

ИСАЖОН СУЛТОН
БОҒИ ЭРАМ

ИСАЖОН СУЛТОН

Қисса ва ҳикоялар

Боси Грам

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЈАДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ - 2015

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)
С – 96

С – 96 Султон, Исажон

Боғи Эрам. Қисса ва ҳикоялар. И.Султон. – Т.: «Sharq», 2015. – 256 б.

Исажон Султоннинг ушбу тўпламидан жой олган қиссаси ўзбек оналарининг мангу таъзимга сазовор инсоний фазилатлари, руҳияти ҳақида. Асар оддий ўзбек оиласида дунёга келган қизалокнинг болалик давридаги беғубор ўй-хаёллари, таассуротларининг бетакрор баёни билан бошланади. Теваракни қай тарзда идрок қилиб бориши, халқимиз оилаларида асрлар мобайнида қатъий амал қилиб келинаётган муҳташам анъаналари таъсирида вояга етиб, турмуш остонасига қадам қўйиши, оилам, рўзгорим дея бутун умрини, орзу-хаёлларини фарзандларига фидо қилиб юборадиган мушфиқ ва азиз онаизорга айланиши ўзига хос тарзда тасвирланади, турли-туман умид ва армонлари, қувонч ва ташвишлари аро ғоятда пок ва мусаффо бир умрни яшаб ўтиши ҳақида ҳикоя қилинади. Бир инсоннинг дунёга келишидан то кексайгунигача бўлган даврни камраб олган мазкур қисса мушфиқ ўзбек оналарига бағишланган меҳру муҳаббат мадҳияси мисоли ўқилади.

Шунингдек, тўпламдан адибнинг турли йилларда яратган ва китобхонлар эътирофини қозонган бир қатор янги ҳикоялари ҳам ўрин олган.

ISBN 978-9943-26-156-3

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)

ISBN 978-9943-26-156-3

629

Заминота АЖМ

«Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси Бош таҳририяти, 2015

Онаизорим

Қисса

МУҚАДДИМА

Баҳор тоғларнинг устларидан то нигоҳ етмас олислардаги яйловларгача ястаниб кетган бепоён кенгликларни саноксиз ранг-у тус, шаклу қиёфадаги анвойи гул-чечаклар билан безайди, шамоллар қатида исларини, гулчангларини ва уруғларини кўтариб учиб, бошқа ерларга сочади, турли-туман кушлар бу ризқлардан чўқиб сайраб юришади. Гуркираб ўсган буталар бағрида курт-у кушлар турлича сасланишади, чигирткалар сакрайди, чумолиллар емиш илинжида ҳар ёққа тарқалишади.

Ҳаволарни алмаштирадиган ва табиатни жўштирадиган икки унсур бор бу ерда: шамол ва сув. Шамол куртакларни очади, гулкосаларни тўқади, ерни уйғотади. Сув тупроқ бағрида яшириниб ётган уруғларгача сингиб боради. Шу икковлон тупроқни илҳомлантиради, гўё кулоқ эшитмас, ақл бовар қилмас бир садо ила ҳар нарса бирданига ҳаракатга келади.

Бу ерларда шамоллар сурон солиб эсадилар: кунботардан кунчиқарга, кунчиқардан кунботарга...

Шамол забтида толлар, тутлар, тераклар чайқалади, қамишлар шовиллайди, буғдойзорлар шивирлайди, қовға попилтириклари момақаймоқ укпарлари билан ҳар ён қўшилиб учади, ёввойи ўтлар атри экинлар ва дарахт гуллари иси билан қўшилиб, ҳузурли, ғалати бўй ҳосил қилади.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Қишлоқ томорқалари аро олинган сарғиш гувалак девор устига қуёш чиқмасидан ниначилар кўниб олишган. Улар турли-туман. Масалан, кичкина сарик ниначи заиф бўлади, тез чарчаб қолади. Қизғиш тусли яна бир тури ҳам бор. Энг каттасини, кўк рангисини от ниначи деймиз, у сира толикмайди. Бошқалари тонгги шудрингда намланган қанотини гувалак ёки ердаги кесак устида қуритиб ўтиради, каттаси эса қаноти нам бўлсаям учаверади.

Томорқа адоғида баланд тераклар бўй чўзган. Остларида ўтлар гуркираб ўсган, печаклар оппоқ гуллаб, терак танасига чирмашиб, ҳатто учигача чиқиб кетган.

Раъно деган кўзлари чақнаб-чақнаб турадиган бир қизча мана шу ҳовлида дунёга келган.

У – шиддати, ғайрати ичига сиғмас қизалок. Ўздан катта челақларни кўтариб, даранглатиб юриб қолади. Югуриб тинмайди, гулдор кўйлақларни яхши кўради, аммо ўйинга берилганидан кир қилиб кўяди, «кир бўпти-ку» дейишса, «вой ўлай» деб эгилиб этагини кўтариб қарайди.

Дарахтлар бениҳоя баҳайбат ва ажойиб, шохларидаги қушчалар Раънога анқайиб қарашади. Улкан соялар аро шунақанги тез чопадики! Наъматак буталари оппоқ гуллайди. Шафтоли пушти, ўрик оқиш, гилос қизғиш гул очади. Момақалди роқ гумбирлаб, жала қуйганида барининг гули тўкилиб, сувларда чайқалиб туради, шунда Раъно яланг оёқчалари билан сувларни сочиб ўйнайди.

Кўшни бир қизалок ҳам бор, исми Хосият. Хоси деб чақиради Раъно уни.

- Хоси, болаларинг нечта?
- Тўртта. Сеники-чи?
- Меникиям тўртта. Йўқ, бешта экан!

Қишлоқ қизгиналарининг ўйинларидан яна нима-ларни айтса бўлади? Баҳорда биринчи бўлиб тол оч-яшил тусда куртак ёзади. Тол пўстлоғи мўрт, енгил бураб туриб, ичидаги оқиш чивигини чиқазиб таш-лаб, попукли қисмини сочларига қўшиб ўриб оли-шади, уни толпопук дейдилар. Яшил толпопуклар чиройли кўринади-да. Ўғил болалар эса тол новда-сидан сурнай ясаб, чийиллатиб чалиб юришади.

Ўйнаганларида қўшиқлар ҳам айтадилар:

*Чумоли чумоли-я,
Майда чумоли-я,
Чумолини уяси,
Дошқозонни куяси,
Алли қиз, балли қиз,
Чиқақолсин Раъно қиз...*

Қўшиқ айтар эканлар, майса пояларида ўрмалаб юрган чумолилар анграйиб қарашаётгандай туюла-ди, бундан Раънонинг кулгиси кистайди.

Бундай қўшиқлар кўп, Раъно ҳам анчагинасини ёд биледи. Кеч кира бошлаганида дарвозахона ол-дидан болаларнинг жўр бўлиб айтган чорловлари эшитилади:

*Ҳалинчаг-о ҳалинчак,
Уйдан чиқмаган келинчак!..*

Ўйнай-ўйнай чарчашгач, бу қўшиқнинг терси ай-тилади:

*Ҳалинчаг-о ҳалинчак,
Уйига кирмаган келинчак!*

Потирлаб ҳамма уй-уйига тарқалиб кетади...

Шом тушганида кўкда юлдузлар жимирлай бош-лайди. Узум токлари орасидан жуда ёруғ ой само-га кўтарилади. Ишком остидаги сўрида овқатланиб

ўтиришса, тўсатдан гўнғиллаб дарахт кўнғизи ёки бузукбоши учиб келиб қолади. Раъно бузукбошидан кўрқади. Кўнғиз эса ягона шохини кўз-кўзлаб, дастурхонни тирмалайди. Ой янада ҳаволаб, кеча қоронғисида шитирлаётган тераклар учига етганида айвонга қаторасига жой солинади, боши ёстиққа тегиши билан донг қотиб, болаликнинг мусаффо уйқусига чўмади.

Туш ҳам кўрадимми? Ҳа, лекин у тушлар эсда қолмаган.

Эсида қолгани – айвоннинг ораси очиқ тахталари, тепадаги вассажуфтлар ва ўша ердан мўралаб турадиган қалдирғоч болалари...

Ҳарҳолда у жуда одобли ва ақлли қиз бўлиб ўсмоқда эди.

Хушёр нигоҳи билан теваракни кузатар эди.

Кишиларнинг бари оппоқ яхтак кийиб, белларини яшил ёки кўк ранг белбоғ билан боғлаб, маҳси-этик кийиб юришади, белбоғларида пичоқлари осиглиқ туради. У жуда ўткир, айб иш қилса, катталар ўша пичоқ билан шўхроқ ўғил болаларнинг қулоғини кесиб олишлари мумкин. Қизларнинг қулоғини кесишмайди, кишилар уришиш ўрнига кулимсираб қўйишади, холос. Қизалоқларни фақат хотинлар чимчилаб-қойишади.

Дунё жўшиб ётади-да. Баҳорда ҳар нарса жунбишга келиб, теварак бирпасда турли-туман гулчечакка бурканиб кетади. Ариқчадаги сув ҳам шўх-шодон оқа бошлайди: ранги бўтана тус олиб, у бўтана аро майда шохчалар, ўтларнинг барглари ва гуллари оқиб келади.

Гоҳ-гоҳ уйга бегона кишилар ҳам келишиб, илжайишиб: «Ҳой қизча, отингиз нима?», деб сўрашади. Раъно уларга исмини айтгиси келмайди. «Бор-э», – деб чопиб кетиб қолса ҳам биров уни қойиб-уришмайди, қулиб қўяқолишади.

– Ҳой қизча, салом бермайсанми? – дейди онаси.

Демак, катталар билан ҳам катталарга ўхшаб саломлашиш керак экан-да? Шундай кунларнинг бирида маҳалладан бир-икки эркак отасини сўраб келишганида: «Ҳа, ширин қизча, қалайсиз?» – дейишган эди, бидирлаб:

– Раҳмат, сиз ҳам яхшимисиз. Уйлар тинчми, бола-чақалар тузукми? – деб жавоб қайтарди.

Келганлар кулиб юборишди.

– Шукр, биз ҳам юрибмиз, – дейишди кейин. – Жуда бурро экансиз-ку? Хўш, отангиз уйдаими?

– Иш билан чиқиб кетувдилар, – деб жавоб қилди у. – Келсалар, бир нима деб қўяйми?

– Ўртоқларингиз сўраб келишди деб қўйинг, – дейишди улар ва кулиша-кулиша чиқиб кетишди.

Ота

Ота баланд бўйли, кенг елкали киши бўлиб, Раъно уни жуда яхши кўради.

«Отанг келганида «Ассалому алайкум» деб, кўлингни кўксингга қўйиб, бурро-бурро қилиб салом берасан, – деб қулоғига қуяди она. – Салом берганингда бақрайиб қараб турмайсан, дарров қайтиб, ишингга уринасан.

Сен қиз боласан, тенгдошларингга салом бермасанг ҳам бўлаверади, лекин катталарга албатта салом берасан.

Катталар сенга салом беришса, алик олмайсан, худди эшитмагандай, шошиб ўзинг салом берасан.

Қизалоғим, ҳар муомиланинг ўз одоби бор. Меҳмон келса, дарров янги тўшаклардан опкелиб соласан, фотиҳа қилингач, дастурхон ёзасан. Дастурхонни тескари ёзиб бўлмайди, хафа бўлади, юзимни тескари қилди деб. Келган киши саноғига қараб тўртта, олтига ёки саккизта нон, қанд-курс, мева-туршак қўясан. Нонни тоқ қўйиб бўлмайди. Нонни тескари қўйсанг, у ҳам дастурхонга ўхшаб хафа бўлади. Меҳмон кутишнинг ўзига хос одобла-

ри бор, қай тарзда ҳол-аҳвол сўрашишу қай тарзда хайрлашишгача аста-секин ўргатаман, аммо уйда ўзимиз ўтирганимизда ҳам одобга риоя қилишинг шарт. Масалан, кечагига ўхшаб сираям тўрга чиқиб кетмайсан, қиз боласан-ку, ахир? Ҳамма ўтирганида сен ош-овқат опкеласан. Кейин икки оёғингни чапга букиб, одоб билан ўтирасан, ким чой ичкиси келса, пиёлага ярим қилиб қуясан, бармоғингни учи билан тутиб, назокат билан узатасан.

Агар кимдир чойни охиригача ичмасдан қайтиб узатса, билдирмасдан тўкасан, чой қолдиғи устига яна чой қуймайсан.

Чой дамлашним ўз усуллари бор, чойнак ичи оппоқ бўлиши керак, қайноқ сув билан чайиб ташлаб, кейин қуруқ чой соласаң. Албатта дам едирасан.

Дастурхонда фотиҳадан олдин ўткир нарса турмаслиги керак. Ўткир нарса дуони кесади деганлари ёлғон, аслида тиғига дам берилгани ёки гўшт кесилгани учун олиб қўй дейилади. Ҳамма дуо қилгач, туриб коса-товоқларни йиғиштирасан, кейин дастурхонни «Савобини дунёдан ўтганларга бағишладим» деб қоқасан. Дастурхон одамлар оёқ ости қилмайдиган жойга қоқилади, увоқлари қурту қушларнинг ризки бўлади, қурту қуш еса рўзғорга барака киради...»

Жамалаксочгина, шаддодгина Раъно мана шуларни кўра-кўра ўсади.

– Эркак кишиларга тик қарамагин, – дейди она.

– Нега?

– Одобсиз қизча экан дейишмасин-да. Эркак киши келаётганида йўл бўшат, қаққайиб турма. Ёнингга кепқолсаю таниш бўлса, ерга қараб салом бер, нотаниш бўлса гапирмаям, қарамаям.

Ҳовлию кўча супуришни азалдан ўрганиб олган. Ёзда сувлар ҳам сепади. Ҳамма жуда эрта тургани учун сахарлар онаси: «тур, қизалоғим», деганида кўзларини зўрға очади, уйқу жуда ширин. Она

хаммадан эрта туриб, сув иситиб ҳам кўяди. Лекин Раънога ариқдаги сувда бет ювиш маъкул.

Чунки жилдираб шўх-шодон окувчи шу ариқча Раънонинг суҳбатдоши.

– Ариқча, оқяпсанми?

– Ҳа, оқяпман.

– Зўрга турдим, яна ухлаб қолгим келяпти.

– Меҳнат одамни ўлдирмаган, танангда жонинг бор экан, урин, қимирла, ўзингни юмушга ур, – дейди ариқча онасининг овози билан.

Шу тариқа яна бир кун бошланиб кетади.

Гоҳо Хоси иккаласи беҳи остида бир-бирларига сув сочиб чўмилишади. Лекин кунларнинг бирида чўмилишга бориб, беҳи шохига кўниб олган катта бир кушни кўришди. Кушнинг кўзлари сарик, катта-катта, шохда қимир этмай ўтирарди. Қизалоқлар ҳайиқишиб, ортларига қайтиб кетишди.

– Нимага чўмилмадинг? – дея сўради она.

– Бир куш бор экан, бақрайиб қараб тураверди, уялдим, – деди қизалоқ.

Она қизини ўзига тортиб, бағрига маҳкам босиб юз-кўзларидан ўпди: «Ишқилиб, омон-эсон катта бўлгин, онанг чўри», деди сочларини силаб.

* * *

Яна бир чақалоқ туғилди.

У ҳеч нимани билмайдиган, гоҳ ўзича кулимсираб, гоҳ чириллаб йиғлайдиган қизик бир жонзот эди.

Онаси юмушга уннаб кетганида гоҳо Раънога: «Укангга қараб тур», дер эди. Шунда Раъно қизиксиниб унинг кўл-бетларини ушлаб кўрарди. Чақалоққа бу ёқмас, ғингширди.

Она аллалари ҳам ўчмас бўлиб ёдига муҳрланди:

Тилимнинг узун-ё, алла.

Юзимнинг қизили-ё, алла,

*Юрагимнинг тафтига-ё
Тандирлар қизийди-ё, алла...*

*Отасининг давлати йўқ, алла-ё алла,
Онасининг роҳати йўқ, алла-ё алла...*

Сўзларига эътибор берармиди? «Юзимнинг кизиллиги сен туфайли», дермиди онаси? «Сен бўлма-санг сомондай сарғаярдим, худойим етказганига минг шукр» дермиди? «Тилимнинг дўсту душман орасида узун бўлишиям сендан ахир... Йўқса, орзу-армонларим мўл эди, энди эса юрагимда тафтига тандирлар қизийдиган даражада лахча чўғлар бор, жоним болам», деб куйлармиди алласини онаизор?

Гоҳо хотинлар тўпланиб, чилдирма чалиб кўшиқ ҳам айтар эдилар:

*Толеим бўлса эди, ёнган чироқ ўчармиди?
Мен суюнган тоғларим ости билан кўчармиди?*

Йиғлай-йиғлай тиникиб, кейин яна чакчақлашиб ҳам ўтираверишарди. Қизгина улар кийган кўй-лакларга, такинчоқларга эътибор берар, тезроқ катта бўлгиси, мана шунақа гулдор кўйлаклар кийгиси, такинчоқлар таққиси келар эди.

Чимчиловчи Ғалати Махлук

Бу ерларда шамоллар сурон солиб эсадилар: кун-ботардан кунчиқарга, кунчиқардан кунботарга...

Уйларнинг омонат томларни кўчириб, хас-хашакларни учуриб, тик қадли теракларни чўрт узиб юборадиган мана шу қувватли шамоллар қатида девлар учиб келишарди.

Улар бувининг ёки онанинг эртақларидан пайдо бўлган хаёлий махлуклар эдилар.

Баъзиларини эса Раънонинг ўзи ўйлаб-яратиб олган эди.

Шулардан бири – ғоят узун бўйли, бахайбат, бутун вужуди ялтираб, кўзларининг соққаси тинмай

айланиб турадиган Чимчиловчи Ғалати Махлук бўлиб, ҳамма ухлаган, ой ҳаволаган маҳалда томоркалар орасидан сездирмай чиқиб келар, мабодо ҳеч ким сезмаса, ўйиб-чимчилаб олиши мумкин эди. Чиқиб келар маконию ғойиб бўлар жойи ноаник, қилар иши фақат Раънони кўркитишдангина иборат бу махлук қайда яшашинию нима еб-ичишини ҳам билиб бўлмасди. Айвонда ётганида, ой ёғдуси нурли чанг сингари теваракни энлаб, сокинликка чўмдирган маҳалда дарахтлару жўхоризорлар орасидан чиқиб келаверарди. У махлукни фақатгина Раъно биларди, холос, бировга айтса кулгига қолишини ўйлаб индамасди. Аслида у Раънонинг тасаввурдагина бор эди, бироқ, қай тарздадир пайдо бўлиб, тепасига келиб ўйиб-чимчилаб олишидан кўрқардида. Ўйлаб қараса, шу маҳалгача бирор сўз айтмабди, қилар иши қизалоқни ваҳимага солиш бўлибди, холос.

Айёр Малла Тулки

Шунақа кўрқинчли жонзотлардан яна бири Айёр Малла Тулки бўлиб, у экинзорлар ва дарахтлар орасида пайт пойлаб яшириниб ётар, ёш болалар уйда ёлғиз қолган маҳалида тепасига келиб қитиқлар, кулдира-кулдира ўлдирад эди. Униям яшаш жойи ва нималар қилиб юриши номаълум эди. Бепоён томорқазорлар аро баъзан ёлғиз юрганида, кўралар ва жингуллар орасидан ўша тулки чиқиб келишидан чўчирди. Бир куни баланд ўсган, барглари сарғая бошлаган жўхорилар орасидаги йўлакдан бораётса, поялар қаттиқ шитирлаб, бир нима отилиб чиқиб келганида кўрққанидан жойида серрайиб қотиб қолди. Жажжи юракчаси қинидан чиққудай дукдук урар, юзлари музлаб кетгандай эди. Қараса, шу атрофда санқиб юрадиган дайди мушук экан. Мушук ҳам рўпарасидаги қизчага анграйиб қараб тураверди.

– Бо-ор, йўқол! – деди Раъно ва йиғлаб юборди.
Ердан кесак олиб отган эди, мушук ура кочди.

Кичкина Сарик Қизча

У қизчанинг мавжудлигини Раъно ўртоғидан билиб олди.

Сарик Қизча дарахтларнинг шоҳларида, қалин ва ғуж ўсган қаровсиз жингулзорларда оёқчасини осилтириб ўтирар, айтишларича, пичоқ ва қалампирдан жуда кўрқар, мабодо ёлғиз болаларга дуч келса, бошини айлантириб узоқ далаю яйловларга адаштиргани олиб кетарди.

Раъно мана шулардан жуда кўрқарди.

Кечалари баъзан ўрнидан туриб, уйкусираганича бориб отасининг бағрига кириб кетар эди. Ота бағри улкан, тинч ва осойишта, у бағирда таърифсиз тинчлик ва фароғат кўйнига чўмар, сал ўтмай пишиллаб ухлаб қолар, уйқудан уйғонганида эса ўзини ўз жойида кўрар, шунда ота, у ухлаб қолгач, авайлаб кўтариб ўрнига олиб кетиб ётқизганига ақли етар эди. Отасини шунинг учун ҳам яхши кўрарди, йўқса ота у билан жуда кам гаплашарди, чунки ишидан кеч келарди. Аммо келганида қизгинанинг қалби қувончга тўлиб кетарди, шуни онасига ҳам, отасига ҳам айтолмасди-да. Шамолларда, ёмғирларда она жаврай-жаврай супра ёйиб, хамир қорар, бир ёқда ука чириллаб йиғлаб, бир ёнда она юмушларига улгуролмай саннаганида, онамга ёрдам берақолай деб чопиб бориб кичкина муштчалари билан хамир қораркан, тезроқ отам кепқолсайди, деб орзу ҳам қилар эди. Ажабки, мана шундай пайтларда ота кириб келса, ҳамма нарса ўз ўрнига тушар, ишлар ўз-ўзидан енгил битар, отам қандай зўр-а деган ўйнинг мурғак дилига қувонч бахш этарди: «Отам ҳаммадан зўр», – дея Хосиятга мақтанар ҳам эди.

* * *

- *Ҳа, ариқча, оқяпсанми?*
- *Оқяпман.*
- *Отам ҳаммадан зўр-а?*
- *Ҳа, сенинг отанг ҳаммадан зўр!*

Яна бир нималарни гапиришни истардию ичи тўла ҳис-туйғу бўлгани билан тилига сўз келмаётганини ўйлаб, ҳайрон бўларди.

* * *

Тунлари олисларда живирлаётган юлдузларга ҳам термилар, улар нима учун бу қадар олисдалигига ақли етмай, қайси бири менинг бахт юлдузим экан, деб ўйлар эди.

Бахт нима ўзи?

Бахт нималигини тузук-қурук тасаввур ҳам қила олмасди. Билгани шуки, бир куни улғайиб, чиройли, кўркли қизга айланади, кейин кимгадир турмушга чиқиб, эр-хотин бўлишади, ҳар ҳолда, эри отасига ўхшаган бўлади, боласи укасига ўхшаб йиғламайди, ўзиям онасидай жаврамайди, ҳамма ишларни дарров бажариб қўяди, ҳовли топ-тоза, идиш-товоқлар ювилган, ўчоқда ширин овқатлар пиширади, болачасини ухлатиш керак бўлса онасидан ёдлаб олган аллаларини айтади, ҳаёт сира тугамайди, ўзиям сира қаримайди... тасавури етгани шу эди.

* * *

Улар яна «меҳмон-меҳмон» ўйнар эдилар.

Раъно узун бир чўпни олиб, унга ипдан белбоғ бойлади

- Бу ким? – деди Хосият ҳайрон бўлиб.
- Отам, – деди Раъно. – Ишдан келди.
- Ҳа, яхши ўтирибсизларми? – дея кириб келди «ота».
- Шукр. Яхши келяпсизми?
- Ҳаҳ, ишиям курсин, чарчадим, – деди «ота». – Чойингдан борми, опкелақол.

– Болангизни яна мазаси бўлмаяпти, – деди она ўчоқ бошига кетаркан.

– Ия, нима қипти?

– Яна ичи ўтяпти.

– Ҳозир яхши қипқўяман.

Ота «бола»ни қўлига олди.

* * *

– *Ҳа, ариқча, оқяпсанми?*

– *Оқяпман.*

– *Бугун укам ўлиб қолди.*

– *Вой, нима бўлди?*

– *Билмадим... Қўрқиб кетяпман, ариқча.*

– *Қўрқма...*

– *Яхши болача эди. Қўлчаларини ўйнатиб, чугурлаб ётар эди. Илжасайиб туриб, чувиллатиб сийиб ҳам қўяр эди...*

– *Ҳа, уканг яхши бола эди.*

– *Онам нима қилади энди?*

– *Бечорага қийин бўпти.*

– *Юпатаман деб: «Онажон, хафа бўлманг, яна битта укача туғиб оласиз», – десам, роса йиғлади.*

– *Энди сен унга мадор бўл, хаёлини чалгит.*

– *Отам-чи?*

– *Отанг нима қиляпти?*

– *У ҳам йиғляпти. Аммо онамга ўхшаб эмас. Томорқаларни айланиб юради-да, кейин бошини дарахтларга, гувалак деворларга уриб-уриб йиғлайди.*

* * *

Укачанинг ўлиб қолгани ёмон бўлса-да, вақт ўтгани сайин у мусибат унутила борди. Қариндош-уруғлар, маҳалланинг чоллари тез-тез кириб туришар эди, кейин камроқ йўқлайдиган бўлишди. Онаизор отанинг енгига осилиб «боламни олдига бораман» деб йиғлар, ота гоҳ уни уришар, гоҳ эса индамай қайларгадир – укачанинг олдига олиб кетар эди.

«Қора ерларда ётаверадими болам?» дея йиғлар
«ди бояқиш.

Селлар келганида болам кўркмаяптимикин деб,
куз ёмғирларида ётган ери намланиб кетмадимикин
деб, кишларда музлаб-совқотмаяптимикин деб
йиғларди-да, шўрлик.

– Боламнинг олдига бораман! – дея хархаша қи-
ларди онаизор.

– Ҳой ақли паст, олдига борганинг билан кў-
лингдан нима келади?

– Билмайман, бораман!

– Ҳамманинг боласи бор, меники йўқ.

– Ҳамма хотинлар ўсма-хинолар қўйиб, ясаниб
юришибди. Мен эса жинниларга ўхшаб тентирай-
ман, ит ҳам қарамайди. Болам бўлганида мен ҳам
чиройли бўлардим...

* * *

Кичкина Раъно нима қиларини билмас эди.

Худо нимага укачани олиб қўйди?

«Нимага олиб қўйдинг» деб сўрар эди Худодан.

Худо жавоб бермас эди.

«Онам қийналиб кетди-ку? Отам сўрида боши-
ни эгиб ўтириб қолмоқда-ку? Мен ҳам соғиниб-
соғиниб кетяпман-ку?»

– Ариқча, Худо нимага укачамни олиб қўйди?

– Билмадим, ўртоқжон. Унақа нарсаларга ме-
нинг ақлим етмайди.

* * *

Баҳор келди.

Она кетмонни олиб, томорқа чопди. Ҳамма
ишни отанга ташлаб қўйиб ўтираверишимиз ин-
софдан бўлмайди, деди у. Томорқалар бир-бирига
туташиб кетган, нариги ҳовлиларда ҳам бола-чақаси
билан ер чопаетган кишилар кўриниб эди. Шунанга
кишларни ҳам ўрганиб олақол, *RESUR* керак

629 33 617 25
Заминота Арал

бўлиб қолади, деди онаизор. Ерни бир ярим кетмон чуқурлигида чопасан. Тагида унумдор қатлами бор, у қорамтирроқ бўлиб ажралиб туради, чопганинда олган тупроғингни ағдариб кетаверасан, шунда унумдор қатлам тепада бўлиб қолади, ана ўшанга уруғ қадалса, ҳосил яхши бўлади.

У оқ рўмол билан бошини бойлаб, оёғига этик кийиб олган эди. Она ёнида барабар ер чопа бошлади.

Кетмон ғувиллаб тушганида эски томирларни тиккасига кесиб юборар, ер остига ин курган қурту кумурсқалар жонҳолатда ҳар тарафга қочар эдилар. Бўлиниб кетган чувалчанглар тўлғонарди. «Бориб товук катагини очиб юбор, бир мазза қилишсин» деди она, кулимсираб. Юзи қип-қизил бўлиб бўғриқиб кетган эди. Раъно чошиб бориб, сим илгачини тушириб, катак эшигини очган эди, товуклар чопилган ер бўйлаб ёйилиб кетишди. Қайдандир қушлар ҳам учиб келиб, учиб-қўниб ризқ излай бошлашди.

– Ўлсин-а меҳнати, – деди она, енги билан пешанасининг терини артиб. – Белим қотиб қолди.

Шу тобда у жудаям истарали эди. Раъно қараб туриб, маҳкам кучоқлаб олди.

– Сизни яхши кўриб кетяпман, – деди юзини кўйлагига ишқаб.

– Айланай жоним қизимдан, – деди она ҳам. – Бўлақол, ишимиз кўп.

Шу маҳал онанинг укалари – тоғалар ҳам етиб келишди-да, барчалари биргалашиб кечгача ер чопишди.

Шом маҳали кириб келган ота буни кўриб мамнун бўлди.

– Кечикиб кетяпти деб ташвишланиб юрувдим, яхши қипсизлар, – деди онага. – Бугун ўзим бир ошдамлаб берай сизларга.

Отанинг ош дамлаши кизик эди. Раъно унинг гўшт-ёғ қовуришини, туз-намагини тотиб кўришини кизиқиб томоша қилди. Ия, отаси ҳам овқат пиширишни билар экан-да? Бир маҳал ош сузилди, жуда ширин бўпти, мақтаб-мақтаб ейишди.

– Овқат еяётган кишиларга махтал бўлиб туради, – деди она. – Уни мақтаб-мақтаб ейиш керак.

– Эр кишини ўчоқ-қозонга яқинлаштирмайсан, – деди. – Бугун отанг ийиб кетиб, ўзи истаб ош қилиб берди, аммо қозон-ўчоқ хотинларнинг жойи.

Қозон тагида қирмочи қолган, она уни капгир учи билан кўчириб, косага солиб қўйган экан, Раънонинг егиси келди. Қараса, ширин экан, ҳаммасини еб қўйди.

– Қозон қирмочини есанг, тўйингда шамол эсиб, ёмғир ёғади, бошқа емагин, – деди она.

Эртасига жўяк олдилар.

«Қизим, жўяклар тўппа-тўғри қилиб олинади, суғорганинда сув тез оқиб кетмасин ё кўллаб ҳам қолмасин», деди она. Жўяк олингач, сув очиб келишди. Сув кесакларни ивитиб, эгат ораларини аста-секин тўлдирди. Раъно майда хашаротларнинг жон ҳалпида қочишларини томоша қилиб ўтирди.

«Энди бир кун турса селгийди, тупроқ намни эмиб олади, – деди она. – Шундан кейин уруғ қадасак ҳам бўлади».

Эртасига саҳарлаб туришди. Бодринг уруғи қовун уруғи билан бир хил экан. Тўртбурчак қилиб олинган полларга пиёз, укроп, кашнич экишди. «Ер чопиш қизикроқ эди, экин экиш сира кизик эмас, бел оғриб қоларкан», деб ўйлади Раъно. Полларнинг четига она гуллар қадади. Томорқанинг ҳовли билан туташган ерларига райхон экилди.

«Райхоннинг бир неча тури бор. Садарайхон, оқ ва қора райхон. Оқ деганлари сира оқ эмас, балки жуда оч яшилтоб тусда, баргчалари кичкина, қора ва садарайхоннинг хиди ўткир бўлади», деди она.

Ота сахарлаб бозорга бориб, беш-олти туп кўчат олиб келди, уларни сувли чуқурчага солиб кўйишди. Кейин ота дарахтларни буташга тушди. Раъно отасининг ёнида юрарди.

– Ота, нимага шохларини кесяпсиз?

– Новдаси кўп бўлса, дарахтнинг кучи етмайди, кизим, – деди ота. – Мева қиладиган шохчаларини колдириб, колганларини кесиб оламиз.

Кейин кўрсатди:

– Қара, мана шу кесилган жойидан ён новдачалар ўсиб чиқади. Бу дарахт жуда итоаткор, биз канақа шакл беришни истасак, ўша шаклга киради. Тикка шохларини атай кесдим, она кизим ҳосил пишганида узиб олишга қийналмасин, деб.

Ота қуруқ шох билан нам шохни кўрсатди:

– Кўряпсанми, қуруғида жон асари йўқ. Нами эса тирик. Аслида бу дарахтларнинг барчасининг жони бор, болам. Дарахт ҳам одамга ўхшаб умр кечиради. Мана, ҳозир кўчат экасан.

– Ота, нимага сиз экмайсиз? – деб сўради у.

– Ой кизим, сендақа ёш болалар экса, барака мўл бўлади, – деди ота.

Шундай қилишди. Раъно кўчатларнинг нам новдасини ушлаб турди, ота эса «бисмилло» деб тупрок билан илдиз қисмини кўмди. Шиббалаб, сув ҳам куйдилар.

– Булар – сенинг дарахтларинг, – деди ота. – Ўзинг қараб тур энди.

Кесилган шохлардан ҳали нам кетмаган, қўлга муздай тегарди. Энди булар қиш келганида ўтин бўлади, деди ота. Болта билан уриб-кесиб саржинлади, саранжомлаб, пўстлоқдан белдамчи ясаб бойлаб ҳам кўйди. Тўплаб, кўрага босишди.

– Ой кизим, роса меҳнат қилдик, – деди она. – Энди сенга янги гулли кўйлак обераман.

У шодланиб ухлаб қолди. Тушида ой жилмайиб турганмиш, у ҳам гулдор кўйлак кийиб олганмиш.

Экинзорни ёввойи ўт босди.

Булар ариқдаги сув билан оқиб келган ўт уруғлари эди. Нам жойларда семизўтлар ўса бошладди. Раёно уларнинг ҳаммасини диққат билан кузатиб чиқди.

Жўяклар орасида курмаклар бўй чўзибди. Тўк яшил узун баргли, тез ўсувчи бу ўтни сигиру кўйлар яхши кўради, деди она. Курмак улар учун жиззали нондай ширин туюлади. Курмак илдизи патаксимон, оппоқ бўлади. Ерга қаттиқ ўрнашмайди, тортсанг, салга кўпорилиб чиқади. Шўралар ҳам бор экан, улар икки тур – оддий шўра ва маккашўра. Оддий шўра баланд ўсмайди, аммо илдизи ўқ илдиз бўлади, чуқур кетади. Маккашўранинг ҳам илдизи шунақа, унинг танасио барги кўпол, тукли. Катгалашиб, бутадай бўлиб ўсиб кетиши мумкин. Энг заиф ўрнашадигани семизўт, уруғи доимо сувда оқиб келади, танаси ҳам нуқул сувдан иборат. Қуриртгани офтобга кўйсанг, кўнғир тусли енгил хасга айланиб кетади. Ажриқ – энг ашаддийси. Бошқа ўтларнинг танасини эгсанг синавермайди, юмшоқ букилади, ажриқнинг танаси қаттиқ бўлади, буксанг, кирс этиб синади. Ҳар бўғинидан илдиз отаверади, офтобда қолиб қуригани ҳам нам тегса, дарров сергакланиб, ўса бошлайди. Ажриқ босган ерни тозалаш қийин бўлади. Шунинг учун юлинган ажриқларни тупрок устида қолдириш ярамайди, битта бўғими қолсаям бир неча кундан кейин қарасанг, кўпайиб кетган бўлади. Яна бангидевона билан итузум ҳам бор. Итузум худди узумга ўхшайди, аммо еб бўлмайди, уни итлар ейди. Бангидевона қатта-қатта тикан солади, ичида қоп-қора, учли уруғлари бўлади, мана шу уруғни мол еса, ақдан озиб қолади. Агар юлиб ташламасанг, уруғи етилганида пўсти курукшаб, оралари очилади, кейин уруғларини ерга сочади. Дарахтлар остида ва экинзорда печак ҳамда

қоқиўт-момақаймоқларни ҳам кўрасан. Печак заиф нарса, экинга чирмашгани ёмон, момақаймоқ эса беозор, чунки у ўз ҳолича экинга зарар бермасдан ўсади, дарров оппоқ попилтирик чиқаради, ҳар попилтирик остида биттадан сарғиш уруғи бўлади. Шамол эсганида у уруғни кўтариб ариқлар, экинлар, томорқалар узра учади, қўнган ерида ўрнашиб урчийверади.

– Шуларнинг бари ўсиб уруғ солай деб уринишади. Уринса уринаверсин, аммо ўсиб кетишса, ернинг кучини сўриб олиб, сену менинг ризқимизни йўққа чиқаришади. Ўшанчун ҳам юлиб ташлашимиз керак, юлганларимиз сигир-қўйларга емиш бўлади, кейин сигиримиз мўл суғ беради, қаймоғи ҳам кўп бўлади, – деб тушунтирди онаизор.

Раъно онасининг ёнига тушиб олиб ҳафсала билан ўтоқ қилар эди.

«Мана сенга», деб жаҳл билан юлар эди бегона ўтларни.

Орадан ўн беш кунлар ўтгач: «Энди жўхори билан макка экамиз», деди она.

– Нимага, экинлар етилмади-ку?

– Жўхори билан макка қадаб чиқсак, ҳосил пишгунча бир-икки қарич ўсиб улгуришади, – деди она. – Сабзавотларни йиғиштириб олганимиздан кейин бемалол ўсаверишади. Ҳосил пишганидан кейин эхсак, ўн-ўн беш кун ютқизиб кўямиз.

Раъно тешача билан чуқурча қазийди, кичкина кафтига уч-тўртта макка донасини олади-да, чуқурчага ташлаб, устига тупроқ тортади. «Осон экан-ку» дейди қониқиш билан. Она унга сув изини кўрсатади. Мана шу издан тепага ҳам, пастга ҳам эхма деди, чунки суғорганимизда илдизига сув етиб бориши керак. Пастроққа эксанг, нам кўплигидан чириб қолади, тепароққа эксанг, сув етиб бормай, қурийди...

У шундай килди.

Макка дони катта, сарик, уч тарафи оқиш, учли эди. Жўхори дони эса кичкина, юмалоқ. Аммо орадан беш-олти кун ўтиб, экилганлар униб чикқанида хайрон қолди: дони турлича бўлса-да, унган ниҳоллар бир-бирига ўхшаш экан. Она айтдики, кейинроқ булар ўзгаради, макка баргининг четида сарик ҳошия пайдо бўлади. Жўхорининг барги камбарроқ, тукли, макканики эса энли, силлик бўлади.

– Ой қизим, ер ишига доим хотинлар қараб келишган, – деди. – Ҳамма ишни отанг қилаверса, чарчаб қолади-ку? Аёлда барака бор, дейишади. Ўшан-чун куч-қувват керак бўладиган ишларга отанг, майдаларига сен билан мен қараймиз. Отанг саҳарлаб уйдан чиқиб кетиб кечгача меҳнат қилади, шом маҳали ҳориб-чарчаб қайтади, шу ишларни бажариб қўйсақ, хурсанд бўлади. Жоним қизим, буни рўзғор дейдилар. Ҳамма бараварига уриниб-тиришмаса, рўзғор бўлармиди? Қара, экин ерларимиз саранжом-саришта, ҳовлимиз топ-тоза. Озгина бўш ер қолган бўлса, дарров гулу райҳон қадаб қўямиз. Оқила аёл шунақа бўлади, қизим. Ҳали катта бўлгин, ўзингни рўзғоринг бўлади, ўшанда сен ҳам шунақа қиласан.

– Ҳа, шунақа қиламан, – деди Раъно, ишонч билан. Она қизини бағрига босиб, ўпиб-ўпиб олди.

Беҳи остидаги ариқча ҳануз жилдираб, шўх-шан оқар эди. Теграсидаги ўтлар баланд ўсибди, ажриқлар учта ёки тўртта учли кўкиш гул очибди, курмақлар эса гулламабди, печаклар оппоқ, майда, бангидевона тўқ напармон ҳошияли катта карнайсимон гул ёзибди. Яна аллақанча отини билмайдиган ўтлар ҳам бор экан, сув тўла турли ўтларнинг уруғи эди.

* * *

- Ариқча, оқяпсанми?
- Ҳа, қизгина, оқяпман.
- Сувинг уруғларга тўлиб кетибди.
- У ўтлар айёр-да. Келиб юлиб ташлашингни сезиб, уруғларини сувларимга сочишди. Оқиб бориб, бошқа хавфсиз жойларга ўрнашишсин, дея.
- Мен ҳаммасини юлиб ташладим. Энди экинзоримиз топ-тоза.
- Яша, қизгина. Жуда ақлли қизсан-да.
- Бўпти, ариқча, мен кетдим. Хоси билан ўйнайман десам, Хосиникидаям иш кўп экан.
- Майли, қизалоқ, яхши бор.

* * *

– Кун сайин ўсяпсан, тикишниям ўрганишинг керак, – деди онаси. – Ҳали ўнта боланг бўлса, кийим етказа олармидинг, бир жойи йиртилса, ўзинг тикиб берасан-да.

Раъно игнага ип ўтказиб, кераксиз матоларни бир-бирига чатиштириб тикишни ҳам ўрганиб олди. Тикиш икки тур бўларкан: оддий, маҳкамламасдан ўтказиб-ўтказиб тикиш, иккинчиси ўрмоқлаб тикиш. Ўрмоқлаб тикилган жой мустаҳкам бўлса-да, эгри-бугри бўлиб дўппайиб қоларкан, тўғри тикилганида эса чок текис чиқса-да, осон сўтиларкан. Игна бармоғига кириб оғритди, она унга ангишвона ишлатишни ҳам ўргатди.

* * *

- Хоси-и! Ҳуу-ув Хоси!
- Ҳа?
- Ўйнайсанми?
- Йўқ, ўйнагим келмаяпти.
- Нимага ўйнамайсан?
- Чунки, йиғлагим келяпти.
- Нимага?

- Отам онамни урди, ўшанга.
- Нимага урди?
- Билмайман, ўртоқжон. Кўчада ичиб кепти. (Сенларни боқаман деб умрим зое кетди, биттанг ҳам қадримни билмайсан деб роса йиғлади, кейин онам бир нима деган эди, бақириб олдига солиб қувди... Кўркиб кетганимдан йиғлагим келяпти. Аммо йиғлаганиям кўрқяпман.
- Йиғлашгайм кўрқадими одам?
- Отам келиб мениям урса-чи?
- Ҳа, унда юр, маккалар орасига кириб оламиз, ўша ерда йиғлайсан.

Шу тарика икки қизалоқ қўл ушлашиб, яланг оёқлари куёшда қизиган шўр ҳовлида куя-куя, томорқа адоғига йўл олишди.

* * *

Аммо йиғлашга имкон бўлмади. Тўсатдан катта бир куш пайдо бўлиб, шундоққина уч қадам нарига қанотларини потирлатиб шовқин солиб тушди-да, бир нимани чангаллаб яна тепага кўтарилиб кетди.

– Жўжа ўғриси! Вой, жўжа ўғриси! – дер эди ҳаяжонланиб Хоси. Йиғламоқчи экани ҳам аллақачон эсидан чиқиб кетган эди. – Кўрдингми қанотларини ёйганини? Жуда катта экан-а?

– Ҳа-ҳа, – дер эди Раъно ҳам. – Нимани кўтариб кетди?

– Билмадим, бориб қараймизми?

– Яна кепқолса-я?

– Келмайди, узоққа учиб кетди-ку.

Бориб қараган жойларида ҳеч нима йўқ эди.

– Ишқилиб, ейдиган бир нимани кўрди-ю оп-кетди.

– Балки униям болалари бордир? – деди Хоси.

– Кушларни болалари дарахтда, саватчада ўтиришади, – деди Раъно. – Бултур мен боласини кўраман деб теракка чиқиб, йиқилиб тушганман.

Полапонлари кичкина, туклари тиккайган бўлади. Яқинига борсанг, қўрқиб чий-чий қилишади. Янаям яқинлашсанг, чўқиб ҳам олишади

– Чўқиса оғрийди, – деди Хоси. – Уйда мени товук чўқиб олган

– Товуғинг жўжа очдими?

– Кўрсатайми, олтита жўжаси бор.

– Юр!

Икковлон ҳамма нарса эсларидан чиқиб, катта бўлиб қолган жўхори поялари орасидаги йўлакчадан товук катаги томон чопиб кетишди.

* * *

Қушларнинг турлари кўп эди.

Чумчуқлар дарахт қавақларига ин куришар, гала-гала бўлиб учишар, анчайин сурбет эдилар. Мусичалар айвонга ин куришарди, ҳар баҳорда кукулаб тумшуғида хас-хашак ташир, отаси унинг эпсизлигидан куларди. Қалдирғоч лойдан халтачага ўхшатиб ин қуради, отаси бу қуш ҳар лойни ҳам олавермайди, етиб келгунича тумшуғида пишитиб, юмалоқлаб келади дерди. Каркуноқ ҳам борийди, кўримсиз бу қуш пишган жўхорилар узра ёпирилган чумчуқлар галасини ҳайдар, ҳавода чангал соларди. Баъзан зағчалар пайдо бўлишарди, булар янада сурбетроқ бўлиб, бир-бирлари билан чағиллашиб уришиб ҳам қолардилар. Қизилиштоннинг эса улар билан иши йўқ, кун иссиғидаги жимлик аро тўсатдан дарахт танасини тўқиллатиб тешаётгани эшитилиб қоларди. Яна сассикпопишак билан сариксўфиён деган қушлар бор эди, сариксўфиён «Куёв-куёв, кимга куёв» дея сайрарди.

Баъзан кўм-кўк самода қанотини ёйиб бамайлихотир айланиб учаётган калхат пайдо бўлиб қоларди. Жўжа ўғриси шу эди. Айланиб-айланиб зериккач, узокларга учиб кетар, Раёно унинг ортидан қараб қоларди.

Қисқаси, Раъно яшаб турган кичкина худуднинг жонлию жонсизи, тиллию тилсизи, дарахтию гуноғи – хаммаси бир бўлиб, ана шу тарзда, қавму қариндошлар каби ҳаёт кечирар эдилар.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Раънонинг бўйи чўзила боргани сайин юмушлар ҳам орта борди. Ёзда ҳосилни тўплаб, иссиқда макка сўталарини қайириш, она билан бирга жўхори ўриш, дасталаб бойлаш, илдизларини кўчириб томорқа адоғига тўплаш, қуригач, бостирма остига олиб бориб босиш каби юмушларнинг адоғи кўринмасди. Гоҳо Раъно онасига кўшилиб ҳамир ҳам қорарди. Ҳамирга ҳамиртуруш қўшарди, қўшни – Хосининг онасининг ҳамиртурушининг мағзи ширин, ўшандан опчиқарди. Вақт шомга яқинлашганида онасига кўшилиб овқат ҳам пиширарди.

Турли ўтинлар ёнганида турли ислар чиқарарди. Тут ўтини сарғиш-қўнғир учкунчалар ҳосил қилиб оч-яшилтоб тусда ёнса, ўрик ўтини шиддатли ёрқин тилларанг аланга чиқарарди. Терак шохи эса дарров ўт олар ва дарровгина ёниб бита қоларди. Раънога ўрик ва тут ўтинининг иси ёқарди.

– Оз масаллиқ билан ширин овқат пиширишни ўрганишинг керак, қизалоғим, – дер эди она, қозонга ёғ солиб, жизиллатиб пиёз ташларкан. – Рўзғорда ҳар доим ҳам тўкин-сочинлик бўлавермайди. Тўкин-сочинлик бўлганидаям шу қоидага амал қилишинг шарт. Қара, отанг ҳамма майда-чуйдаларни уйга опкелди. Энди буларни бир ҳафтага етказишинг керак. Гўштни тузлаб, шамолли жойга осасан, шунда қок гўштга айланиб, анча муддат бузилмай туради. Сабзиларни ерга кўмасан, ўрада салқинда турсин, пиёз-ни эса кўмиб бўлмайди, у «эгам мени экиб қўйди» деб ўйлаб ўсиб кетиши мумкин.

– Вой, шунақа деб ўйлайдими? – деб қикир-қикир кулди Раъно, пиёзнинг аҳмоқгарчилигини кўз олдига келтириб.

– Одамнинг қорни озгина нарсага ҳам тўяди. Шунинг учун кўп овқат пишириш шарт эмас. Ҳар пайшанба ва бозор кунлари палов пиширасан. Бошқа кунлари эса мастава, шавла, шўрва, нон-палов пиширсанг ҳам бўлаверади. Манти, чучвара кабилар кўп меҳнат талаб қиладиган нарсалар, уларни аҳён-аҳёнда, кўпинча меҳмон келганида ҳозирлайсан. Тушликка овқат пишириш шарт эмас, ҳамма уйда бўлган кунлари қайнатма ёки қовурма шўрва қилганинг маъқул, шўрвага мўл-кўл пиёз, кўкат соласан. Қовурманинг бир бўлак гўштини сарёғда қовуриб олсанг яқаям ширин чиқади. Истасанг пишишига бир-иккита тухум чақиб юборасан, сабаби – гўшт қиммат, тухум эса арзон нарса, уни сотиб олмасанг ҳам ўз товукларимиз туғиб турибди, – дея ўгит берди она.

– Шўрвани тўлдириб қуймайсан. Ширин овқат пиширишнинг ўзи бўлмайди, уни чиройли қилиб сузишинг, қилган меҳнатингни кўрсата олишинг ҳам керак-ку.

Кеча қотган нонларни узунасига кесган эдик, эсингдами? Улар куёшда роса қуриди, ўшаларни шўрвага қўшиб берсанг ҳам нон исроф бўлмайди, ҳам ширин бўлади. Нонни шамолда ё шабадада қолдирма, нонкутига солиб, дастурхон билан ўраб қўй. Очiqда қолса, ноннинг сувини шабада қуритиб кетади.

Эна

Эна – қўллари ғадир-будир, ёноқ суяклари туртиб чиқиб турадиган илдам кампир эди.

Энаникида ҳам табиат жўшиб ётар, бир қарич бўш ер йўқ, аммо ҳовлининг тупроғи нимагадир шўрлашган, ёзда оппоқ оқариб ётарди. Эна доим бир хилда тўқ яшил тусли энги узун кўйлак кийиб,

тоғанинг яхтагини бошига ёпиниб олар, кизиғи шундаки, саватми-дастурхонми, бошига шундоқ кўйиб олиб кетаверарди. Шу нарсани кейинроқ онасида ҳам кўрди: кузда бепоён далаларга чиқиб, узунданузок тутқаторлар тагида ўсган ўтларни ўришди, бир гарам бўлгач, она маҳкам бойлади-да, бир зўриқиб бошига кўтариб, илдам кетаверди. Раъно ҳам озгина ўт ғарамини шундай қилиб кўрган эди, оғирлигидан йикилиб тушгудай бўлди. Буни кўриб она кулди, хали ўрганмагансан-да, деди.

Буваси, яъни онаизорнинг отаси анча йил бурун ўтиб кетган, ҳозир тоғалари билан эди. Учта ўғил бирин-кетин етилиб келмоқда, қандай қилиб уйлаб-жойлаб оларканман, дея койинар эди эна. Гоҳо онаси Раънони энага ёрдамга жўнатар ҳам эди.

Энаникидаги ишлар ҳам ўз уйидаги каби эди. Томорқани сувда оқиб кетган уруғлар туфайли ўт босар, уларни юлиб тозалашар, хазонларни тўплаб, супуриб-сидиришар, уй «кўтаришар», идиш-товокларни саранжомлашар, фарқи шундаки, у хонадонда сигир-бузоқ ҳам бор эди. У – кўшиқни яхши кўрадиган ола сигир эди, бир нимани хиргойи қилиб турмаса, туёғи билан пақирни даранглатиб тепиб ағдарар, оппоқ кўпириб турган сутнинг бир қисми ерга тўкилар, шунда эна жони ачиб, сигирни уришиб-койирди.

– Ҳах ўл, – дерди. – Сутингни қизғаняпсанми? Ана, бузоғинг эмиб олди-ку, энди мени болаларим-гаям бергин-да?

* * *

«Қиз тушмагур, кўйлагинг дарров калта бўп-қопти, ўсаверасанми?» – дея ҳазиломуз койийдиган бўлди уни онаси.

Гапирадиган кушлару дарахтлар Раънони аллақачон қизиқтирмай кўйган, энди у ҳодисалар ўзининг тасаввури туфайли шундай туюлганини

биларди. Беҳи ҳам гапирмас эди, аммо у билан суҳбатлашганлари Раънонинг эсида, албатта. Шох-часига чиқиб олиб, шириндан-ширин меваларини егани учун ўзича беҳидан миннатдор ҳам бўлган эди. Пахта беҳи деб атарди уни Раъно, чунки мевасининг сирти текис ялтироқ бу нав сувли ва жуда мазали бўлиб, нарироқдагиси тош беҳи, қизиғи шундаки, у Раъноларнинг беҳиси эмас, қўшниники бўлиб, болалар шохларига чиқиб меваларини ейишса ҳам қўшни лом-мим демас, жилмайибгина кўяр эди. «Мевали дарахтнинг қўшни томонга эгилган шохи – қўшниники», дер эдилар.

Болалигида Раънони кўрқитган нарсалар ҳам узоқлашган, жўнлашган, жингул шохларидаги ажиначалар аллақачон ўғлари чиқиб келган хаёлий маконларга жўнаб кетишган, бир маҳаллар кўрққанларини эсласа, уялар ҳам эди. Ажабки, у хаёлий махлуклар бирон марта ҳам зарар етказмабди, яъни у, ўзи ўйлаб чиқарган нарсаларидан ўзи кўркибди, холос. Қилич кўтарган қора киши, ўрама тўфонлар, ажинанинг уйи ва шунга ўхшаш болалик тасаввури ҳосилаларининг бари сезилар-сезилмас оддийлашиб, жўнлашиб, олислашиб борар эди.

* * *

Бир куни она, холасининг касал бўлиб қолганини айтиб: «Кўргани бориб келамиз», – деди.

Она тандирда нон ёпиб, сомса пиширди. Сомсага оқ пиёздан тўғрайсан, бироқ гўштини ўзинг чоп, деди. Учбурчак қилиб сомса ясашди. Сомсалар қипқизариб пишди. Еб кўрса жуда ширин чиқибди, яна егиси келдию аммо ўзини тийди.

«Ўзингни тиясан-да, болам, – деди она. – Жуда кўп нарсалардан тийилмасанг бўлмайди. Жон қизим, масалан, меҳмонга борсанг, егинг келган нарсалардан ҳам тийиласан. Чунки у одам бисотида борини олдинга қўйган бўлади».

Кейин она қозон осди, тагига олов ёқиб, тухум аралаш гўшт қовурди.

«У ернинг овқати овқатми, уйникига нима етсин», – деди она.

Таомни чинни косага солиб, гулли янги дастурхонга яхшилаб ўрашди. Сўнгра она-бола йўл ёқалаб касалхонага жўнашди.

Хола кўзлари киртайиб, озгин, курукшоқ бармоқлари билан кўрпани чангаллаб ётган экан. Уларни кўриб хурсанд бўлди: «Мени кўргани жияним кепти», – деб суюниб, Раънонинг бетларидан чўлп-чўлп ўпди. Хол-аҳвол сўрашишгач:

– Нима дард келақолди сенга? – дея сўради она.

– Билмасам, ичагим буралиб оғрийверди, ўтиб кетар десам, ўтмади. Дўхтирга келсам, ётқизиб қўйди, – деди хола.

– Қанақа дорилар ичяпсан?

– Қайдам, сўрабманми? – дея кулимсиради хола. – Ишқилиб, бир нималар беряпти. Ичяпман, хийла тузукман шекилли.

– Ранг-рўйинг бинойидай, – деди она. – Сира касалга ўхшамайсан.

Раъно анграйиб қараб турарди. Ахир, холанинг ранг-рўйи сираям бинойидай эмас-ку? Авваллари унинг уйига бир-икки борган эди. Уй битмаган, аммо янги, кўчаси тошлоқ, томорқаси ҳам сариштамас, маккалар пишиб-сарғайиб кетган, ўриб олишга одам йўқдай эди. Ариқ бўйидаги ялпизлар ҳам ўсиб, уруғ солиб юборишган экан. Бу хотин ўшандаям соғ эмас эди.

– Энди хафа бўлмайсан, қизим, чой қўйиб, дастурхон ёзай десам, аҳвол бу, – деди хола Раънога ўнғайсизланиб, хижолат тортиб.

Уйга қайтаётганларида Раъно онасидан сўради:

– Холам бинойидай эмас-ку, нимага унақа дедингиз?

– Меҳмон дуо қилади. У дуо кўзга кўринмас шаклда кўк тоқига кўтарилади. Фаришталар ҳам дуо қиладилар. Ўша ерда катта бир хазина ҳосил бўлади. Бир куни ўша ерга борганингда хазинангни кўрасан. Ширин таомингни бир ўзинг пишириб есанг маза қиласан, аммо қанчадир вақт ўтиб, яна қорнинг очқайди. Меҳмонга берганинг ўзингники, еганинг ерники, болам.

Раъно бу гапга чиппа-чин ишонди, боз устига, она айтдими, демак, албатта риюя қилиш керак. Керакмасдай ёки ҳатто зарарлидай туюлаётган қанча нарсалар бор, уларни Раъно фақат она айтгани учунгина бажарарди-ку? Масалан, ҳар куни тонг сахарда туриб, кўча супуришни кимга кераги бор? Кўча чиннидай қилиб супурилиши, кейин сув ҳам сепилиши керак, токи сахарлаб кўчадан ўтган кишилар дуо қилиб алқаб кетсинлар. Супуриндини тандирга ташлаш керак, хас-чўплар шунда ёниб кулга айланади. У кулни олиб идиш-товоқ ювишга ишлатса ҳам бўлаверади.

Томорқа ишлари ҳам бирдай давом этарди. Яна дала тозалаш, ғириллаб эсган шабадалар, чайқалган тераклар, курукшаган поялар.

– Макка пояси ширин бўларкан, шимийсанми? – деди Хоси.

– Йўғ-э, пўсти тилингни қирқиб юборади-ку?

– Эҳтиёт бўлиб шимасан, – деди Хоси.

Шундай қилдилар. Ҳақиқатан ҳам поя ичидаги сув мазали экан.

– Лекин жўхори поясининг суви ундан ҳам ширинроқ, – деди Раъно.

– Жуда қизиқ кизлармиз-да, – деб кулди Хоси. – Тентираб юриб-юриб, бир нималарни топиб еганимизга хайронман.

Пўкаклар ҳам ширин бўларкан. Теградаги дарахтларнинг танасида сирач каби ғалати елимсимон ғуддалар бўлар эди. Шуларни ҳам мазасини

тотиб кўришди. Ўрикнинг елими ширин экан, буни билиб қолган она: «Лекин шафтолининг елимини еб бўлмайди, жинни бўлиб қоласан», дея уришди. Беҳиникини ҳам еб бўлмайди. «Аммо беҳи донаси ўтлар орасига тушиб чириydi, холва каби жигарранг тус олади, ўшани яласанг жуда ширин бўлади», деди Хоси.

Булутлар ўз-ўзидан сурилиб келар, майда ёмғир томчилари теваракни шитирларга тўлдириб юборар, булутларнинг пайдо бўлишларига ва ўтиб қайга кетишларига ҳам қизиқар эди-да.

Дунё қайдан бошланиб, қайда тугаганини ҳам билгиси келарди.

– Хув тоғларнинг ортида ҳам одамлар бормикин?

– У ёқда одамлар яшамайди, – дерди Хоси. – У ёқда девлар, аждарлар яшайди. Одамлар фақат биз томонда, холос.

– Яшаса ҳам бошқача одамлар бўлса керак, коп-қора, юзи кўк, – деди Раъно.

– Йўк, у ёқларда лўлилар яшайди, – деди Раъно. – Лўлилар келганида уйга кириб яшириниб олиш керак, бўлмаса опкетиб қолишади.

– Э, бизга нима, – деди Хоси.

– Телевизор кўрдингми? – деб сўради у.

– Отам рухсат бермайди, – деб жавоб қилди Раъно. – Атай бузиб қўйган. Лекин аввал бир-икки кўрганман. Ғалати кишиларни кўрсатади-ку? Кулишади, беўхшов гаплар гапиришади... ўзимизни одамларга сира ўхшашмайди.

УЧИНЧИ ҚИСМ

Хола тузалиб қолган экан, дастурхонига янги ёп-ган нонларидан ўраб, уларни кўргани келди.

– Қошингни қораси ювса кетарми? – деди уни кучиб. – Айланай сендан, кўз тегмасин, мунча чиройли бўлмасанг, ўлгур? Қалдирғочни қаноти-я, менга бермайсанми?

– Бермайман, – деди Раъно кулиб.

– Қизғанасанми, а, қизғанасанми? – деди хола. – Унда билиб ол, менинг қошим сеникидан чандон куюқ, коп-қора эди.

– Унда қани ўша мақтаган қошларингиз?

– Болаларимга бўлиб бердим-да, – деди хола. – Бешта болани ҳар бирига бўлиб берсам, ўзимга нимаям қоларди?

* * *

– Бокқа кирсам, бир олма роса қизариб пишибди, – деди она кулиб. – Бозорга олиб чиқиб сотиб юборақолсаммикин?

Ҳақиқатан ҳам боғнинг олмаси бир тарафи тарам-тарам қизғиш, бошқа тарафи оч-яшил бўлиб етилган, яқинига борса, бошни айлантирар, ширин исиям гуркираб турарди.

Раъно энди айтилган гапнинг тагида бошқа гап бўлишини билиб олган эди.

– Сотиб нима қиласиз, – деди ғаши келиб. – Зарари тегяптими, бечорани?

– Вой, нимага зарари тегар экан? – деди она. – Мева етилса узиб эгасига берасан-да! Ерга тўп этиб тушсинми бўлмаса?

– Тушса тушаверсин, – деди Раъно зарда қилиб.

– Кўярмидим? – деб кулди она. – Халқни кўзига катта тўй қиламиз ҳали.

– Халқингиз билан нима ишим бор? – дея лаб бурди Раъно.

– Бекор айтибсан, билсанг, боринг ҳам, йўгинг ҳам шу эл, – деди она.

Шу эл сенга қиймат берса, қадринг ошади, қиймат бермаса, моховдан баттар бўлиб қоласан.

Тўй қилсанг ҳам шу элга қиласан, бўлмаса ким-гаям қилардинг?

Маросиминг бўлса ҳам шу халқ келиб қарайди.

Юкингни кўтаради, шодлигингга шерик бўлади, мусибатингни аритади.

Ўзингни юртингда ҳамма сенга қавму қариндош, ҳамма сенга жигар.

Бирор бегона жойга бориб кўр-чи, биров сенга «кел» дермикин?

Биров иккита нон кўтариб чиқармикин, тўй-тўйчиғида худди ўзингникидай ўйнаб-кулиб ўтира олармикинсан?

* * *

Ота хасталаниб ётиб қолди.

Куз келган эди. Беҳининг япроқлари олтинранг тус олган, терак қирмизи тилларанг, ўтларнинг узун барглари тубидан оч-яшилтоб тус олиб сарғайган, ариқ суви яшил тус олган эди. Ҳавода мезонлар уча бошлади. Эргалаблари ўтлоқлар шудрингдан жикка ҳўл бўларди, экинзорларнинг кулранг тупроғи намдан қорайиб қоларди.

– Нима бўлди сизга? – деди она.

– Билмадим, – деди ота, ихраб. – Шу, биқиним санчийди. Анчадан бери санчиб-санчиб кўярди, ўтиб кетар деб юраверибман, энди кучайиб кетди.

– Вой ўлмасам, нима қиламиз?

– Максуд дўхтирни чақирақол, – деди ота.

Она қўшниникига чиқиб кетди У ердан «Максуд дўхтирникига бориб келинг, болам, акангизни маза-си қочиб қолди», дегани эшитилди.

Раъно отасининг ёнида не қиларини билмай ўтирарди. Бир нима деб кўнглини кўтаргиси келарди, ўйлаб туриб-туриб, ахийри:

– Чой дамлаб келайми, ота? – деб сўради.

Отанинг атрофи тиришларга тўла кўзида илик ифода пайдо бўлди.

«Жоним қизим», деди овози алланечук ўзгариб. Яна бир нималар демоқчи бўлиб жим қолди, ақлидан ўтаётган ўйлари кўзларидан билинар эди. Ҳар ҳолда, суйиб-алқаб анча гаплар айтгиси келган бўлиши мумкин. Кейин қийналиброк бир ютинди-да:

– Майли, қизим, – деди.

Раъно отанинг айта олмаган гапларини тушунгандай эди. Ўша маҳалда нималар дегиси келган экан улкан гавдали барваста бу кишининг? Қалб сезиб туғён кўтарар, ўзини ота бағрига отгиси, тўйиб-тўйиб юзларини ишқагиси, яна аллақанча номаълум истаклар бор ва ҳаммаси кизнинг отага бўлган улкан меҳридан бино бўлмоқда эди.

Лекин ота ҳам бир нима демади, қиз ҳам.

Раъно айвонга борди-да, чой дамлашга тутинди.

ТЎРТИНЧИ ҚИСМ

Бу ерларда шамоллар сурон солиб эсаверадилар:
кунботардан кунчиқарга, кунчиқардан кунботарга...

Раъно ўн олтига тўлди.

Ишлар, юмушлар бир зайлда давом этар эди.

Она кўчага камроқ чиқишини тайинлади. Энди у ариқдан сув олгани ёки эрталаблари кўча супургани чиқарди, холос. Шу ўтган бир неча йил ичида деворнинг сувоғи анчайин шўрлашди, уваланиб кўчиб тушди, бир-икки жойида синчлари ҳам хиёл кўриниб қолди. Уваланган жойдан тушган тупроқни ҳам супуриб, тўплаб олар эди Раъно. Вассаларнинг кўчага чиққан тарафи қорайиб, ёрилиб-ёрилиб кетибди.

Шу ўтган бир неча йил ичида теваракда ҳам, кишиларда ҳам анча-мунча ўзгаришлар содир бўлди. У билган дарахтлар қувватга кириб мева тугди, баъзилари қартайди, масалан, этакдаги шафтоли бир тутам бўлиб қолди, шохлари қорайиб, бужури кўпайди, япроқлари ожиз, шу холида ҳам аччиқтирсик мева солмоққа тиришар эди. Ота ҳам анча букчайди, юзидаги, бўйнидаги тиришлари кўпайди, она эса нимагадир тўлишиб, эт олди. Бир маҳаллар бежирим ва чиройли юзи ҳам кўпчигандай туюлар эди. Раъно эса янада дуркунлашди, сочлари ҳам қошлари каби қалин, қоп-қора, узун эди. Гоҳ ўзини ойнага солиб диққат билан разм соларкан, чиройидан кўнгли тўлмас, гоҳ юзи, гоҳ бурни, гоҳ кулоғи ўзига ёқмас ва ойнадан шартга бурилиб кетиб ҳам қоларди.

Қишлоқнинг балоғатга ета бошлаган бўз болалари қизиқсиниб қарашларини нигоҳларидан сеза бошлагани сайин ўзича янада мағрурланиб, чиройли бошчасини янада киборроқ, янада адл кўтарар, у нигоҳларни сезмаганга олар, лекин шу билан бирга,

ич-ичида мағрурланишга ўхшаш ёқимли бир хис ҳам живирлар эди. Жуда тубда, элас-элас: «ха, чиройимни кўриб эсинг оғаёздими», деганга ўхшаш нотаниш, аммо илиқ бир туйғу бош кўтармоққа уринар эди. «Кўриб кўй, мен шунақа чиройлиман», дер эди у туйғу. Лекин бошқа бир ҳайбатлироқ ва залворлироқ ақл овози у туйғу сасини ўша захоти ўчирарди.

Ҳар холда, сўраб-суриштирадиганлар кўпайиб қолган шекилли, она Раънодан мутлақ озодаликни талаб қила бошлади. Ҳовлининг кўз тушмайдиган энг чеккасида бўлса-да, бир хас қолмасин деди. Ҳаммаёқ озода бўлиши шарт. Қилмайман, деди тўрсайиб Раъно. Ўлсин, келадиган совчиларга ёқаман деб шунақа киламанми? Озода бўлмасанг менга маломат опкеласан, қиз тушмагур, деди она. Сени биров маломат қилмайди, онаси тарбияламапти-да, дейдилар.

Келган-кетган кўп эди. Ниҳоят, бир куни она Раънога гап очди. Фалончининг бир ўғли бормиш. Келишган, ақлли, оғир-босиқмиш. Оиласи ҳам камсуқум, аммо топган-тутгани ўзларига бемалол етадиган бир рўзғор эгаси эканлар. Биттагина ўғилмиш, авлод-аждоди ҳам тузук одамлар ўтишган экан. Шулар сенга оғиз солишяпти, деди.

Отанг ҳам розидай, деди она.

Отанг кўча-кўйда таниш-билишларидан сўрабди, мен ҳам, амма-холаларинг ҳам: «Қанақа йигит экан» деб қизиқиб суриштирдик. Ҳаммининг бошидаги қисмат сенга ҳам етиб келди, хўп десанг, тайёргарчиликларимизни кўраверсак?

Раъно не деярини билмас эди.

Бир томондан мана шу эскигина, аммо озода-сарийшта ҳовлисидан сира кетгиси келмаса, бошқа томондан, ашёлари ловуллаб турган янги хонадон, келинларнинг оҳори мўл либослари, қошларига

ўсмалар кўйиб юришлари кизиктирар ҳам эди. Она айтган тутумларнинг биронтаси бу вазиятга мос келмаётган, «Ҳа» деса ҳам, «Йўқ» деса ҳам бўлмайдиган бир ҳолат ўртага чиққан эди.

Қолаверса, отаси «маъқул» дебдими, демак, ҳақиқатан ҳам яхши инсонлар бўлса керак, дея ўйларди. Ота сира адашмаган, ҳамма нарсани биладиган қудратли ва ғоят ақлли модомики у шундай деган бўлса, ортиқча гап-сўзга сира ҳожат йўқдай эди.

* * *

– Ариқча, оқяпсанми?

– Ҳа, қизгина, оқяпман.

– Отам эрга бераман деяпти, нима қилсам экан?

– Ҳамманинг бошида бор бир қисмат-да, кўнмай қайга борардинг?

– Қайдам... Қандай одам экан, қанақа хонадон бўлар экан, ўйлаб ўйимга етолмайман.

– Ташиши қилма, Худо сендай қизни яратади-ю бахтингни бермайдими? Худо хоҳласа, ажойиб ҳаёт кечирасан, бир этак болаларинг ҳам бўлади.

* * *

Совчилар яна келишди. Энди уларга бериладиган жавоб аниқ эди.

– Саҳар келиб кўчангизни супуриб кетай десам, замон бошқа, аммо шу қизингиз учун йил бўйи ҳар куни супуришгаям розиман, – дея авради куёвнинг аммаси, семиз хотин.

Ўз амма-холалари ҳам шунда эдилар.

– Сиздай хушмуомила, ҳар нарсани ўйлаб иш тутадиган оилага бермасак, кимгаям берардик, – деди она. – Қошимни остида, кипригимни устида авайлаб ўстирган қизимга ўзимдан ҳам яхши она

бўласиз-ку, сизниям, авлод-аждодингизни ҳам яхши биламан.

Бу бир ишора замирида ўксикроқ бир ҳайиқиш ҳам сезилар эди. Яъни, беришга берамизу аммо шунча йил заҳматлар билан катта қилган қизимга ўз болангиздай қарармикансиз деган бир ёлвориш ҳам бор эди.

Нон синдирилди, оқлик берилди. Келганларнинг эркакларига белбоғ, аёлларга рўмол, дастурхонларига нон ва қанд-курс солинди. Совчилар хушҳол, юз-кўзлари севинчу мамнуниятдан порлаб, хайр-хўшлашиб жўнашди.

«Худо хоҳласа, энди қариндош бўлдик», дейишди кетар олдидан.

«Оқлик ҳам берилди, энди бу ёғи тўй, қиз ўлгур» деди холаси Раънони биқинини чимдиб, севиб-суйиб.

«Ҳой қиз, энди кўчага чиққанингда қариндош-уруғларидан биронтаси ўтиб қолса қочгин, – деди она. – Йўлинг ўша томонга тушса, у кўчадан юрмагин.

Гапиришса гапирмайсан, кўришаман десаю қочгани иложинг қолмаса, ерга қараб турасан.

Элнинг кўзи сенда бўлади, буларнинг бари сенинг ҳаё-одобингни кўрсатадиган нарсалар, хушёр бўласан».

Кўни-қўшнилари – кенг-мўл гулдор кўйлак кийган шаддод-шаддод хотинлар кўрпа-тўшак қавигани чиқишди.

Қоқ ерга каттакон палос солинди. Кўшнилари у ёқ-бу ёқдан гаплашиб, тўшак қавир эдилар.

– Қиз тушмагур, чой-пой дамлаб келсанг-чи, сенга кўрпа қавиймиз деб белларимиз қотиб кетди-ку, – деб ҳам қўйишарди.

– Керак бўлса ўзингиз дамлаб олаверинг, – дер эди Раъно.

– Зарда қилмай қол, – деб кулар эдилар кўш-
шиллар.

Раъно одамлар кўзидан ҳам қочар бўлди. Чунки нафақат тенг-тўшлари, ҳатто кичкина болалар ҳам «Келин! Келин!» дея мазахлар эдилар.

* * *

Икки кундан кейин ўша кишилар, ёнларига яна бир-икки одам кўшилиб, қопларда гуруч, сабзи, саватда янги ёпилган патирлар, ширинликлар, келинга сидирға кўйлақлар олиб, оқ кийгани келишди.

Раъно уйдан чиқмай ўтирарди. Келгувчилар бир нималарни гаплашиб, кўпроқ ҳазиллашиб ўтиришди. Бугун саҳарлаб она ва хола тандирга сомса ёпиб, қатламалар пиширишган эди, келгувчиларнинг дастурхонига шу қатлама-сомсалардан солиб қайтаришди. Улар олиб кетган патирлару қанд-курсларни кўшниларга тарқатиб чиқишди.

Яна бир неча кун ўтгач, «қозон оши» бўлди. Куёв томондан уч киши аравада иккита кўй, битга нимга, ёғ, икки қоп ун, гуруч ва сабзавотларгача опкелишди.

– Ана, сени сотиб бой бўлдик, – деб кулди она.

Кўйлар бостирмага бойланди, нимтадан эса шўрва ташлаб кўйишди, нонлар ёпилиб, юпка пиширилди. Келгувчиларга тўн, белбоғ, яхтак, аёлларига қора чийбахмал ё банорас тўн берилди.

– Куёвимизга ҳам зиёфат юборсак арзир? – деди хола. У учун атай тикилган «майса беқасам» тўн, хонатлас қора белбоғ, кўй тўши пиширилиб, товоқда пистаю бодомлар билан бериб юборилди.

Тўй куни ҳам шу бугун белгилана қолди.

Тўйдан бир кун аввал «нон-патир» маросими бўлди. Юзталаб нон ёпилди, қатламалар пиширилди. Халққа: «Бугун фалончиниқида «нон-патир», эртага тўй», деб маълум қилинди.

Куёв томон яна иккита кўй, қопда ун-гуруч келтириб, бугун никоҳ ўқилади деб, маълум қилиб кетишди.

Кечга яқин мулла келди. Куёв ўртоғи билан банорас тўнини ёпиниб келиб турган эди. Ичкари уйга кирилди. Куёв тўрга, Раъно эса пойгак томонга ўтирди. Орага бир коса ширин сув қўйилди, мулла бува ҳар икки томондан розилиklarини сўради, куёв биринчи сўрашдаёқ «Ҳа» деб жавоб қилди, Раънодан сўралганида эса лом-мим демай ўтираверди. «Сукут – аломати ризо», деди мулла бува дўриллаб. Хуллас, никоҳ ўқилди, ўртадаги никоҳ сувидан икковларига ҳам ичирилди.

Никоҳ ўқиётган маҳал куёв устидан гуруч сепилиб, учи тугилмаган узун оқ ип ўтказилган игна билан тўнининг елка қисмидан тинимсиз тикиб туришди, умр йўллари шундайин оқ, шундайин узун бўлсин, дея.

Махр айтилди.

Кечга яқин Раънонинг тенг-тўшлари келишди. Зардўз сўзаналар, рўмолу рўмолчаларнинг учлари бойланиб, уй теграсига қаторасига осилди, куёвбола ўтирадиган жойга энг чиройли, энг нафис сўзана бойланди.

Бир маҳал «куёвнавкар келди» деган гап-сўз таралди. Ҳамма шошиб қолди. Чилдирма дўп-дўпию карнай-сурнай садоси остида куёвнавкарлар ховлига кириб келишди, ишкомлар тагида туриб олиб, қуюндай бўлиб ўйнашди.

Куёвнавкар кирадиган уй остонасига туриб олган амма-холалар: «Ҳо-о, кириб бўпсизлар, кани тўнтак пули?» деб туриб олишган эди, йигитларнинг эпчилроқлари уларни елкалари билан суриб, ичкарига кириб кетишди.

Куёв зиёфати тезда ниҳоя топди. Куёв куёвнавкарлар даврасида тўн ёпиниб келиб, тўн ёпинганича

чикиб кетди. Раъно бу маҳал кўшнининг уйида эди, уни ўз уйига қайтиб олиб чиқдилар, исирик тутатдилар, сочларига оқ пахтадан узун пиликлар бойлаб ўрдилар, оқ сурп кўйлак, маҳси-кавуш кийдириб, наранжи ёпинтиришиб, ота оёғига бош урдирдилар.

Ёр-ёрлар шунда авж олди.

Оқ милтиг-о қора милтиқ отган отам...

Қолганлар жўр бўлишди:

Ёр ёр-о, отган отам...

Қиз уйидаги ёр-ёр садолари ишкомлар, томоркалар, тераклар узра қалқа-қалқа ҳаволанаверди:

Ўз қизини-ё бегонага сотган отам,

Ёр ёр-о, сотган отам...

Ажабки, бу ғалати ёр-ёрни айтаётганларнинг бари шод, бари хуррам эдилар:

Ўз қизини ўрнига-ё бодом эксин,

Бодом шохи титраса-ё болам десин...

Ёр-ёр-о, болам десин...

Дарвозахонага яқинроқда тўпланган эркаклар, кий-чув солаётган хотинлар, қувалашиб ўйнаб юрган майда болалар узра ёйилаверди тўй ёр-ёри:

Узун-узун аргамчи-ё, ҳалинчакка,

Оппоқ кўйлак ярашади келинчакка,

Оппоқ кўйлак енгига-ё тут қоқайлик,

Куёв бола бағрига-ё ўт ёқайлик.

Раъно ота оёқларини кучоқлаб, бошларини уриб йиғлади, кетмайман деб дод солди. Ота кўзлари жиққа ёшга тўлиб, овози титраб, хўнграмоқдан бери бўлиб: «Жоним болам, илоё, борган жойингда униб-ўсгин», деб дуо берди.

Шу тариқа, мана шу хонадонда чопқиллаб-чопқиллаб ўсган, юмушларини сира оғринмай адо этган, бўйи етган сайин эси кириб, ҳаммаёқни саран-

жом-саришталаган, аммо тақдир чархпалагининг бир айланишида шу кадрдон ховлисидан бошқа бир хонадонга тош каби отилиб кетаётган Раъно қизни ота уйдан олиб чиқдилар.

Борар жойингда тошдай бўлгин, дея дуо қилишди амма-холалар. Тошдай тушгину тошдай қолгин, қизгина.

Келин кетаркан, шўрлик онаизори ҳам қизининг сеп-суруғини, бўҳчаларини кўтариб, орқасидан жўнади.

Боргунча ёр-ёр айтиб борилди. Гуриллаб ёнаётган олов атрофини уч айлангач, амма-холалар қизни келин уйига олиб киришди. Куёвнинг амма-холаси шу ерда экан, улар қаттиқ-қаттиқ гаплашишар, шарақлаб кулар оидилар. Раънога қаттиққа шакар қўшиб ичиришди. Уй деворларининг шифтга яқин қисмига узун чилвирлар тортилиб, уларга келиннинг сеплари осиб безатилди. Рўмоллари, кўйлаклари, дастурхону сочиқларигача осилди, чимилдиқ тутилди.

Ташқарида эски матолардан тўпчалар ясалиб, мойга ботириб осиб қўйилган эди, ўшалар ёқилгач, ҳовли чароғон бўлиб кетди. Тўй кўргани келганлар, бола-чақа, хуллас, ҳамма ўйин-кулги қилаверди.

Аста-аста эсиб турган шамол кечга яқин бирдан кучайди, кунботардан қора булутларни ҳайдаб олиб келди, тўсатдан шаррос жала кўйди. Шунда онаизорининг: «Қозоннинг қирмочини емагин-а, қизим, тўйингда ёмғир ёғади», деганлари эсига тушди: «Вой, тавба қилдим, рост экан-да», дея хайратланди.

Ичкари келин билан бирга келган қизларга тўла эди. Катта ёшли аёллар келишмаган, даврада фақат ёш қиз-жувонлар эди. Улар уй ясатишди. Дастурхон ёзилди, еб-ичиб, ўйин-кулги қилиб ўтиришди.

Ташқаридаги ўйин-кулги тугагач, кетган кетиб, қолган қолаверди. Эрталаб ҳамма ўз уйига жўнади.

Онаизор чойнак-пиёла, идиш-товоқларини олиб, хотинлар билан етиб келди, «юз очар» бўлди.

Оқ сурп мато билан Раънонинг юзини ёпдилар. «Келяпти, қайнонаси келяпти», дейишди хотинлар. Бир маҳал қайнона қўлида супрасию уни билан кириб келди. Супрани ўртага ёйдилар, Раънога: «Унни хамир қоргандай қилиб ғижимланг», дейишди. Раъно чўнқайиб ўтириб шундай қилди. «Маҳкам-маҳкам ғижимлайверинг, кизим, кўлингиз хамирдан чиқмасин, баракали бўлсин», дейишди. Шундан кейин амма-холаси икки қўлтиғидан тутиб ташқарига опчиқишди, ўчоққа ўт ёқишиб, идишдаги ёғни қозонга уч марта оз-оздан куйдиришди. «Қозонинг доим ёғли бўлсин, муҳтожлик кўрмагин», дейишди.

Шундан сўнг куёв тарафнинг ёш болаларидан бири илжайиб туриб, мевали дарахтдан синдириб олинган кичкина чўп билан келиннинг юзидаги сурпни юлқаб олди: «Хой бола, олиб бориб онангга бер, сенгаям шунақа келин насиб қилсин», ейишган эди, бола уялиб, қочиб кетди.

«Юз очар» маросими мана шундай бўлиб ўтди.

Раънони ичкарига қайтиб опкиришди. Чимилдик кўтарилди, куёв томон келинга атаган нарсаларини олиб кира бошлашди: биров палос, биров гилам, бирови тўп мато кўтариб олган эди. Кирганларга тўн, белбоғ, сочик, қариоқларига тўшак-болишлар берилди.

Шундан сўнг ҳамма кетиб, янга қолди.

Шундан сўнг куёв кирар бўлди.

«Куёв бола кириб келганида бурчакда кутиб турасан, эгилиб уч марта салом берасан», деб тайинлашди унга.

Тайинловлар мўл эди. Холалар гоҳ «қоғозга ўраб», гоҳ очикчасига шаддодлик билан ҳамма гапни айтиб бўлишган, айтгани бошқа гап қолдиришмаган эди.

Шу билан ҳаммаси поёнига етди. Раъно киз – кеча ўз уйининг йўлакларида потирлаб, жайрондай чопиб юрган ўша кизалоқ бугун ойдаи келин бўлди.

Шу бир куннинг ичида жуда кўп воқеалар қаторасига рўй берди.

Бу элда шамоллар сурон солиб эсадилар демаганмидик?

Эҳ-хе, шамол роса эсди, тўпчиноклар ёна-ёна ўчиб қолди, келин-куёв ётган уйнинг даҳлизиди янгалар бор эдилар, айниқса, биттаси жуда барваста ва шаддод экан, ўғри мушук тугул, чивинни ҳам яқинлаштирмади. Ҳушёр экан, тик этган товушга кулоқ солиб ётди. Жим ётиш ўрнига бир нималарни пичирлаб дуо ўкиб ётди, нималар деб пичирлаганини билиб бўлмади.

Бир маҳал тунги осмондаги булутлар супурилиб, озод-озод тўлин ой самода нур сочди. Бир пари бор эди, келин бўлди, бир жайрон бор эди, қафасга тушди, бир киз бор эди, турмуш остонасига шу тариқа қадам қўйди. Ана ўша барваста хотин Раънонинг юрагидан кечган туйғулару хисларга ошноликка йўл қўймади, Раъно киз шу кеч нималарни ўйлади – ҳеч ким билмади.

* * *

Саҳарлаб куш уйқусиди хиёл кўзи илинган Раънони холаси даҳлиздан овоз бериб уйғотди.

«Тур, киз бўлмаи қол, ҳовлиларни супур, ишларингни қил», деди пичирлаб.

Раъно ўрнидан турди. Оҳорли келинлик либосларини кийди, у либослар ўзига ярашдими-йўқми, ойнага тузукрок қарай олмади ҳам, аммо рангбаранглиги, ислари ва янгилиги ёқар эди.

Ташқари чиқаркан, у ҳам пичирлаб, холадан:

– Супурги қайди экан? – дея сўради.

– Ҳаммасини топиб қўйганман, – деди хола. – Мен ҳам чиқаман, бўлақол.

Ҳовли кенгина эди. Тўй ўтгач, қолган қавму қариндош ҳаммаёқни саранжомлаб кетишган экан. Бир четда даста-даста пиёлаю лаганлар турар, райҳонлар остида Раъно янги супургини кўрди. Холасидан миннатдор бўлиб, ҳовли супуришга тутинди. Кўча эшик олдини икки тарафдаги қўшниларининг дарвозахонасигача супуриб борди, сувлар сепди, кейин қайтиб кириб, нонушта тайёрлади, бу орада қайнота-қайнона ҳам туришди. Бир четга қумғонга сув ҳам иситиб қўйган эди, қайнота келинига қарамасдан, бориб таҳоратини олиб келди. У келгунга қадар Раъно шошилиб улар ётган уйга кириб, жойнамозини қиблага тўғрилаб солди. Қайнонага салом берганида, у кўз ёш қилиб, пешанасидан ўпди, елкасига бир сидирға кийимлик мато ташлади. Қайнота намозини ўқиб чиққач, унга ҳам уч бора эгилиб салом берди.

– Баракалла, қизим, Худойим бахтингни берсин, – деб қўйди қайнота ҳам.

– Ўғлингни уйғот, – деди кейин, қисқа қилиб.

Қайнона келинига қараган эди. Раъно «ҳозир» деди шоша-пиша. Кейин тез ўзининг уйига кирди. Куёвбола ухлаб ётар эди.

– Эй, туринг, – деди эрига. – Чақирешяпти.

Кейин қайтиб чиқди.

Юмушларни бажариб юрар экан, юз-қўлини ювиб келиб чойга ўтирган эрига сира қараёлмас эди. Худога шукр, деди кейин ичида. Бир тузуккина йигит экан-ку. Қийшиқ ё хунук бўлганида нима қилардим? Нимаям қилардим, кўнардим-да. Кўнгач, умрим бўйи шу билан яшар ҳам эдим. Худойимга шукр, дер эди.

Янги рўзғор мана шу эди. Ўз уйидагидан айтарли фарқи ҳам йўқ экан. Ҳовли адоғида тандир, ости товук катак. Бериқоқда ўчоқ. Устида узум валиши. Нариги томонда бостирма, молхона. Томорқа ҳам ўз уйидаги каби: маккалари ўриб олинган, адоғида нок,

беги, олма ва шафтоли бор. Фарқи шундаки, қўшни билан туташ ерида тут ўсибди, ховли адоғида эса икки туп ўрик билан ёнғок бор экан, булар ўсиб-бахайбатлашиб кетгани учун остида ўт-ўлан унмабди. Томорқа охирида ариқча ҳам оқиб ўтибди, унинг четларида ҳам турли ўтлар гуркираб ўсибди.

Куёвбола кўчага чиқиб кетган эди. «Шом тушгунча юрмагин, чиллалисан», деди она унга. «Хўп-хўп, – деди. – Бир-икки ишим бор, битириб дарров келаман». Чиллали дедилар, чилла уч кунда битар экан. Уч кунгача кечаси ташқарига чиксанг ҳам бир ўзинг чикма, мени уйғот, деди хола. Чилланг ту-гаганидан кейин билганингни қилаверасан. Аммо меҳнатдан қочма, муомилангни ширин қил, жилмайиб гаплаш. Ярим соат кам ухласанг ухлабсан, уйкуга ётишингдан аввал ҳаммаёқ чиннидай саранжом бўлсин. Энг ҳақир ишгаям эринма. Билиб қўй, ҳаммамиз бир кишлокнинг одамлари бўлсак ҳам, куёв тарафнинг одами ҳар бир қадам олишингдан муомиланггача, тутумингдан фаросатинггача кузатиб ўтиради. Ҳар қилган тўғри ишинг ота-онангга раҳмат олиб келади, сал нотўғри иш қилсанг, маломат олиб келасан. Иложи борича кам гапир, бир нима сўрашсагина жавоб бер, чехрангни оч.

«Хўп», деди Раъно.

Буларни барини адо этиш мушкул эди. Юмушларини бажариб юрар экан, қайнона ва битта-ярим келган қариндош сўрида бақрайиб ўтирар эдилар. Аслида-ку, ҳаммасини ўзи билганича саранжомлаб қўяди, аммо мана шу нигоҳлардан кутулиш қийин, шартта ишини ташлаб уйига кириб кетгиси келса-да, ўзини қўлга олиб, сезмагандай ишида давом этади. Туш маҳали бўлганида шўрва ичилди, улар билан бирга ўтириб, тушлик қилиш ҳам нокулай бўлди, сувидан бир-икки хўплаб, яна ўрнидан турди. Косатовоқларни жойлагач, қайнона ҳам, қайнота ҳам уйига кириб кетди, шунда устунга санчиб қўйилган

ўрокни олиб томорқага ўтди, ариқ бўйидан анча ўт ўрди, кейин олиб бориб бир қисмини мол-қўйлар олдига солди, бир қисмини қуёшда қуриб қолмасин дея бостирма салқинига ғарамлаб қўйди. Навбат товуқларга келган эди, ўз уйида макка донидан берарди, ўз уйиники миннатсиз эди. «Бу ерда ҳам берсам гапиришмасмикин», деб ўйлади.

Қавму қариндош, қўни-қўшни саломга келишда давом этар эдилар.

Кимдир бир бўлак гўшт солиб қовурма қилиб келар, ёнида албатта кирмизи тусда қатлама ҳам бўлар, кимдир манти, кимдир сомса пишириб келар, хуллас, келувчиларнинг охири қўринмасди. Уларнинг дастурхонига у-бу нарса солиб, идишини топ-тоза қилиб қайтариш, устига устак, ким нима опкелганини эсда сақлаб қолиш ҳам керак эди. Булар болалигида «меҳмон-меҳмон» ўйнаганларида билиб олган нарсалари эмасми, ҳаммасини удрлади. Югуриб-елиб хизмат қилар экан, келгувчиларни бари бақрайиб қарайверишар, гоҳо ўзига эшиттириб «келин чиройли экан» деб қўйишар, шу бир оғиз гапдан кўнгли кўтарилиб, мана шу ҳовлихонадон сулоласига меҳр уйғонгандай ҳам бўларди. Ақли «энди сенинг уйинг шу, буларнинг бари энди қариндошларинг» деса-да, кўнгли саркашлик қилар, тан олмас, кўнгил овозини яна ўчиришга тўғри келарди.

Қайнота донишманд ва беозор киши бўлиб чикди.

– Келининг билан рўзғорга барака келди, – деди қайнонага. – Ҳали қараб тургин, мўл-кўлчилик бўлади.

– Жуда мақтайверманг, талтайиб кетмасин, – дея мақтовни хушламаганини билдириб қўйди қайнона.

– Тавба, ғалати бир нарсани сездим, – деди бир куни қайнота. – Ўтган сафар сенга баракадан гапирганим эсингдами?

– Ҳа, эсимда.

– Қирқ йилдан бери новвойлик қиламан, – деди қайнота. – Шу ёшга кириб сезганим шуки, нон билан нонни фарқи бор экан.

– Қанақа экан? – дея қизиксинди қайнона.

– Ниятга қараб экан, – деди қайнота. – Ҳар куни сотишга икки тандир нон ёпаман. Шулар кўпинча ё оқиб кетади, қийшаяди, ё яхши кўпчимамайди. Аммо тўйга нон ёпадиган бўлсам, шунақа чиройли, ширин чиқадики, ўзим ҳам хайрон қоламан.

– Э, нонни жони бормиди? – деди қайнона. – Ўзингиз эпсиз бўлсангиз керак.

– Йўғ-э, – дея кулди қайнота. – Никоҳ тўйларини айтмаяпман, гумроҳ, гапни маънисига қарасанг-чи. Суннат тўйларига ёпадиган нонларни айтаяпман.

– Шунақа демайсизми? – дея, бирданига гул-гул очилиб кетди қайнона ҳам. – Қайдан сезақолдингиз? Гапимизни қарға эшитмасин ё шамол опкетиб ёймасин дейман-да. Худо хоҳласа, тез орада ўшанақа нон ҳам ёпасиз, отаси.

– Худойим, ўзингга минг бор шукр, – деди қайнота ҳам. – Ўша кунга етказсин, илойим. Шунақа нонлар ёпайки!

* * *

Раънонинг ҳаётига бахт оралади.

Турмушга чиққан бўлса-да, хаёлида ҳалиям кичкина қизалоқ эди. Ҳалиям ўйнагиси келарди. Ҳалиям шўх эди.

Эрталаб кўнгли айниди. Ёмон нарса еб қўйдимми деб ўйлади, аммо ўқчиқ бошқача, меъда ўқчиғига ўхшамасди. Шу куни онаизор ҳам қизидан хабар олгани келиб қолди. Ҳол-аҳвол сўрашиб, ичкари уйга кирганларида яна ўқчиқ тутган эди, она икки кўли билан икки билагидан тутиб, кўзларига тикилиб қараб:

– Ўлгур, нимага ўқчияпсан? – деб сўради.

– Билмасам, эрталабдан бери шунақаман, – деди Раъно.

– Бўйингда бўлмасин тагин?

Раънога бу гап ари чакқандай таъсир қилди. Анграйиб онасига қараб қолди.

– Йўғ-э, – деди акли бовар қилмасдан. – Шунақамикин?

– Шунақа бўлмасинам-чи, – деди она, кейин уни кучоқлаб олиб, юзларидан чўлп-чўлп ўпди. – Айланай Раъно гулимдан, Худойим бахтингни бергани рост бўлсин. Ҳали паҳлавондай ўғилча туғволсанг борми?

Кейин ҳомиладорлик белгиларини, нималар қилиш кераклигини бирма-бир тушунтирди.

– Бунга айтсаммикин? – дея иккиланди Раъно.

Раъно эрининг исмини айтиб мурожаат қилмас, шунақа пайтларда «бу» ёки «у» деб кўяқоларди.

– Йўқ, ҳозирча айтмай тур. Ҳеч бўлмаса орадан бир ой ўтсин. Тушундингми?

– Тушундим, – деди Раъно ҳам.

Ташқарига чиққанларида қайнонанинг ўткир нигоҳи Раънода содир бўлган ўзгаришни сезгандай эди. Бир нималарни пичирлаб, ўзини нималаргадир уринаётгандай кўрсатса ҳам, Раънога гоҳ-гоҳо ер остидан қараб кўярди.

Ҳа, Раъно кизга бахт кулиб бокди.

Вужудининг ич-ичида, етмиш икки томири туташган жойда жажжи ва мурғак бир жон пайдо бўлганини ва у кун сайин эмас, соат сайин ўсаётганини тасаввур қилиш қийин, аммо ёқимли эди. Шу игнанинг учидайгина нарса Раънонинг ҳаётини ўзгартириб юборди. «Ҳали дунёга келмасингданок менга шунча бахт олиб келдинг-а» дея мурожаат қиларди Раъно, гўдагига. Қанақа экансан? Ўғил боламикансан, киз болами? Отанга ўхшаган бўйинг баланд, сочларинг коп-қора, хушсурат бўлармикинсан? Ё ўзимга ўхшармикансан? Бир

куни дунёга келсанг кулишларинг, қўлчаларинг, оёқчаларинг қанақа бўларкан? Дунёга келиш деган нарсани Раъно сира ўйлаб кўрмаган эди, тасаввурига шу ўй ҳам кириб келди. Юрагимнинг остида ҳозирча жимгина ўсяпсан, деди унга. Онанг бўлатуриб, бор-ўқлигингни ҳам билмайман, бор-ўғи мени ўқчитиб ўзингдан хабар бердинг, бошқа нарса ўқчитганида хавотирга тушган бўлардим, шу озорингдан ҳам қанчалар суюнганларимни билармикансан, жоним жаҳоним, шўхгина болажоним? Шу аломатингни ўзиёқ ҳаётимни буткул ўзгартириб юборди-я, ҳеч нарсага қарагим келмай қолди, юрсам ҳам, турсам ҳам сени ўйлайверадиغان бўлиб қолдим. Худойим менга сени бериб, шу бандамга бир раҳм қилай деди, бермасан нима қилардим? Тавба, шунгача қайларда бўлган экансан, худойимнинг даргоҳларида дунёга келишингни кута-кута, онам ким бўлар экан деб ўйлаганмикансан... Худоё тавба қилдим, ғалати хаёллар ақлимга келишини кара-я. Ишқилиб омон-эсон дунёга келиб ол, онангни кўзларини қувнатиб-қувнатиб юр, болажон.

Раънонинг пешанасидаги сочи қайсарроқ эди, доим тиккайиб қолавергани учун баъзан қайчи солиб кесар, кесилган сочни эса ўраб-чирмаб, девор қавакларига тикиб қўярди. Кесилган сочни тандирга ташлаб бўлмайди, жуда иложи бўлмаса холироқ бир жойга қўмиш керак, дея ўргатган эди она. Энди соч кесиб юрмагин-а тагин, деб уқтирди бу сафар. Шунақа иримимиз бор, болани умрини кесиб қўяди дейишади. Одамлар келганида олдига чиқаверма, кўхликкинасан, суқ-назар тегмасин. Кўпроқ ҳаракат қил, йўқса боланг қатта бўлиб кетиб, туғишга қийналасан. Хамир овқатлардан, янги ёпилган нонлардан ема, кўнглинг бўр ёки кесак тусаб қолса, менга айтсанг, тухумнинг пўстини келида майдалаб туйиб олиб келиб бераман, энди баъзи хил нарсалардан тийилиб турасан, дея ўргатди.

Қизик, Раъно эрини яхши кўрармиди? Эшитганлари, кўрганлари бошқа, ҳаёт бошқа эканини аввалдан биларди. Эри баланд бўйли, қорачадан келган йигит бўлиб, кўп ҳам гапиравермасди. Ҳар ҳолда бу оилада унга энг яқин кишиси эри бўлса-да, ўз туғишганлари каби яқин ва ўз-ўзиникидай туюлавермасди. Бунга ҳайрон ҳам бўлди, назарида анчамунча нарсасидан айрилиб қолгандай, турмуш деган нарса ўшалардан жудо қилгандай туюлар, қалбини недир армон ва ғуссага ҳам чўмдирарди. Ҳа, бир маҳаллар ариқ бўйларида елдай учиб чопганлари, ўйнаганлари, кулганлари – бари ёруғ ва ғуссали бир армонга айланиб қолган эди. Етишилмаган орзулар армонга айланадилар. Аммо умрнинг яшаб ўтилган нурли лаҳзалари ҳам армонга айланар экан. Гоҳо ота уйига борганида ўша сўқмоқлар, томорқалар, ариқ бўйларини бир айланиб келарди, ўзи ўтқазган олма, шохларида ўтириб олиб, мевасининг сувини оқизиб-оқизиб еган беҳи... уларнинг бари кўзига ажиб қадрдондай ва суюмлидай кўринарди. Ёғочлари иссиқда ёрилиб-ёрилиб кетган сўри ва ранги ўча бошлаган тўшакларгача суйимли, азиз бўлиб, гоҳо исларини ҳам қўмсаб қоларди.

Раъно мана шуларга бошқоронғи бўлди.

Она «яхшиям тансиқ нарсаларга бошқоронғи бўлмадинг» дея, ўша тўшак, ўша болишлардан уйига олиб келиб берди. Энди она уйнинг иси ўша тўшаклардан келиб турарди, йўқса ўз уйида қанча янги тўшак, қанча янги болиш бориydi-ю? Яхшиям узокқа тегиб кетмаганим, дея ўйлади шунда. Узокроққа текканимда она уйимга боришга қийналардим, албатта. Ўз уйида яшаса-да, она уй тараф юрагининг бир четини илтиб, ўзига тортиб турар эди.

Раъно киз тўлишди, юзларига доғ тушди.

Тавба, аёл киши иккиқат бўлганида юзига Худонинг аршидан бир нур инади дейишади, деди она. Юз-кўзингдан нур ёғилиб турибди-я, болам. Қараб турсам, кўзимга ўтдай кўриниб кетяпсан. Илоё шу нурдан бенасиб қилмасин худойим.

У ғалати ёғдуни Раънонинг ўзи ҳам сезарди. Чунки қалби бемисл бир саодат-ла лиммо-лим тўлган, нукул бахт ичида яшаётгандай сезарди ўзини.

Қайнона: «Бизлар сиздақалигимизда тиним билмасдик. Урининг-тиришинг, ҳеч нарса қилмайди», дейишига қарамай, аввалига айтганларини бажариб юрди, кейин эса, қорни бир-икки пастга тортиб оғриганида бас қилди.

«Сенинг дунёга келишинг олдида у ишлар нима бўпти, болажоним», деди хаёлан боласига. «Сени ўйласам, ўзимнинг борлигим эсимдан чиқиб кетади-ю? Вужудимнинг ичида питирлашингни, кимирашингни сезсам, кўзимга дунё чароғон бўлади. Юрганимниям, турганимниям билмайман, гўё эс-хушимдан айрилгандайман».

«Қиз тушмагур, бўйингда бўлдингу шунақа очилиб кетдингки», – дер эди она. – Ишқилиб, илойим кўз тегмасин, кўйлагингга кўзмунчоқ тақиб юр».

* * *

Раъно пахлавондай ўғил туғди.

Тўлғоқнинг қанақа қаттиқ азоб эканини ўшанда билди. Бутун вужуди ихтиёридан ташқари, ўз-ўзидан тиришиб, қорнидаги чақалоқни дунёга келтиришга уринар эди. У кучли оғриқ аро суяқларининг сурилаётганини ҳам билди. Етмиш икки томирию олтмиш олти сўнгагининг бари ғайри-ихтиёрий ҳаракатга келди, Раъно ўлим нафасини яқиндан сезди.

Ажабки, чақалоқни олиб келиб берганларида ҳаммаси эсидан чиқиб кетди. Азоб-ку эсида, аммо азоб ҳиссиёти унутилди.

Исм танлашга кўп иккиландилар
«Вақтидан бир оз ўтиб туғилди, Келдивой деб от
кўяқолайлик», деди эри.

«Йўк», деди Раъно, кескин.

Умуман, қишлоқда исм қўйишнинг ўзига хос
расм-русумлари бор эди.

Масалан, Келдивой деган исм бир оила узок
вақт фарзанд кўрмай юриб, кейин болали бўлганида
қўйилади. Исmlарга қараб, у оиланинг фарзанд
эҳтиёжмандлигини билиб олса бўлади.

Жуман ёки Жумавой – жума куни туғилган бола.

Она қорнида йиғлаган чақалоққа Машраб дей-
дилар.

Турғун – шу жўжиқ ҳаётда муқим қолсин, турғун
бўлсин.

Сотволди – гўё «сотиб олинади», яъни қўш-
нилардан ёки қариндошлардан бирининг боласидай
қилиб, бегона аёлнинг этагига бир юмалатиб оли-
нади, кейин ўз онаси боласини маълум ҳақ эвазига
«сотиб» олади.

Тўхтасин – бир оиланинг туғилаётган фарзандла-
ри бирин-кетин вафот этаверса, шундай исм берила-
ди, яъни тўхтаб қолсин, кетмасин деган маънода.

Худойберган – бу исмда ҳам маълум истаклар
бор. Фарзандсиз оилалар қўядилар бу исмни.

Холи билан туғилган болага Холмуҳаммад, Хол-
нисо, Холдорали, сафарда туғилса Сафарали, нори
бўлса Нормуҳаммад, Анорхон, суннати билан дунё-
га келса Суннатвой дейдилар.

Айтилган барча исмлар Раънога хунукдай, бола-
сига ярашмайдигандай туюлар, жуда чиройли, бўй-
бастига мос исм танлагиси келар, аммо унақа исм
тополмас эди.

Нихоят, Давлат дея исм қўйдилар.

БЕШИНЧИ ҚИСМ

Шу қишлоқнинг шамол эсадиган томонида эски бир кулбада яшовчи қора юзли бир суллоҳ одам ҳам бор эди.

У одамнинг юрган йўлларида ўт-ўланлар сўлиб, жизғинаги чиқиб қораяр, ҳашаротлар нобуд бўлар, ариқдан сув ичса ифлосланар, қўли теккан меваларнинг суви тахир бўлиб қолар, шу қисматидан яниб-яниб юрадиган озорли бир киши эди.

Бу одамнинг кулбаси зах, теварагини замбуруғлар ва тушунарсиз оқиш нимжон ўтлар қоплаган, кулба деворлари остидан шўра ва ажриқлар ўсиб чиққан, томорқаси қаровсиз, бургану шўралар, сургуилар бетартиб ўсиб ётади эди.

Ана шу киши Раънога ғалати-ғалати қарашлар қиларди.

Қишлоқда одам кўп, ҳамма ўз ташвиши билан овора. Боласини кўтариб Раъно дамчи хотинни-кига боришга мажбур, йўл эса ўша кулба ёнидан ўтади. У одам чопонини елвагай ташлаб, тоб ташлаган эшиги ёнига чиқади, Раънонинг келишидан кетишигача қаттиқ тикилади. То муюлишга етгунича ортидан ўша бўлмағур нигоҳни сезиб туради, муюлишдан қайилгачгина елкасидан тоғ ағдарилгандай енгил нафас олади.

«Худога шукр, ўтиб олдик», дейди боласига.

У одам ҳеч нима қилолмаслигини яхши билади. Шундай бўлса-да, чўчийди. У одамнинг ҳеч кими йўқ. Қишлоқдаги ҳамманинг яқини, қариндош-уруғи бор. Одамлар уруғининг кўплиги билан мақтанишади. Раъноларнинг уруғи ҳам мўлгина. Тўй қилишса, камида юзта одам тўпланиб келади. Бошқа маҳалларда буларнинг бари ўз ташвиши билан андармон кишилар, аммо тўй-тўйчиқда ёки мусибатда ҳамма тўпланиб бир ерга йиғилишади. Шунда Раъно ҳам уруғи билан фахрланади. Эри то-

мон ҳам шундай, кўпчилиги ҳар тарафга сочилиб кетган, қишлоқда ота уруғ-она уруғ, бари бирдай тўпланиб келади, келин тараф сал бегонасираб, бошини эгиброк туради, куёвларнинг бари етиб келишади. У одамнинг эса уруғи йўқ. Раъно у ҳақда бировдан сўрагани ҳам ор қилади.

Фарзанд кўргач, Раъно ҳақиқатан ҳам гул-гул очилди. Қизлик гўзаллиги бу тароват олдида ҳеч нима бўлмай қолди. Гул эди, Худонинг кудрати билан оқи оққа, қизили қизилга ажралди. Чечак эди, барқ уриб очилди. Булут эди, ёмғирини аямай тўкди. Қуёш эди, ҳарорат-ла порлади. Ой эди, тўлишди. Кеча эди, бағри юлдузга тўлди. Қуш эди, жўшиб-жўшиб сайради. Зилол эди, шарқираб чунон окди...

Болани бешикка бойладилар. Раънонинг юраги эзилди. Боласини бешикка бойлагиси келмади. Қайнана «Сиз нимани билардингиз» дея, бешикдан алас-алас қилиб ёмон нарсаларни ҳайдади, ковузини тўшади, тувагини қўйди, оёқбоғи билан оёқчаларини, қўлбоғи билан қўлчаларини маҳкам сариб, кифтпўшини ёпди. Болачаси оёқларини қимирлатгиси келди, қимирлатолмади. Қўлчаларини ўйнатгиси келди, ўйнатолмади. Нима бўлганига тушунолмасдан қоп-қора кўзчаларини онасига тикди, озорланиб йиғламоқчи бўлди. Шунда қайнона бешикни у ёқ-бу ёққа дўпирлатиб тебратиб, алла айтмоққа бошлади. Боласининг боши чайқалди, у чайқалишлар лоҳас қилди, қайнонанинг овозига қўшилиб чарчатди.

«Бешик бўлмай ўл» деди Раъно, қайнона чиқиб кетиши билан боласини дарҳол ечиб олиб, бағрига босаркан. Келақол, жоним болам, қўлчаларингни, оёқчаларингни ўйнатақол. Ўлсин энанг ҳам, деди ёзғириб. Сени бойламоқчи бўлдими?

Сени девларга бойлатмаган, жинларга бойлатмаган, энангга бойлатиб кўярмидим?

Раъно боласига ўзи билган ҳамма эртақларнию дostonларни айтиб берди. Уч ойлик бола уларни тушунармиди? Лекин тушунишига Раънонинг ишончи комил эди. Аммо сал ўтмай кичкина кўзчалари юмилиб-юмилиб, митти киприкчалари пирпираб-пирпираб ухлаб қолганида суйиб-суйиб олар ва шу суйим ороми аро ўзи ҳам ухлаб қоларди.

Раъно унга Алпомишни айтди, аммо: «Алпомиш ким бўпти сенинг олдингда?» деди. Назарида боласи Алпомишдан ҳам келбатли ва ҳайбатли бир баҳодир бўлиб улғаядигандай эди.

Унга Рустами дostonни айтди, ақлли бўлсин дея Равшан дostonни айтди, кулсин дея етти аҳмоқни айтди, меҳри тошсин дея Гулинигорни айтди. Лайли-Мажнунни, Юсуф ва Зулайҳони, Ёзи билан Зебони... неки билса барини айтди. Фақат билмаган жойларини ўзидан кўшиб-чатиб, тўқиб айтди, шунинг учун дostonларнинг мазмуни ўзгарди, уларнинг барида болакай бир куни ўсиб-улғайиб, ҳақиқий баҳодирга айланар, ёмонларнинг жазосини берар ва яхшиларга кўмаклашар, дoston сўнгида эса ота-онаси билан бирга бахтли-саодатли ҳаёт кечирар эди.

Ўзининг тўй бўлганларини ҳам айтди.

Мен ҳам бир маҳаллар сендай гул эдим, деди. Кун келди, бўй етиб, турмушга чикдим. Отанг билан бир чиройли келин-куёв бўлдик, ҳамма эси оғиб, ҳавасланиб-ҳавасланиб қаради. Мен сой чумчуғи бўлиб, сойларга қараб учдим, отанг тоғ каптари бўлиб ортимдан кувди. Мен тезучар лочин бўлиб чангал солсам, у мерган овчи бўлиб отиб олди. Мен боғда анор бўлиб қизариб пишиб турсам, юрган боғбон бўлиб битталаб узди. Боғда узум бўлиб сарғайиб етилсам, сариқ ари бўлиб учиб келди. Мен боғда гулнор бўлиб очилсам, у булбулигўё бўлиб сайраб шохимга қўнди... деди тўйни эслаб.

Ҳамма-ҳаммасини мана шу мурғак гўдаккинага айтиб берди. Ариқ бўйида чопганларинию беҳининг мазасигача айтди. «Болажон, бир нимани билмасанг, мендан сўрагин-а» деди. Яқин орада алпанг-талпанг юра бошлайсан, шунда жон ҳалпида орқангдан чопарман? Сен кўп нарсани билмайсан-ку, ҳовлида ўйнаб юрсанг, ари чақиб олмасин дея хавотирланиб, кувиб ҳам юрарман?

* * *

Қайнона зориллади.

– Келин деган ўтиравермайди болага караб. Чиқиб ишингизни қилсангиз бўлмайдимиз? Биз ҳам бола тукқанмиз, нечтасини катта қилганмиз, ишимиз ўлда-жўлда қолиб кетмаган.

Раъно унинг кўнглини олишга чандон уринди, қайнона сира тинчимади. Ўтирса ўпок, турса сўпок деяверди.

– Ҳой, кўйсанг-чи, – деди қайнота.

Қайнона унияж жеркиб ташлади.

Шунда эри орага кирди.

– Нима дейсан, она? – деди жаҳли чиқиб. – Қўли олти, оёғи етти бўлиб хизматингни қияпти-ку?

– Сигирга сув бермапти, – деди қайнона. – Шу ёшга кириб онам сув таҳисин десанг, ўл сен ҳам.

– Ўзим ташийман сигирингга сувни, – деди эр.

– Эркак бўлмай қол, энди, сигирга қараб юрсанг, – деди қайнона. – Эркак деган кўчадан ризк ташиб келади, уйда нима бор экан?

– Унақа дема, она, – деди ўғил. – Жонимни икки томонида иккаланг турибсан. Бир кўлимни тишласам, бошқаси оғриси? Ахир, тушунгин-да, она. У бошимни устида бўлса, сен кўзимни устида. Сен норози бўлсанг кўзим оғрийдим, у хафа бўлса бошим.

Қайнона тўнғиллаб-тўнғиллаб нари кетди.

Шунда Раъно эр кишининг нима учун устун эканини тушунгандай бўлди. Эрнинг эрлиги келбатида, куч-қувватида эмас экан, деб ўйлади. Эрни эр қиладиган адолати экан. Ичида эридан миннатдор бўлди, бирданига яхши кўрди. Ундан фахрланди, болажоним, бошқаларнинг отаси сираям бунақа эмас, худойим икковимизнинг бошимизга бахт кушини кўндирди, дея севинди. Бола тўшаги устида чиройли кўзчаларини унга тикиб, бир нималар деб чуғурлар эди.

«Қара-я, қандай отанг бор», деди севиниб.

Назарида эри бошқа киёфа олди. Ҳайбати ошди, уйини тўлдирди.

«Сен сабр киптур, уйларни топ-тоза қилай», деди.

Бола қўл-оёқчаларини ўйнатиб чуғурлаб ётаверди. Раъно ҳаммаёкни қайтадан тартибга келтирди, янги тўшаклардан солди, ўзига оро берди, кўрпа қатига яшириб қўйган атирдан сепди.

Бир қараса, ўғлон янги атлас тўшакларга чувиллатиб сийиб қўйипти.

Ўргилай болажонимдан-а, деди меҳри товланиб.

* * *

«Рўзгор юпун, еб ётаверсангиз тоғ ҳам чидамайди, – деди қайнона. – Ҳамманинг келинию кизи далага ўтоққа чиқади, ер чопади, меҳнат қилади. Биз ҳам шунақа эдик, меҳнат ўлдирмаган одамни».

«Еган нонимни миннат қиялпими? – деди оғриниб Раъно. – Яримта нон ейманми-йўқми? Эшигида битта хизматкори бўлсаям мендан кўра кўпроқ нон ейди».

«Жон болам, сабр қил, – деди онаизори. – Отанг билмасин, кўнақол. Улар ҳам туппа-тузук одам, ҳали олдинда қанча ташвиши бор, шунга куйинадида, сени ёмон кўрармиди? Жонингни жиндай койитсанг, бир нима бўлиб қолмайсан, кўнақол, болам».

«Хўп», деди.

Кетмонини кўтариб далага чикди. Қараса, ўзи сингарилар кўп экан. Ҳамма бошигаю оғзига ок рўмол ўраб олган. Оёғига этик кийди, оғиз-бурнини рўмол билан бойлади. Паҳлавонини икки тол орасидаги беланчакка ётқизди, яхшилаб эмизди. Шу ердаги барваста семиз хотинга: «Боламга яхшилаб қаранг, опажон, ойлигим чикса, сизга янги рўмол олиб бераман», – дея ялинди. Ортига қарай-қарай, чопикқа йўл олди.

Даланинг тупроғи оч кулранг, кесаклари кўп экан. Ўзи ўрганган иш эмасми, қийналмади. Иссиқ кучаяверди. Дала устида қалдирғочлар айлана-айлана учди. Анча-мунча хотин шу тариқа чопик қилар эдилар. Қуёш тиккага келай деганида кўкраги ийиди. Қараса, кўйлагининг бурмаси сутдан жикқа хўл бўлибди.

Ишини ташлаб, ортига юрди.

Ўша ерда ҳисобчи айланиб юрган экан. У ўша, Раъно дамчи кампирникига қатнаганида ёмон-ёмон қараган қора юзли киши бўлиб чикди.

– Ҳа, қаёққа? – деди, бемаъни илжайиб.

– Болам очқаб кетди, – деди Раъно, қовоғини солиб.

– Ҳамманиям боласи очкаган, – деди ҳисобчи. – Қани, орқанга қайтиб, ишингни қил-чи.

– Сен ким бўлибсан? – деди Раъно, бирданига бургутдай қанот ёйиб. – Болам очқади демадимми сенга? Қоч йўлимдан, йўқса ҳозир кетмон билан чопиб ташлайман!

Ҳисобчи унинг вазоҳатидан ҳайикди. Тавба, бу хотин жинними дея осмонга анграйиб, булутларни томоша қилаётганга солди ўзини.

Раъно чопа-чопа шийпонга борди.

Узоқданок, гўдақларнинг йиғиси орасидан боласининг йиғисини таниди.

Шийпон толлари остида у барваста хотин кўринмайди. Беланчакка якин шохчаларга қора қушлар кўниб, чағиллаб сайрашапти. Бола кўркибди. Болани қаровсиз қолдирсанг майна келиб кўзини чўкиб олади деган гап эсига тушди-ю: «Вой ўлмасам» деб елдай учди. Шоша-пиша боласини беланчакдан ечиб олди. Тагини ҳўл қилиб қўйибди, оёқчалари қийилиб кетибди. Бола онасини таниб, багтар йиғлаб талпинди, Раъно унга кўкрак тутдида, қалбини тўфон каби чирпирак қилаётган ташвиш, хавотир, яна алланималарнинг бари эриб йўқолгани, яна шу ажойиб оромга эришганидан кўнгли тўлиқиб, пиқиллаб йиғлаб юборди.

Бола тўйди. Раъно уни беланчагига ётқизиб, чириллаб йиғлаётган бошқа болани кўлига олди. Бир кўлига унисини, бир кўлига бунисини. Икковига ҳам кўкрак тутди. Очқаган болалар бегонасирашмади, миқ-миқ эмиб олишди.

Шу маҳал боғча хотин келиб қолди.

– Вой Раъно қиз, хафа бўлма, – деди. – Қайнонам ўсал ётувди, югуриб бориб кўриб келақолай дебман-а, аттанг!

– Бу болалар энди сениям боланг бўлди, – деди кулиб. – Яхшиям келибман, йўқса ҳамма болаларни ўзингники қилиб оларкансан!

Ҳисобчи яна келди.

– Ўтираверасанми, эмизишни баҳона қилиб? – деди. – Тур, чопиғингни қил!

«Шийпонинг ҳам, чопиғинг ҳам бошингдан қолсин», деди Раъно. Тугунини кўлига олди, кетмонини елкага, боласини бағрига босди.

«Ишинг ҳам, ойлигинг ҳам бошингдан қолсин», дея қарғади у хисобчини.

«Боламга қарамаган кўзларинг оқиб тушсин», дея қарғади барваста боғча хотинни.

«Ҳамманг дўзахда куйиб кул бўлгин», дея қарғади боласини кўрқитган қушларни.

Шу кетишда уйига кириб борди. Ичкарига кириб, тўйиб-тўйиб йиғлади. Кейин, эрининг келишини кутди. Эрим келса ҳамма гапни айтиб берман, мени тушунади деб интизор бўлди. Тик этса ташқарига қаради.

Эр келди. Айтадиган гаплари жуда кўп эди. Лекин тилига келмади.

– Ҳа, қайтиб кепқопсан? – деб сўради эри.

– Болангиз очқаб кетди, дала бўлмас экан, – деди.

– Очқаса эмиз-да, – деди эр.

Тушунтиролмадим деб ўйлади у, аммо хафа бўлмади. Тушунтиролмагач, нимасидан хафа бўлади? Худо эмаски, ҳамма нарсани билиб турса? Йўриғи билан тушунтирарман деди, боласини ухлатиб ҳовлига чиқаркан.

– Ҳа, қайтиб кепсиз? – деди қайнона, бўзариб.

– Мазам бўлмади, – деди Раъно, гапиргиси келмай.

– Баҳона қилади-я, ҳамма нарса битта ўзимга. Қирқта жоним бормиди, бола эмас, тош туғсам бўлмасмиди? – дея, қайнона ота ётган уйга кириб кетди. У ерда ҳам бир нималар дер эди, аммо гапларини тушуниб бўлмасди.

* * *

Амакилару тоғалар ахён-ахёндагина йўқлаб келишар, аммо қизлик уйига тез-тез келишларини, ота-онасидан уни сўраб туришларини билар эди Раъно. Сабаби, қиз томондан ҳар ким ҳадеб келаверса, гап-сўз чикмасин дейишса керак, деб ўйлади у. Лекин келинлик хонадони ўз йиғин-маросимларига албатта уларни ҳам айтишар, ҳаммаларининг иззат-икромини жойига қўйишар эди.

Рўзғорнинг ишлари аста-секин Раънонинг қўлига ўта борди.

– Эркакнинг ризқи кўчада, – дер эди онаизо-ри. – Хотиннинг иши уйда. Остонадан бу ёғи се-ники, болам. Ҳар нарсага сен жавобгарсан. Отанг бир маҳаллар бир гап айтган эди. Бургутнинг эр-каги овлашни биларкану аммо овини майдалашни билмас экан. Ўшанчун ҳам нар бургут ўлжани кел-тириб инига ташларкан, модаси эса бўлаклаб, пола-понларига тутаркан. Худойим ҳамма нарсани одам ибрат олсин деб яратиб қўйган, қараб ўзинг фикр қилиб олаверасан.

– Эр киши доим хотинига муҳтож бўлади, – деди яна. – Оилам, болам-чақам деб чеккан заҳ-матларини билишингни истайди. Умр бепоён, ризқу рўзғор деган ташвиш бетиним давом этипти. Шу уринишлар аро эрингга икки оғиз яхши гап гапи-ришни ҳам билишинг керак. Шу бўлмаса, рўзгоринг икки бўлмайди, шу ишлаб дастурхонингга ризқ та-шиб келади, устингни бутлайди, уйингни тузатади. Маҳалла кўйда биров сени сўраса, фалончининг аёли дейишади, ўз исмингни айтишмайди-ку? Эрга теккунча сен отангнинг соясида, фалончининг кизи эдинг, энди эса эрингни соясидасан. Меҳнатини эътироф қилсанг, у руҳланади, қадримни ҳеч ким билмасаям оилам, бола-чақам билади, деб хурсанд бўлади. Буларга ўзингниям ақлинг етиб қолгандир, ёш бола эмассан-ку? Хотин оқила бўлса, рўзғор бут, беақл бўлса, рўзғор нобуд бўлади.

Шу ўтган икки йил ичида она янада кичрайган, озғинлашиб, ўз онасига жуда ўхшаб қолган эди. Гоҳо нон ёпса, қатлама-сомса пиширса ё бирор мева пишиб етилса, кўтариб келиб қоларди. Гоҳида эса беш-олтита тухум ҳам олиб келарди.

– Нима қилардинг овора бўлиб?

– Қуруқ келмайин дедим-да, қизим. Уй тову-гининг тухуми болангга жуда фойда.

Ундан-бундан гаплашиб ўтиришарди. Раъно мева, қатлама, тухум кабилар бари баҳона эканини,

аслида онаизор боласини соғинганини билиб турарди. Лекин онаизор буни сездирмасликка уринарди.

Бир куни Раъно шуни сўраб кўрди.

– Вой, ха, соғинаман-да, ичимдан узилиб тушган парчамсан-ку, – деди она. – Аммо сениям меҳринг кучайиб, уйга тез-тез қатнаб қолишингдан кўрқаман. Бир кўчатни бошқа ерга ўтқазсанг, тугиб кетиши учун қанча нарса керак? Энди сени уйинг шу, қариндошларинг ҳам шулар, шу сабаб ҳам кўпам талпинавермагин дейман-да, – деб жавоб қилди она.

– Вой, хў-ўп, бормайман, – деди Раъно, онасидан аразлаб.

* * *

Орадан бир ҳафта чамаси ўтар-ўтмас, қайнота вафот этди.

Тонг саҳар эди. Қайнота-қайнона ётадиган уйдан «Войдод» деган фарёд чикди. Раъно сакраб туриб кетди. Эр ухлаб ётар эди. «Эй, туринг, бир нима бўлди» деди саросима ичида, қаттиқ шивирлаб. Шу маҳал такрор фарёд овози эрининг қулоғига кириб, сапчиб турди-да, ўша томон югурди. Раъно ҳам унинг ортидан оёқяланг чопди.

– Вой бола-ам, отанг кетиб қолди, – дея бакириб йиғларди қайнона, гандираклаб, устунларни ушлаб-ушлаб ҳовлига чиқиб келаркан. – Отанг ўлиб қолди-ку, жон болам!

Эр ҳам, Раъно ҳам нима қиларини билмай довдираб турардилар. Ажабки, йиғи келмас эди.

Эр уйга кирдию ўша заҳоти қайтиб чикди. Ранги бўзариб кетган, нигоҳи тентирар эди.

– Чоп, кўни-кўшнини чақир, – дер эди она. – Одамларга айт, отам ўлиб қолди де, болажоним!

Эр онасига эсипастларга ўхшаб қараб тураверди.

– Тўхта! – деди шунда қайнона, тўсатдан илгари кўрилмаган бир қатъият билан. Овози ҳам қатъий

чиқди. – Ўзингни кўлга ол! Бориб кўшниларга айт, одамларга хабар беришсин. Кейин тезда қайт!

Эр отилиб кўчага чиқиб кетди.

– Юринг, кизим, – деди қайнона.

Раъно нима қиларини билмай, унга эргашди.

– Ҳай отаси-я, – дер эди қайнона. – Индамай кетавердингиз-а? Рози-ризалик ҳам сўрамадингиз-а? Кетавердингиз-а шунақа қилиб, отаси?

Шунда Раъно қайнотасининг кўзи очик, ияги осилиб қолганини кўрди. Қайнона қозикдан оқ рўмолча олиб иягини тортиб боғлади, кафти билан қовоғининг устини силаган эди, кўзи юмилди.

– Келинжон, – деди яна йиғлаб. – Бир бўлак тоза оқ мато йиртиб олинг, бошмалдоғини ҳам бойлайлик.

Раъно шундай қилди, аммо яқинлашишга юраги дов бермади. Қайнона майитнинг оёқларини бойлаётганида эр-хотин ён кўшнилари кириб келишди.

– Вой ўлай, – дер эди кўшни хотин талмовсираб. – Вой ўлай, кечагина юрувди-ю?

– Бўлди, хотинлар, чиқинглар, – деди кўшнининг эри йўғон овозда. – Маҳтал қилманглар, сарпосуруғини тайёрлайверинглар.

– Малоҳат, Сабоҳат, тезда ҳовли-кўчани супуринглар, – деди кўшни хотин қизларига.

Бирпасда анча халқ йиғилди, шунча одам бунча тез қаердан етиб келганига ақл бовар қилмас эди. Хотинлар яна йиғи чиқаришди, узатилиб кетган қизлар ҳам кириб келишди, бири ўзини ташлаб юборди, ҳовлига оқ мато тутилиб, эркаклар ва хотинлар ораси айрилди.

– Келин, эрингизга обориб беринг, тўнини, дўпписини кийиб, белбоғини бойлаб олсин, – деди қайнона.

Раъно ичкари уйдан янги тўн, дўппи, белбоғ олиб чиқди. Эр хотинини кўриб яна хўнграб йиғлаб

юборди. Раъно: «Бўлди-бўлди, ўзингизни босинг», дея қўлидагиларни унга кийдир, белбоғини маҳкам боғлаб, кейин яна изига қайтди.

Қайнана сандикдан оқ суруп, янги банорас тўн, дўппи олди.

– У ёққа энди ўзингиз қарайсиз, қизим, – деди. – Буларни ғассолга беришсин. Тўнини, белбоғини тобут устига ёпишсин. Манавиниси кафанлиги, мана бу ип ўрама билан тикишсин, бу – замзам суви-га ботириб олинган ип, фаришталар савоб айтиб туришади.

Тонг ёришиб улгурмаган пайт эди.

Ҳали Раънонинг бошига мусибат тушмаган эди. Тўсатдан рўй берган бу ходиса ҳаммани довдира-тиб қўйди. Қайлардадир сокин ҳаёт давом этаётга-нига ақл бовар қилмасди. Ҳаял ўтмай қариндош-уруғлар ҳам етиб келишди, улар ҳам тўн кийиб олишган, эшикдан эркагу аёл бақириб йиғлаб кириб келар эди. Эркаклар дарвоза олдида бир-бирини кучоклашиб йиғлашар, шунча эркакнинг йиғисини илк бора кўрмоқда эди Раъно. Аёлларнинг чуввос солишлари юракни эзарди. Мана шу улкан муси-бат қалбига кириб борди-да, ўзи ҳам сезмаган ҳолда йиғлаб юборди. Йиғи ич-ичидан тошиб келарди, марсия келарди, ғусса ва ғам келарди.

Ғассол ишини тугатгач, жаноза эълон қилинди. Тобут деразадан чиқарилиб, ҳовли саҳнига қўйилди. Эркаклар саф тортишди. Хотинларга кимдир: «Жа-ноза ўқилади», дегач, йиғи-сиғи бирин-кетин тинди, аммо кимдир хануз пикиллаб йиғларди. Имом бу дунёга келиш ҳам, кетиш ҳам ҳақлигини, қолганлар кетганларни ёд этиб туриши шартлигини айтиб, энди исми-расмини бажариб қўйсақ, марҳумнинг ўғли мана шу, айтинг-чи, отангизнинг қарзлари бўлса, зиммангизга олдингизми, деб сўради. Ўғил бўғиқ овозда: «Ҳа», дегач, марҳумдан қарзи борлар

шу йигитга учрашсин, эшитганлар эшитмаганларга хабар берсин дейлиб, намоз ўқилди.

– Қани, кўтаринглар, – деган ўктам овоз келди кейин.

Қолгани жуда тез рўй берди. Кишилар тобутни кўлма-кўл кўтариб олиб чиқиб кета бошладилар. Ҳамма қий-чув кўтариб юборди, Раъно шу издиҳом орасида эрини кўриб қолди, кимдир учига оқ латта бойланган ҳасса тутқазиб кўйибди.

Бир одам бор эди, йўк бўлди.

Боягина шу уйда беозор ухлаб ётган эди. Икки-уч соат ўтар-ўтмас кўмгани олиб кетишди. Бу ишнинг жуда тез рўй бергани ва шиддати ақлни шоширарди.

Раъно ҳам ҳамма қатори кўк кийди, рўмол ўради. Элнинг одати шу эди, яқинлардан кимдир оламдан ўтса, кўк кийилар, тўй-маросимларга борилмас, бир йилгача кўкдан чиқилмас эди. Кўни-кўшни ош-овқат пишириб, пақирларда чиқариб туришди, кимлардир чой дамлаб келди. Мусибатдаги кишиларнинг томоғидан овқат ўтармиди? Қишлоқнинг шаддод-шаддод хотинлари азадорларга қаттиқ-қаттиқ гапиришиб, овқат едиришди.

* * *

Орадан йил ўтди.

Ёзнинг иссиқ куни эди. Эр кўчадан ҳовлиқиб кириб келди-да:

– Одамларга ер бўлиб беряпти экан, – деди ўзида йўк севиниб. Юз-кўзи кулар эди.

– Қанақа ер? – дея сўради Раъно тушунмасдан.

– Чопикқа чикқан далаларинг бор-ку, ўшаларни ўлчаб, халққа томорқа қилиб беряпти экан. Бизга ҳам бор экан.

– Вой, – деди Раъно, хурсанд бўлиб. – Ростданми?

Кичкина шу кишлок тўс-тўполон бўлиб кетди. Фарзанди кўп, катта оилалар бор эди. Хонадонда неча оила борлигига караб ер берармиш, деган гап чиқди.

– Ана, – деди қониқиш билан эри. – Одам ер билан тирик-да.

– У ерни биров тортиб олиб қўймасмикин? – деб сўради Раъно хавотир олиб.

– Йўғ-э, ҳаммага беряпти-ку? – деди эри. – Биров бир тийин сўрамаяпти ҳам.

Эртасига ерни кўргани бордилар. Қараса, ростдан ҳам ўша, ўзи ишлаган жойлар. Бепоеън дала, четида тутлар қаторлашиб, шабадада шовуллаб турибди. Эри қозиқ қоқилган жойларни айланиб чиқди.

– Суви яхши экан, – деди. – Худонинг бергани шу-да. Ер одамни боқади, у-бу экиб бозорга опчиқиб сотсанг, ўх-хў, қанча пул бўлади. Камбағални елкасига офтоб тегди, десанг-чи.

– Меҳнатдан одам қочармиди, – деди Раъно. – Ишқилиб, қайтариб олиб қўймаса бас.

– Олиб қўймас, – деди эри ҳам.

Ер тепасида анча ўтиришди. Эри ўзича бир нималарни режалаштириб, гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа ўтиб разм солар, тупроқни қўлига олиб, майдалаб эзиб кўрар эди.

– Уйда, томорқа адоғида тераклар етилиб қолган, – деди. – Бу ерга ҳам айлангириб эхсак, беш-олти йилда синчга яраб қолади, ҳам чегара бўптуради. Манави томонига бир уй-бир ошхона қилиб иморат солсак, ўғлингга уй ҳам тайёр-да. Гувалак билан айлангириб девор уриб чиқиш керак. Уч-тўрт кунда бу ерлар кайнаб-тошиб кетади ҳали, – деди.

Кеч кирганда уйга қайтдилар. Икковлон ҳам хурсанд эдилар.

Одамлар ҳам хурсанд эди. Ҳамма ёқда шу гап-

сўз: кимга қаердан томорка тегди, суви қанақа, тупроғи қанақа эмиш, қўшниси киммиш... Бир-икки киши норози бўлиб, менга этакдан ё ичкаридан тегди деган экан, одамлар маломат қилиб ташлашибди. «Хой, ер йўқ эди, осмондан тушгандай эга бўлиб қолдинг, худо деб ўтирмайсанми?» десалар, ўша заҳоти уларнинг уни ўчиб кетарди.

* * *

Бир иш икки бўлди. Энди эр-хотин ҳам ўз уйларида, ҳам янги томорқада меҳнат қилар эдилар.

Янги томорқанинг тупроғи ҳосилдор чиқди.

Теза-қуйи қишлоқлардан бирор инсофсиз келиб ўғирлаб кетмасин дея атрофни омонат қўра билан ўраб, буғдой сочдилар. Теграсига айлантириб мош, ловия, макка ва жўхори экишди. Шоён меҳр билан қарашди, Раъно сув йўлига тушган кесакларни қўли билан олиб ташлади. Теракнинг ёш шохларини синдириб келиб, кеча сув қўйилган айлана жўякка қаторасига суқиб чиқишди. Ажаб, ҳаммаси бир текис ям-яшил нозик япрокча чиқариб, кейин бирданга гурқираб ўсди.

Раънонинг ўғлининг мўйлови чиқди, сабза урди, ўтдай, қуюндай, шамолдай бола бўлди. Қўлига хивчин олиб, ўт-ўланларнинг бошини танасидан жудо қилиб, ўтиб кетадиган одат чиқарди.

– Унақа қилмагин, жон болам, – дерди Раъно. – Униям жони бор, худо дейди-я.

– Ўтда жон нима қилсин?

– Уям мўмин-мусулмон бир нарса, – деди Раъно. – Жони бўлмаса ўсармиди?

Эри ўғлини ёнига олиб бирга тер тўқар экан, зуррётига ҳамма нарсани бирин-кетин тушунтирарди. Уларга қараб туриб, отаси билан кўчат қадаганлари, ҳосил ўрганлари келарди Раънонинг эсига.

Мош мўл-кўл етилди. Ловия кўзоқлари бўлиқ-лигидан ёрилиб-ёрилиб кетди. Маккалар узун-узун, тўлиқ-тўлиқ сўта солди. Жўхориларнинг ҳар бири қовундай-қовундай бош тугди.

Ҳосилга чумчуқлар галаси ёпирилди.

Эри қайдандир узун ялтироқ тасмалар топиб келди. Экинзор устига узунасига бойладилар. Сал шабадада тасмалар куёшда йилтираса, қушлар чўчиб қочар эди.

Эр уйдаги узум шохчаларидан кесиб олиб, тераклар остига қадаб чиқди. Ўзини сал тутиб олса бас, теракларга чирмашиб ўсаверади, деди қониқиш билан. Янаги йил улар ҳам бехато тутиб кетди. Хусайни, чиллаки, қора чарос ва тошюмалоқ деган тўрт хил нав эди.

Уч-тўрт йилда ҳосилга кириб қолади, деди эр.

У ёқларга окма газ бормаган эди. Эр-хотин лойдан ва кесакдан ўчоқ қуришди, яхшилаб сувашди. Шабада ғириллаб эсадиган ажойиб ер бўлди-я, деди Раъно. Эски қумғонни, қозонни олиб келишди. Шу ерда ишлашди, шу ерда чой қайнатиб, шу ерда овқат пиширишди.

– Бир тандир қуриб берсангиз, нон ҳам ёпанман, – деди Раъно.

Қизчаси талпанглаб кесаклар оралаб юрди. Қушларга анграйиб қаради. Ариқ сувини сочиб-сочиб ўйнади. Ўтлар орасидаги капалакларни қувди. Ер араси қақиб олганида чириллаб йиғлади. Раъно у қизчада ўзининг болалигини кўрди.

Эрта кузда эр ўз ҳовли-томорқасидаги теракларни кўни-қўшнилар билан биргаллашиб кесди. Шохларини бутаб-саранжомлаб, қуритгани босиб қўйишди. Кейин ўғли билан эгик ўроқ олиб, пўстлоғини шилишди. Теракнинг пўстлоғи заиф бўлади, учидан тортилса анча жойгача кўчади. Пўстлоқ нам, сувли эди. Шилиб олинган оппоқ терак ёғочларини

ерга кўндаланг ташланган эски ходалар устига куритгани кўйишди.

Остидан ҳаво ўтиб турса бир текис курийди, тоб ташламайди, деди эр.

Янаги йили томорқамизга бир уй-бир дахлиз кўтарамиз, ўшанда тандир ҳам куриб бераман, дея ваъда қилди эр.

Ҳосил етилди. Раъно хосилни алқаб-алқаб, мактаб-мактаб ўрди. Буғдой бошоқларидаги донларни санаб чикди. Бошоқларининг бари тўлик, йигирма тўрттадан ўттиз олтитагача дони бор экан.

Кузда янги томорқа топ-тозаланди. Кеч кузги арпа ҳам ўриб олинди. Эр қайтадан тупроғини ағдариб чикди. Кейин: «Яхоб берамиз, энди тупроқ дам олақолсин», деди.

– Ер ҳам биздақа эгаси борлигига суюнади, – деди эр.

Ернинг ҳам жони бор.

У ҳам макташингга илҳақ бўлиб туради.

Кўрдингми, бўлиқ тупроғи нимаики қадасанг, ҳаммасини гуркиратиб-жўштириб ташлади.

Ёввойи ўтлар ҳам тизза бўйи ўсди.

– Ҳа, кўрдим, – деди Раъно.

– Хурсанд бўлсанг-чи.

– Нега?

– Худо ризкни баракаси билан ошириб-тошириб берганининг аломати бу, – деди эр. – Барака бермаса шундай бўлармиди?

– Йўқ, сира бўлмас эди.

Халқ бир бўлиб, мол-қўйини экинзорларга хайдади. Жониворлар қолган-кутган пояларни, майса-ўтларни ямлаб-ямлаб ейишди. Сигири тўйиб, терак остида кавш қайтариб ётди.

Бу ерларда шамоллар сурон солиб эсар эдилар: кунботардан кунчиқарга, кунчиқардан кунботарга...

– Узоқларда, тоғлар орасида катта очик жой бор, – деди эр. – Шамол ўша жойдан кириб келади.

Ҳамма ёқни бузиб эсиб ўтади-да, олисдаги тоғларга бориб урилиб, ўтолмасдан яна ортига қайтади. Ортига қайтганида шиддати сусайиб, ўзи заифлашиб қолади. Шунақа шамоллар йилига беш-олти марта эсади.

Биринчи эсадигани – дов-дарахтни, ўт-ўланни, экин-тикинни уйғотадиган шамол.

Тақир ерни, жонсиз шохларни эгиб-эгиб, уйғотади.

Иккинчиси – гул-куртак ёзадиган шамол. Уйғонган дарахтларнинг танасида сув юради. Шохларида майда-майда куртаклар бўртади. Шамол ўша куртакларни очади. Уни қалдирғоч шамоли ҳам дейдилар. Чунки қалдирғочлар ўшанинг қанотида учиб келишади.

Кейингиси эса гул тўқади. У камида уч марта эсади. Сабаби – гилос, ўрик, олма эрта гуллайди. Беҳи, шафтоли, нок эса кечроқ. Шуларнинг барининг гулини тўкиб ўтади, ана шунда гулкосасиз қолган куртак мевага зўр беради.

Кейингиси – эрта меваларни тўкадиган шамол. У икки марта эсади. Шундан кейин шамоллар мавсуми кузгача тўхтади.

Шу шамол бўлмаса табиат мана шундай гуркирамасди. Дов-дарахтни чанглантиради, уруғларини сочади.

Худонинг ишига ҳайрон бўлмай иложинг йўқ. Бу шамоллар ўз-ўзидан эсиб қолади деб ўйлайсанми?

Дов-дарахт ҳам жуфт-жуфт бўлиб умр кечиради. Шуларни биронтаси чангланмаса, мева солмайди.

«Шунча нарсани қайдан биллади?», деб ўйлади Раъно, ҳайратланиб.

Мева тўқувчи шамол буғдойларни эгиб-қайириб ўтди. Бўлиқ-бўлиқ бошоқлар ерларга эгилиб, айқашиб кетди. Раъно уларга қараб туриб, шамолни қарғади.

«Секинрок эссанг ўлармидинг», деди.

* * *

Эр буғдойни қоплаб босиб қўйди.

«Энди ун деб хавотир олмайсан, – деди кулиб. – Чунки, буғдойимиз бор.

Ун керак бўлса, шартга иккита қопини оламан-у тегирмонга обориб, торттириб келаман».

«Бизга пул-мул ҳам керакмас энди, – деди. – Тегирмончи хизмат ҳақига уч-тўрт кило унни олиб қолаверади. Чикитини ҳам олиб келсам, сигирингга емиш бўлади.

Ёғ зарур бўлса бир қопини оламану дўконга обориб, ёғга алмаштириб келаман.

Яна нима керак сенга ҳой хотин?»

«Ҳеч нима, – деди Раъно ҳам кулиб. – Болалар соғ-омон, ўзимиз тинч, битта мўмин-мусулмонга яна нимаям керак бўларди?»

* * *

Баҳор ёмғирлари тугаб, кунлар кизий бошлаганида эр иморат бошлади.

Катта-катта дарё тошларидан олиб келдилар. Ерни ўйиб, тош билан уриб-уриб шиббаладилар. Сен энди аралашмайсан, буёғи эркакларнинг иши, деди эри Раънога. Қариндош-уруғлар, дўст-ёрлар келишди, катта қозонда шўрва, ош дамланди. Қишлоқда ҳар куни ҳашар эди. Кишилар ҳайё-хуй ила, ҳазиллаша-ҳазиллаша бир уйнинг деворини бир кунда уриб кўяр эдилар. Раънонинг эри пойде-

вор кўтарди. Тежамли бўлсин дея пойдеворга тош қаладилар. Шундан сўнг бултур кесилган теракларни олиб бориб синч кўтаришди. Раънонинг эрининг устачиликдан хабари бор эди, тиним билмай чумолидай ишлаб, ҳаммасини аста-секин битириб олди. Синч ёз бўйи қуриб турди. Бу орада эр-хотин лой қориб, гувалак солишди. Гувалаклар ҳам ёз жазирамасида қуриди. Ёз тугагач, эл ҳашарга айтилди. Халқ келиб, кечгача уриб-кўтариб кетди. Раъно те-варагида ва ичкарасида сомонли лой парчаларию гувалаклар қолиб кетган иморатга қараб, савлатли, кўркам уй бўлди деб қувонди.

Эр тўқайдан қамиш кесиб келди. Томга те-рак шохларини кўндалангига териб, устидан ўша қамишларни босишди. Кейин эр сомон аралашти-риб катта лой қилди, томга лой ҳам босилди.

– Шифер ҳам қиламизми? – деб сўради Раъно эридан.

– Шиферга пул йўқ-ку? – деди эр.

– Бизни уй ҳам чиройли бўлмасинми? – дея ту-риб олди Раъно.

Эр кўнди. Ниҳоят, кеч кузга борганда томни ёпиб олдилар.

– Ана, иш битди, – деди эр қувониб.

– Энди тахта полини қоқсак, сувоғини килсак, эшик-ромини ўрнатсак, уй тайёр-да. Кириб, маза қилиб ўтираверасан..

– Ҳечам-да, – деди Раъно. – Шолча-палос, тўшак-парда деган нарсалар ҳам бор.

– У ёғи сени ишинг, – дея кулди эри.

Шунда Раънонинг эсига онасининг гапи тушди. Эрига ер остидан қаради, у хушфеъл кулиб турарди.

Сираям бургутга ўхшамасди.

Ўзи ҳам она бургутга ўхшамасди.

Бекор гап экан, деди. Мусичаларга ўхшамай-мизми кўпроқ?

Мусича ҳам хас-хашакдан ин қуради, бировга зарари тегмайди, ку-кулаб дон-дун ташиб юраверади.

Ёмони шундаки, ўша қора юзли киши улардан бир неча уй наридан томорқа олган экан. Қайтаётганларида томорқасида бир нималарни мўлжаллаб юрганини кўриб, Раънонинг юраги увишиб кетди. Бакрайиб қараб турганини кўриб: «Илоё, бетингни Худо тескари қилсин», дея қарғаб ўтди.

Кўни-кўшнилар «Янги уй кутлуғ бўлсин», дея ош-палов пишириб чиқишди.

– Эл барибирам яхши-да, – деди Раъно, суюниб. – Қаранг, бирпасда ҳаммаёқда иморат. Одамларимиз жуда инсофли-диёнатли-да.

– Ҳаммаям эмас, – деб эвтироз билдирди эр. – Нариги кўчадаги Аҳмадни танийсан-ку? Кеча маст бўлиб, қўшнилари билан уришибди. Ёки тепа маҳалладаги Тошмат? Ҳаммани алдаб, пулини олиб кайтармай юради.

– Унда ўша Аҳмад билан Тошмат ёмон, – деди Раъно. – Эл эса барибирам яхши.

* * *

Раъно яна кўк кийди.

Қисқа вақт ичида ота-онасидан айрилди.

Ҳар икковлон касал бўлмасдан, бировга оғири тушмасдан жон бергани юракни янада эзар эди.

Ўлим ҳақ! Ҳар ким ҳам бир куни бу оламдан кетади.

Яна бир ҳақиқат шуки, кетганлар сизу биз борадиган жойга бизлардан аввалроқ бориб турадилар.

Ўзингники ёмон бўлар экан. Раъно ёмон куйди. Ўзини ҳар томон урди. Ота излари қолган тупроқларга ўзини отиб йиғлади, у қурган иморатларга юзини босиб йиғлади.

«Вой отам, ҳамма нарсаларингиз ўз жойида турибди-ку, ўзингиз қайдасиз?» деб бўзлади.

«Уйингизга кирсам, исингиз димоғимга урил-
япти-ку, жон отам?»

Касал бўлганларида «Жоним қизим» дея, у ёғини
айта олмай ютинганларигача хаёлида жонланди.

Айтиб-айтиб йиғлади. Шундай йиғласа, юраги-
нинг ичидаги тафти босилгандай бўлди.

*Қатор-қатор уй солган,
Деворига гул солган,
Солган гули битмасдан
Гўристонга йўл олган,
Экса битмас майдоним,
Чақирсам келмас меҳмоним,
От кўтармас полвоним,
Уйимдаги султоним,
Орқамга тушган офтобим,
Устимга кийган кимхобим,
Қишлардаги қишловим,
Ёзлардаги яйловим,
Отажоним, жон отам,
Отажоним, вой отам...*

Этигига, белбоғига, тўнига юзини босиб-босиб
йиғлади Раъно қиз.

Ҳа, қизнинг куйиши ёмон бўлар экан. Қиз ўз-
ўзини еб кўяр экан. Жонини аямас экан, қушдай по-
тирлаб ўзини ҳар ён урар экан.

На қайнона юпата олди уни, на эр, на боласи.

Биттасигаям қулоқ солмади. Боласини бағри-
га маҳкам босиб, дарду армонларини айтиб бўз-
лайверди, бўзлайверди.

«Отажонимни беҳиси», деб мурожаат қилди
беҳига. «Наинки ўзини, балки қўлларининг изиниям
тополмай қолдим-ку, энди сен ҳам кўзимга ўтдай
кўриниб кетяпсан», деди беҳининг ғадир-будир та-
насини сийпалаб.

«Индамайгина ўлиб қолаверди-я», дер эди ку-
йиниб.

«Ҳеч кимимиз қолмади-ку, болам», дер эди кизчасига.

«Бу ёруғ оламда сену менгина қолдик холос, жоним болам».

Бола тўлпоқ қўлчаларини ўйнатиб, онасига тиник нигоҳини тикиб тураверди.

«Энди кимга керагимиз бор, болажон?»

Бобонг ҳайитларда белбоғини қатига қанд-курс кистириб, сени-мени кўргани келарди-ку?

Энанг ҳар икки-уч кунда бир: «Нон ёпувдим, қип-қизариб пишди, иккитагинасини сенга илиндим» деб потирлаб келаверар эди-ку?

Ҳаётида бирор рўшнолик кўрмасдан, мана, ўтди-кетди-ку?

Ўзи емади-ку? Ўзи ичмади-ку?

Шунда кизчасининг юзига кўзёшлари томар, томар, томар... Раъно: «Болажоним, сениям қийнаб қўйдим-ку» деб, томчиларни рўмолининг учи билан артиб-артиб оларди.

Ҳатто эрига ҳам гапиргиси келмасди. Индамасдан йиғлай-йиғлай юмушларини қилиб юраверарди.

Шундай кунларнинг бирида ёмғир ёғди.

Ёмғир тандир ёнига босиб қўйилган ғўзапояларни, макка боғларини, сарғайган ўт-ўланларнинг барини ҳўллаб, майдалаб ёғаверди. Бирпасда ҳаммаёқ шалаббо бўлди.

Чироқ аллақачон ўчиб қолган эди. Салқин этни жунжиктирар, уй бўғотларидан шаффоф томчилар чакилларди.

Раъно уйга кирди, шам ёқди.

– Қўй энди, куяверма. Болаларинг ҳам қийналиб кетишди, – деди эр меҳрибонлик билан.

Раъно индамади.

– Бунақада ўзингни бир нима қилиб қўясан.

Раъно яна индамади.

– Кел, күй энди, – деди эр, овозида мехри тов-
ланиб, ўзига тортиб. Шунда рўмоли сирғалиб ел-
касига тушди. Эр сочларини силамоқчи эди, Раъно
четланиб, рўмолини қайта бойлади.

– Нега бойладинг, тураверсин? – деди эр.

– Йўқ, уят бўлади, – деди Раъно.

– Ўзимиз холосмиз-ку?

– Худо кўриб турибди, – деди Раъно.

Жим қолдилар.

– Айт-чи, – деди эр овози ўзгариб. – Мени сира
яхши кўрганмидинг?

– Вой, нима деяпсиз? – дея хайрон бокди эрига.
Бундай хаёл ақлига келганига ажабланди.

– Ростдан?

Эр атай шу саволни берганига ақли етиб
турарди.

– Ростини айт, – деди эр. – Балки қиз болали-
гинда кимнидир ёқтиргандирсан?

– Нималар деяпсиз? – деди Раъно эрига рўй-рост
жаҳли чиқиб қараб. Кейин шартта деди:

– Ўлсам ҳам бировга тегмас эдим!

Шу гап етарли эди. Эрнинг юз-кўзига фав-
кулудда жилмайиш инди. «Худойимга шукр», деди
илжайиб.

* * *

Кунлар ўтаверди. Томорқа тераклари жуда тез
ўсди. Кўпчилик иморатини тиклаб ҳам олди. У ерга
қараб туриб қачонлардир бепоён дала бўлганига ақл
шошар эди. Раъноларнинг иморати ҳам битди.

– Одамларнинг бахтиёр бўлиши учун қанчалар
оз нарса кераклигини қара-я, – деди эр. – Ҳақиқатан
ҳам, бир парча ер, озгина ризқ-рўз, тинчлик-
хотиржамликдан бошқа яна нимаям керак бўларди?
Худога шукр, ҳаммамиз соғ-саломат, халқ омон, бо-
лалар ўйнаб-кулиб катта бўлишяпти...

– Ха-я, – деди Раъно.

– Полвоннинг тўйиниям қилолмадик, – деди эр. – Аввал меникилар кетишди, кейин сеникилар. Уч йил кўқдан чикмадинг. Энди элга ҳалоллаб қўйсақ нима дейсан?

Топган-тутганларини йиғиб-териб, оз-моз қарз ҳам олиб, полвонни «ҳалолладилар».

Бўй-бастига муносиб кичкина тўнча, иси анқиб турган яп-янги дўппи кийдирилиб, белига белбоғ боғлаб қўйилган ўғилча нималар рўй бераётганига ақли етмасдан қўлида ўйинчоқлари ва ширинликлари билан ҳовлида ўйнаб юрар, ҳамманинг диққат-эътибори тўйболада, қиз томон куёвнинг ота-онасигаю, ўзига бошдан-оёқ сарпо ҳадя қилган, тоғалар каттакон новвосни эл кўзида етаклаб олиб келиб, бостирма устунига бойлашгач, шохлари-гаю туёқларига арқон ташлаб, мана шу пилдираб юрган болакайнинг келажакда омон-эсон ўсиши учун қурбонлик ўлароқ сўйилиб, қони четроқда ерга қазилган чуқурчага оқизиб ҳам бўлинган, ҳозир беш-олти киши биргалашиб терисини шилар эдилар. Уста келганида Раъно ичкари уйга қочиб кириб, кулоқларини беркитиб ўтириб олди, боласининг озор чекишини ўйласа вужуди дир-дир титрап эди.

Ташқаридаги эркаклар каттиқ-қаттиқ гапиришиб, кулар эдилар.

Бир маҳал боласи чириллаб йиғлаганида Раъно ҳам йиғлаб юборди, сира ўзини босолмас эди. Аммо худонинг раъйига, элнинг урфига қандай қарши борсин? Сал ўтиб, бола йиғиси босилганида: «Ана, энди катта йигит бўлди», дея шод-хуррам турган кишилар орасига кириб бориб, чўмбири устига дўппи ёпиб, белбоғ ташлаб қўйилган, аммо ўзига берилган ўйинчоқларгаю кичкина пичоқчага алаҳсиб, қора киприкларида ҳалқа ёши титраган-

ча жилмайиб турган ўғлини кўрдию енгил тортди: «Хайрият», деди. Ўғилнинг ҳам, қизнинг ҳам онасини куйдирадиган бир доғи бор, ишқилиб, болаларимга бошқа дард бермагин, берсанг ўзимга берақол, деб ёлворди.

* * *

Энди Раъно ота уйига борганида томорқа айланар, ариқча кичрайиб қолган, тубида озгина сув оқар эди, холос.

Қизгина энди ота экиб кетган беҳи билан сўзлашар эди.

«Отанинг беҳиси, ўсяпсанми?»

«Ўсиш қайда, она қизим. Бир амаллаб жон сақлаб турибман. Кўряпсанми, мадорим қуриди. Майда шохчаларимнинг учлари ҳам қуриб бормоқда».

* * *

Ўша тонгда зилзила рўй берди.

Зилзиладан бир неча сония аввал Раъно тўсатдан уйғониб кетди. Шу маҳал ер остидан жуда қудратли бир гулдурос эшитилди. Ҳаял ўтмай ҳаммаёқ силкинди. Деворлар қарсиллади, бир нима тарақлаб тушди, сигирлар бўжириб, итлар ангиллай кетишди. Раъно жон ҳолатда сапчиб, калима қайтара-қайтара, бир қўлига қизчасининг бешигини, иккинчи қўмига ўртанчасини ва катта ўғлини олиб, ташқарига отилди.

Валишлар ҳам силкинар эди.

Ҳавода қизғиш туман сузар эди. Бунақа ғалати туманни сира кўрмаган эди Раъно. Ёз кунида пайдо бўлиши кўрқинчли эди, ҳозир ер юзи ёниб кетса-я, деб кўрқди у.

– Худоё ўзинг сақла! Вой, тавба қилдим!

Тинмай шу сўзларни такрорлар эди.

Эр ҳам отилиб чикди, шу фалокат вақтида ҳа-

лиям қарсиллаб чайқалаётган иморатларига ола-
кула кўзларини тикиб у бир ён, уч боласини бағрига
босиб, тили калимага келмай турган Раъно бир ён...
шу икки жон, эру хотин.

Салдан кейин зилзила тинди. Одамларнинг қич-
қириги, мол-қўйларнинг маъраши хануз эшитилар
эди.

– Қанақа қилиб опчиқдинг буларни? – деди эр
хайрон бўлиб.

Раъно ўзиям билмади.

– Билмасам, – деди хайрон бўлиб.

Ҳақиқатан ҳам кап-катта йигитга кўшиб, қиза-
локни ва бешикни бир вақтнинг ўзида уйдан олиб
чиқиш ақлга сиғмас эди.

Кўча тўла одам эди. Ҳамма тўзғиб, уйларидан
ташқарига отилиб чиқишган эди.

– Тинчмисизлар, тузукмисизлар? – дер эди ҳам-
ма бир-бирига.

– Шукр-шукр, – дер эдилар қолганлар ҳам.

Ҳамма бир-биридан хол сўрар эди.

Қишлоқ ваҳимага тўлиб кетган эди. Кимнингдир
сигир-қўйи бостирма тагида қолибди. Пастроқда,
айниқса, шовкин кучли эди. Кўзи ёмон қора киши
бултур кўшниси билан девор талашиб уришган
экан, зилзилада уни ўша девор босиб қолибди.

– Тавба, Худойим тинчликни кадрилини кўрсатиб
кўйди-я, – деди Раъно.

* * *

Эр телевизор олиб келди.

Томга симини чиқарди, каеринидир бураган эди,
липиллаб турли юртларни, турфа кишиларни, уруш-
жанжалларни кўрсатди. Тўда-тўда бақироқ оломон
уйларни ёқар, қичқириб-бақирар эди. Телевизор ота-
сини ўлдирган болани, ўғлини уриб майиб қилган
отани, номаълум сабабга кўра тўда-тўда бўлиб

ўзини соҳилга уриб ҳалок қилган балиқлар галасини, тасодиф туфайли бойиб кетган аклсиз кишини, онасини ёлғиз ташлаб қўйган ўғилни кўрсатди.

– Ўчиринг шуни, – деди Раъно кўнгли озорланиб. – Тавба, дунёда шунақа одамлар ҳам борлигига ишонгинг келмайди. Биронтасида ҳаё-инсоф деган нарса йўғ-а? Бир-бирини итдай ялаб-юлкайди, одамлар бор ҳам демайди. Ўлсин, нима қилардингиз шуни опкелиб?

– Болалар кўришсин дедим-да.

– Болаларга кўрсатиб нима қиласиз, бетини очиб? – деди Раъно.

* * *

Бу ерларда шамоллар сурон солиб эсаверадилар, кунботардан кунчиқарга, кунчиқардан кунботарга...

Эрнинг сочларига оқ тушди. Гавдаси эгилди, юзи тиришларга тўлди. Ўзининг ҳам ажинлари кўпайди. Аввалги чаққонликлар қайда энди?

Юмушлар эса эсини таниганидан бери ўша-ўша: хануз ариқ бўйларидан, экинлар ораларидан ўт юлиб, сигирга солиш, томорқага қараш, ҳовли супуриш, хамир қориш, нон ёпиш, овқат пишириш... Аммо бели дарров оғриб, чарчаб ётиб олгиси келар, вужудни кувват тарк этмоқда эди.

Ўғилни уйлар вақти юз кўрсатди.

Таниш-билишлар ким орқалидир кимнидир қизини рўпара қилар эдилар. Эмишки, фалончининг кизининг сочи супурги-ю кўли косов, оёғи олти-ю кўли етти, хуллас, жуда меҳнаткаш эмиш. Ҳар қанча ишласа ҳам чарчамасмиш. Ўзи ниҳоятда камсуқум, ғоятда одобли, гап сўрасангиз гапирмасмиш, ҳар иш кўлидан келармиш, келин бўлиб тушган хонадонини боғу бўстонга айлантириб юборармиш.

Шундай эса-да, Раъно ўғлини ҳеч кимга раво кўрмас эди.

Йўкса, ўғил кучга тўлди, кўркам, ажойиб йигит бўлди. Ота-боболардан қолган одат шу, йигит эр етилгач, уни йўлга соладиган хотини бўлади дейдилар. Кўча-кўйда юраверсаям бўлмайди. Тезда бошини икки қилиб қўйсанг, қуюлади, акли киради.

Ўғлига: «Сени уйлантирамиз», дердию ич-ичи бир симиллаб оларди.

Ўғилнинг жилмайиб турганини кўриб ғаши ҳам келар эди.

– Ҳах, илжаймай қол, нимага қуйдирасан? – дер эди. – Ҳали хотининг тарафга оғиб кетарсан ҳам?

– Менга барибир, хизматингни қилса бўлди.

– Унақа дема, – деди Раъно. – Мени хизматим нияям бўларди? Хотин киши рўзғорингни бутлайди.

– Бутласин-да, – дея кулди ўғил жилмайиб, онасини кучоқлаб. – Лекин хизматингниям бажарсин. Қанча меҳнатлар қилдинг, қанча қаттиқ кунларни кўрдинг, қават-қават тўшакларда мазза қилиб ўтир-да энди, она.

* * *

Йигирма йил аввалги ҳодисалар энди Раънонинг кўз ўнгида такроран рўй бермоқда эди.

Келин бўлмишнинг яқинлари кўча-кўйда кўришиб қолишса, эгилиброқ салом беришар, қуюқроқ хол-аҳвол сўрашишарди.

Ҳар икки хонадонда ҳам анча-мунча киши тўй тадориги билан овора.

Деворларнинг тўкилган сувоқлари қайтадан сувалган, бўялган, эл келса маломат қилмасин дея ҳар тараф саришталанган.

Жўхорилар ўсиб ётган ерлар тозаланган.

Кишилар маҳалланинг дошқозонларини араваларда ташиган.

Келиннинг уйига қўй, нимта, ун-гуруч, гўшт-нон, сарпо-суруғ юборилган.

Раъно ўғлининг бўй-бастига караб туриб, уни хануз қизганар эди.

«Айланай қош-кўзингдан, бирам келишган йигит бўлдинг-ки», дер эди.

«Эшигимдан кириб келган давлатимсан-ку, айланай», дея суяр эди.

«Юзимнинг қизилиям, тилимнинг узуниям сенсан, болам».

Маросимлар давом этар, тўй руҳи қишлоқнинг анча-мунча хонадонини эгаллаб олган эди.

Кичкина болачалар ҳам ўйнагани кириб келишса: «Тўйлар қутлуғ бўлсин, хола», – деб кетар эдилар.

Узун қапгири, катта чўмичлари билан баковул кириб келди. Катта ўчоқларга ўтин қалади, кўк тутун кўкларга ўрлади. Баковул кизариб-қизариб, дошқозонларнинг бирида тўй шўрваси, бирида ош пиширди.

Маҳалланинг одами кириб келди, ҳовли изди-хомга тўлди. Ёш болалар ҳам маккаси ўриб олиниб тозаланган ерга ўтириб олиб, «мазза бўпти» деб шўрва ичар эдилар. Қарияларга ичкарига жой қилинган эди. Ош сузилди. Одамлар еб-ичишиб, келин-куёвга худо бахту саодат берсин, дея фотиҳа қилиб кетишди.

Келган-кетган кўп эди. Ҳаммасининг дастурхонига бир-икки сиким қанд-курс, нон-катлама, парча мато қўйиш керак эди.

Ҳовли яна иккига айрилди. Хотинлар тараф узун оқ сурп билан тўсиб қўйилди. Эркаклар дарвозахонада тўпланган эдилар. Хотинлар тараф қушлар сайрагани каби қий-чувга тўла, ҳаммаси баб-баравар гапираётгандай тасаввур уйғотарди.

Ёш-яланглар тўйхонани тайёрлаб бўлишган, уч-тўрттаси ток зангига катта қора қутиларини ҳам осишган, қўшиқчилар тайёр, нарироқда карнай-сурнайчи ҳам жамулжам... Раъно мана шу тўс-тўполон ичида пилдираб юрарди.

– Куёвнавкарлар тайёрми?

– Тайёр, тайёр.

Бир маҳал келин-куёвга ажратилган уйдан банорас тўни ингичка қадди-бастига чунон ярашган ўғли чиқиб келди. Қоп-қора сочлари дўппи остидан тошиб чиқиб турар, қора қошлари қалин, баланд бўйли, кўркам йигит бўлган эди.

Раъно истамаса ҳам қарокларига ёш келди. «Вой ўлай, тўй бўляпти-ю, йиғлагим келишини қара, уят-а», деди.

«Бўй-бастингдан айланай деб бағримга босай десам, бўйингга бўйим етмайди-я, онанг чўринг бўлгур!»

Қариндош-уруғлар, таниш-нотанишлар ҳам куёвнинг елкасидан олиб, юзларига фотиҳа тортар эдилар. Ҳамма ҳавас ила куёвболага қарашарди.

«Ху, кўзинг ўзингга теккур», деди Раъно ичидан, келганларнинг орасида биронтасининг кўзи бор бўлса-я деб хавотирга тушиб.

Ҳа, Давлатбек куёвларнинг сарвари бўлган эди.

Куёвнавкарлар жўнаб кетишди.

– Ғўзапоя опчикмайсизларми? – деб сўради Раъно.

– Йўк, хола, энди ғўзапоя ёкилмайди, – деди йигитлардан бири.

– Вой, келин-куёв олов атрофида айланмайдими?

– У маросим бекор бўлган, – деди йигит.

Раъно у ишни жоиз эмаслигини билса-да, келин-куёвга зарар-зиён тегмасин дея, барибир амт атрофида айланишларини истар эди.

Ярим соатча вақт ўтгач, куёвнавкарларнинг қийқириғи, чилдирма дўп-дўпи эшитилди.

Келин келди!

Куёвларнинг сарвари Давлатбек келинни етаклаб даврага олиб кирди.

Раъно ана шунда ўзини тутолмай, теварагидагилардан ҳам уялмай, рўй-рост йиглаб юборди.

«Ҳой, тузукрок кўйлагингизни кийиб олмайсизми?» деди кимдир.

Раъно ўғлидан кўзини узгиси, бошқа кўйлак кийгани уйга киргиси келмай, кўзидан ёши оқиб қараб турарди. Ёр-ёр садолари остида болажони давра тўрига ўтиб ўтирди. Ўртакаш бир нималар деб жаврай бошлади, аммо гаплари Раънонинг қулоғига сира кирмас эди.

* * *

Орадан йил ўтар-ўтмас қизни ҳам чиқардилар.

Қизалоғи отасига тортган, чўзинчоқ оқ юзли, қошлари пайваста, ойдай бўлиб турар эди.

Келинни олиб чиқиб кетар маҳали отани чорладилар.

Яна ўша эски ёр-ёрлар айтилар эди.

Валишлар остига, қизалокнинг қанча шўх-шодон кунлари ўтган шу кадрдон ҳовлининг тупроғига, ота оёғи остига янги палос тўшалди. Холалар қизни икки қўлтиғидан ушлаб, ота пойига олиб келишди. Қиз икки букилиб: «Отажон», дея таъзим қила-қила келди. Хотин-халаж, бола-бақра кий-чуви остида падар оёғига бош урди, бу бош уришда: «Неча йиллар сув келса симириб, тош келса емириб ўстириб катта қилдингиз, энди мендан рози бўлинг», деган нидо ҳам бор эди. Шунда ҳаётнинг пасту баландини кўравериб дийдаси анчайин қотиб кетган шу кишининг кўзларидан ҳам тиркираб ёш чиқиб, юзларига оқди, атрофидагилардан ҳеч тортинмай, баралла хўнграб юборди.

Қизнинг қалбида ҳам, отанинг юрагида ҳам айтилмаган қанча гаплар бор эди-ю!

Бу йиғининг маъноси шундай эди:

«Дунёи дунда якка бир ўзим эдим, Худойим

фариштадай бир қизалоқни – сени ҳадыя қилиб юборди. Уйимда ўйнаб, чопқиллаб юришларинг ҳаётимни нурга тўлдирди. Чарчаб келсам, кичкина қўлчаларинг билан оёқларимни, елкаларимни уқаладинг, чойлар дамлаб келдинг... Отанг қурбонинг бўлсин, болам, уйимда меҳмоним эдингми? Шунча йил асраб-авайлаб катта қилдим, бағримдан сира чиқаргим келмайди, аммо найлайн?»

Қизнинг айтган гапларини эса ҳеч ким билмади. Қиз ичидаги гапларини ўзи билан олиб кетаверди.

Келинни олиб чиқдилар.

Қий-чув билан хотинлар ҳам жўнашди. Ҳовли ҳувиллаб қолди. Отанинг бир-икки дўст-ёри бор экан, шулар жонга ора киришди, у ёқ-бу ёқдан гапириб, чалғитиб ўтиришди.

Тўйхона эса чароғон, ҳамма шод, бир гапириб ўн кулар эдилар.

Куёвлик сарполари ўзига ярашган куёв давра тўрида кўр тўкиб ўтирар эди.

Раънонинг юраги ийиди.

«Куёвжон», дегиси келди.

«Кипригимнинг устида, қароғимнинг остида катта қилган қизимни ўзим опкелиб қўлингизга топширяпман.

Иложи бўлса, бағримдан чиқарармидим?

Жонимни ипини қўлингизга бериб қўйяпман, жон болам.

Қошингизда пилдираб юришларимдан, сизга музтар-музтар, ялиниб-ялиниб қарашларимдан сезмаяпсизми?

Жонимнинг шу битта парчаси энди сизга бойланган. Сиз кулсангиз, ичим ёришади, қовоқ уйсангиз, дунё қоронғи бўлади.

Илтимос, шунча йил қошу қароғимда олиб юриб, авайлаб катта қилган боламга озор берманг, чўрингиз бўлай!»

Бу гаплардан куёвнинг хабари бормиди? Билиш кийин. Куёвнавкарлар қаторида кўр тўкиб, Алпомишдай бўлиб жилмайиб турар эди.

Ўзининг иззатини ҳам, кадру қийматини ҳам билиб турар эди.

* * *

Шу тарика кетма-кет тўйлар бўлди. Гўё болачака ташвишидан қутулдилар.

Шамоллар хануз аввалгидек эсар эдилар: кунботардан кунчиқарга, кунчиқардан кунботарга...

Келгану кетган: «Ана, ўғилни уйлантириб, қизларниям чиқариб олдингиз, катта ташвишдан қутулдингиз», деб ҳавасланишар эди.

Аммо болачақасини уйлаб-жойлаган одам ҳам сира тинчимас экан.

Уйда ишларига уриниб юради-ю, аммо кўнглининг бир чети нариги маҳалладаги қизида, нима қияпти экан, тузукмикин, дея. Яна бир чети бу қизида. Ўғли сал ҳаялласа, питирлаб жойида ўтиролмайд қолади. Болалари катта бўлгач, одам боласининг кўнгли яримта бўлиб қолар экан, деган хулосага келди у. Яримта нимаси, парчаларга бўлиниб кетар экансан. Бир парчанг ўғлингга, бир парчанг кизингга тортиб тураверар экан.

Онаизорининг гапи ҳам эсига келди. Бир маҳаллар: «Ичимдан узилиб тушган парчамсан-ку», деб ёйилиб кулимсираганлари кўз олдида жонланди. Оддийгина у гапнинг шунақа чўнг маъноси бор экан-да, деди ҳайратланиб.

Тавба, тақдир деган кўзга кўринмас бир чархпа-лак секин-аста айланмоқда.

Келин ҳовлида юмушларини бажариб юрипти. Бир нима дей деса, лоп этиб кўз олдида ўз қизи келади.

Келинчак ҳали жуда ёш, гоҳ тортиниб, гоҳ довдираб ўзича юмушларга уриниб юрибди, мана,

ҳозиргина товукларга жўхори донидан сепди... бир нима дей деса, у ёқда қайнонаси қизига худди шу гапларни айтишидан чўчийди.

Ўғли келиб қошида бир оз ўтиради, кейин уйига кириб кетади.

Одам хотинига, боласига боғланиб қолар эканда деб ўйлайди. Ажабо, эри ҳам шунақамиди? Раҳматли қайнонаси ҳам шунақа деб ўйлаганмиди?

Шулар хаёлидан ўта-ўта бир куни эрига:

– Отамиз-онамизга бир жонлик сўйиб ис чикарсак, тушимга киришибди, – деди.

Эр мамнун бўлди.

Лекин бу ишларнинг барининг битта яхлит хикмати бор эди.

Бу ёруғ дунёда неки қилсанг ўзингга қайтар экан: яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам. Ҳатто гапирган гапинг ҳам бир айланиб ўзингга қайтиб келиб турар экан. Бировга: «Фалончи нега бунақа-я» деб гапириб ҳам бўлмас экан, чунки кун келиб ўшанинг аҳволига ўзинг тушар экансан. Ҳа, дунёи дунни бежиз чархпалак демас эканлар. Чархпалак деганлари оҳиста айланиб, ариқларга сув қуюди, дунёи дун чархпалаги эса ўз қилмишларингни ўзингга қайтариб қуяр экан...

* * *

Баъзан ўйлаб ҳам қоларди, шунча йил яшабди, бировга сира ёмонлик қилмабди. Ажабланарлиси шундаки, ўзига ҳам бировдан ёмонлик етмабди. Ёмонликларнинг кўпи сўз туфайли бўлишига ҳам ақли етди. Ҳа, биров бировнинг молини ўғирлаши ёки ҳақини еб кетиши ҳар доим ҳам рўй беравермайди, аммо ҳар куни сонсиз-саноксиз сўзлар айтамиз, кимларнидир гапирамыз, кимларнидир ёмонлаймыз, мана шу сўзларнинг бари эгасига етса озорланиши, ранжитиши ва гуноҳга айланиши турган гап.

Раъно кампирнинг ўйлари кўп эди. Бирининг ортидан бошқаси чувалашиб келаверар эди.

Тенг-тўшларининг, яқинларининг кўпи қишлоқ-нинг тепа тарафидаги жимжит маконга кўчиб кетишди. Бува-буви, ота-она, қайнота-қайнона, кулгилари, гап-сўзлари оламни чароғон қилиб юрган яна аллақанча кишилар ўша ёққа абадиян жўнадилар. Ажабки, юрагининг бир чети ўша томонга ҳам тортиб турарди.

Бутун ўтган умрига разм солса, бир қушдан ортиқ бўлмапти. Ўзи кўрган қушларнинг бари ин қуриб полапон очишарди. Раъно ҳам бир ин қурибди, полапон очибди, ризқ ташибди...

Бу орада Давлат катта киши бўлди. Юрганида ер зириллади, гапирганида осмон. Уйга тўртбурчак катта бир нима кўтариб келди, уни деворга осиб, бир ерига босган эди, ғириллаб салқин ҳаво чиқара бошлади.

– Мана, она, маза қиласан, – деди Давлат. – Энди ёз иссиқларида, қиш совуқларида қийналмайсан.

– Бунақа нарсаларингни ўзинг ишлатақол, – деди. – Менга қишга битта сандал қуриб берсанг кифоя.

– Сандал ҳам қуриб бераман, – деди Давлат. – Роса меҳнатни қилдинг, энди оёғингни узатиб, бир оз ором олсанг-чи?

Шунча йил заҳмат чекдинг, сира биринг икки бўлмади, бор топган-тутганингни боламга деб илиндинг.

Нима учун шунча уриниб-тиришиб меҳнат қилсанг ҳам бутун умр бўйи топганинг шу бир уй-у бир даҳлиз иморат бўлди, нега шундай деб ўйлаб ҳам кўрмадинг.

Ҳаёт шу экан-да дединг, кўндинг-чидадинг.

Қўлларингни қадоғи ҳалиям кетмабди-ку, она?

Дунё ранг-баранг, қайлардадир кишилар етти ухлаб тушингга кирмаган роҳату ҳузурлар ичида яшаб юришибди, уларни билмадинг ҳам, кўрмадинг ҳам.

Энди кел, дунёни кўрсатай десам, отанг билан биргалашиб курган шу уйимдан кетмайман деб болаларча тихирлик қиласан.

Дунё ўзгариб кетган, она, юр, сен ҳам кўр десам, уйимда невараларимни хотиржамгина ўйнатиб ўтирсам, сен ишингдан кечга қолмасдан вақтида келсанг, синглинг тумов-пучқоқ бўлмасдан уйида тинч бўлса бас, дейсан.

Ҳалиям нон увокларини терасан, ҳамма нарсани тежайсан. Ҳалиям бир парча бўш ер қолса, тешачани олиб, инқиллаб-синқиллаб ўша жойга бир туп райхон ё битта чечак қадаб кўясан.

Невараларингга бир боқсанг-чи. Сен яхши кўрган еримиздан худо барака бериб жўштириб юборган ризқ сингари, булар ҳамшунақа жўшиб-тўлқинланиб етилиб келмоқдалар.

Олам ўзгариб кетган десам қизикмайсан ҳам. Ҳа, ишқилиб тинчлик бўлсин, деб кўясан.

Кейинги пайтлар: «Қаторимиздан хато бўлмасин» деб дуо қилар бўлдинг.

Болалигимдан биладан-ку, авваллари қизикқанинг турли-туман кўйлақлар эди. Гоҳо ҳайитларда: «Болам, кўйлагим эскириб қолди, мени бозорга олиб бориб, янги кўйлақ олиб берсанг», дер эдинг.

Шуниям айтмай кўйдинг...

Лекин кўшнининг болаларидан биронтаси касал бўпқолса, дарров бир нима пиширасан, дастурхонга ўраб, ўшани кўриб келасан. Биров тўй қилса, келинингдан бир парча мато сўраб оласан, отамнинг кўйлагини бошингга ёпиниб, пилдираб ўша тўйга ҳам бориб келасан.

Она, ўғлинг куч-қувватга тўлди. Дунёда одамни ақли бовар қилмайдиган юртлар, мамлакатлар бор. Кўрсанг эсинг оғадиган мўъжизалар бор. Юрақол онажон, кўрсатай десам, худди кичкинагимда бир нимани билмасдан сўраганимдаги каби бағрикенглик билан жилмаясан, ўзимни яна ўша

маҳалдаги каби нималарнидир билмас ҳис қиламан. «Қўй болам, менга шу эл кифоя, дунёнгни нимаям қилардим», дейсан.

Бир куни қаттиқроқ туриб олдим, ўшандаям кўнмадинг.

«Ортиқча пулинг бўлса, рўзгорингдан ортса, ана, синглингга қараш», дединг.

Бегона бир хонадонга узатилиб кетганида, сингил акага мўлтираб қолади, дединг.

Сингилни акага доим ичи ачийди, жони куяди, ҳар ерга борса: «Акам ундок, акам мундок», деб мақтанади.

Бўй-бастингни кўрса хурсанд бўлиб кетаверади, мабодо уйига йўқлаб борсанг, ўша теваракдагиларни олдида кўкси тоғдай бўлади, гердайиб-гердайиб юради.

Кўзининг ёши бирпасда дувиллаб оқиб ҳам кетаверади: «Отамнинг ўрнига отам келди-я» деб суюниб ҳам олади.

Сенинг келганингдан шодланиб: «Акам яхши кўради» деб, қўллари куя-куя кумғонда чой дамлайди.

Ўзида йўқ бўлса: «Акам келди!» деб кўшнидан каймоқ олиб чиқиб олдингга кўяди.

Эрининг олдида тили узун бўлади. «Мендай ғарибниям йўқлаб келар одамим бор», деб суюнади.

Нима десанг ҳам оғзингга мўлтираб қараб туради. Сингил райхондай бўлади, жамбилдай бўлади...

Болам, дединг яна, ота уруғингдан хабар ол, она уруғингдан хабар ол.

Тоғаларинг қони сенда оқади. Она уруғинг қайишади, сени бир томиринг оғриси, уни етти томири оғрийди. Билиб қўй, тоғаю хола онадай меҳрибон бўлади.

Амакиларингдан хабар ол. Ота уруғ сир-ҳайбат сақлаб туради. Ота уруғда отангни қони оқади.

Отангдай вазмин, хайбатли бўлиб туради. Сенга бир гап бўлса, тегрангни тоғлардай куршаб олишади.

Сен кичкиналигингда улар куч-қувватга тўлиб, кўча-кўйларни тўлдириб юрган кишилар эдилар. Сен қувватга тўлганинда улар заифлашдилар. Эшигидан кириб борсанг, уларнинг кўнгли ҳам тоғдай бўлади.

Ота уруғинг хотини тарафга, она уруғинг эри тарафга мактанади, кўрдингми, кариндошим келди, дея.

Болажон, сен жуда ақлли бўлиб улғайдинг, сенинг қувватли ақлинг етган жуда кўп нарсаларга менинг ақлим етмайди. Аммо шунча йил яшаб, билганим: шу келбатинг, фаросатинг, зехнинг билан ҳам ота уруғингни, ҳам она уруғингни бирлаштир.

Бирлашмасанг бўлмайди, болам, ҳаёт оғир, мураккаб, кийин, шу олатасир ичида бир-бирингга икки оғиз яхши гап айтишинг шарт. Ҳамманиям ризки етиб турибди, ҳеч ким сенинг ризқингга зор эмас. Аммо одамлар икки оғиз меҳр сўзига жудаям зор...

* * *

Йиллар ўтаверди.

Қизик, умр гоҳ шитоб билан ўтаётгандай, гоҳ эса аста-секин оқаётгандай туюлади.

Отанинг беҳиси тамомила қартайди.

Томорқа оралаб ўтган ариқча кўмилаёзди.

Тепада кимдир сувни беркитди.

Ариқча кирғоғидаги ўтлар аввалгидай бўлик ўсмай қўйдилар.

Бу сув қишлоқнинг тепасидан, тоғлар бағридан келади, дерди. Туси оқиш, тошдан-тошга урилиб, ҳар хил маъданларни эритиб жуда хуштаъм бўлиб келарди.

Келмай қўйди - я...

Отам ўшанда нима учун беҳи эктирганини энди

англагандайман, деб ўйлади у. Беҳи узоқ яшар экан. Нок, ёнғок, ўрик ҳам. Қолганларининг умри қисқа экан-да.

Қизалоғим умри бўйи шу мевадан тотиб юрсин, деган экан.

Лекин болаларимга шуни уктиролмай жоним ҳалак.

Ҳой, уйинг буғдойга тўлгур, кўчат қадаб қўй. Қуш есяям, курт есяям савоб. Уйнаб юрган кичкина болачалар еса, яна савоб.

Сендан ош-нон сўрармиди? Бир-икки йил тагига сув қуйиб турсанг бас. Илдизи намга етиб олгач, ўзи ўсиб, мева солаверади-ку? Йиғиб-териб олишга эринсанг, меваси сени кутиб қанчадир вақт шоҳида туради, кейин узилиб ерга ҳам тушади.

Худойим бутун оламини баҳор пайти одамнинг ақли етмайдиган тур, ис, шакл ва қиёфада анвойи чечаклар билан безашини кўрмаяпсанми? Кузда ҳаммасини хасга айлантириб юборишидан ақлинг шошмаяптими? Ўша гўзалликларнинг барини хазонга айлантириб, лой-тупрокка қориштириб ташлаётганидан ҳайиқмаяпсанми?

Раъно кампирнинг тоби қочди.

Қизиқ, бир сабаб йўқ, бир жойи оғримайди, шу ёшга кириб бир марта касал бўлмаган одам, энди мадорсизланиб, вужудидан куч-қуввати кетиб ётиб қолди.

Шунча захматларни кўрган кўзлари энди юмук, бармоқлари, ияги ҳолсиз титрайди, ажин босган юзида, пешанасида тер кўринади... бир тутамгина бўлиб, кенг-мўл ўринда ётади.

Гоҳ хаёллари орасига кириб кетиб, ўзини бир маҳаллар ариқ бўйида капалакларни қувиб юрганини кўради. Қизиғи шундаки, у капалаклар ҳам ўша кезлардаги каби Раъно билан гаплашишади.

– Юр, ўйнаймиз, – дея хилпираб учишади капалаклар.

Кушлар хануз тумшуғида бир нималар кўтариб инларига шошишади. Хануз у инлардан полапонлар чийиллаб, бошчаларини чиқариб қараб туришади.

– Ҳой, кўзингни оч, – дейди кимдир эрининг товуши билан.

Раъно ўрнидан кўзгалмоқчи бўлади, кўзини аранг очиб, эрини кўради. Эрининг қароқлари нам.

– Мени кўрқитмасанг-чи, – дейди ияги қалтираб.

– Ҳа, келдингизми?

– Келиш нимаси, бошингдан кимирламай ўтирибман-ку?

– Отаси... кетиб қолмасмикинман?

– Ҳар нимани гапираверадими одам деган? – деб зарда қилмоқчи бўлади эр, аммо овозида шиддат йўқ, қалтираб чиқади. – Кўзингни очсанг-чи.

– Озгина ором олай, – дейди Раъно кампир, ялинчоқ овозда. – Салгина холос, кейин тураман, отаси. Фақат...

– Гапирақол.

– Фақат... «Розиман» деб кўйинг, отаси...

– Розиман, – дейди шунда ота кўзининг ёшлари дув этиб оқиб. – Мингдан-минг розиман, онаси. Худойим сендай аёлни менга омонат қилиб берибди-ю, рози бўлмасмидим?

– Шукр... – дея пичирлайди Раъно ва бирданига тириш ажинлари ёйилиб, кулимсирайди.

* * *

Кулимсираган маҳали у ўзини яна улкан дарахтлар, шодон ариқча, гапирадиган гул-чечаклар орасида кўради.

– Ҳа, ариқча, оқяпсанми?

– Оққанда қандоқ? Шунақанги тўлиб-тошиб оқяпманки!

Сал нарида бепоён бир дарахтзор шовиллаб чайқалади.

Ой хаволаб нур сочармиш. Раъно ўша дарахтзорнинг бошланиш жойида, ой ёруғи чанг каби ёғдуланган ингичка сўқмоқ бошида турганмиш.

«Бу қанақа дарахтзор бўлди, илгари сира кўрмаган эканман-а», деб ўйлармиш ҳайратланиб.

Ажабки, ўзи қизалоқлигидаги каби куч-қувватга тўлган, чаққон эмиш.

Теваракда ҳеч ким йўқлиги ҳам ҳайратга солармиш.

«Кўшнини боласини мазаси йўғийди-я», – деб хаёлига келармиш. – Шунини бир кўриб чиқмадим-а, аттанг».

Эри ҳам хаёлига келармиш.

«Яна анча-мунча ишлар бор, отаси, – дермиш хаёлан эрига, эшитиб турганига аниқ ишониб. – Найлайин, қисмат экан, мен энди шу ёқларга келиб қолдим. Сиз шошмай турақолинг, ҳаммасини битириб, кейинроқ келарсиз».

Шу сўқмоқдан юрса, ортига қайта олмаслигини ҳам билармишу сўқмоқ қайга олиб борар экан деб қизиқар ҳам эмиш.

Лекин ўша томонга бориши ҳам шартмиш.

Сўқмоққа қадам босаман деган жойида, шундоққина йўл четида турган Чимчиловчи Ғалати Махлукни кўриб қолди.

– Вой, – деди севиниб. – Бу ёқларда нима қилиб юрибсан? Эсингдами, болалигимда мени кўр-қитганларинг?

Чимчиловчи Ғалати Махлукнинг кўзлари маъюс эмиш.

– Нимага индамайсан? – дермиш Раъно.

Шунда:

– Алвидо, – дебди Чимчиловчи Ғалати Махлук, қайгадир бошқа томонларга қараб.

У қараган томонларда оппоқ булутлар сузар эмиш.

– Нимага унақа деяпсан? – деб сўрабди Раъно.

Чимчиловчи Ғалати Махлук жавоб бермасмиш.

Шундан кейин Раъно ўша сўқмоқдан илгарилаб бораверди. Юзига шамоллар урилди.

– Сиз ҳам шу ерда экансиз-да, – деди у яна суюниб. – Эсингиздами, сочларимдан юлкилар эдингиз? Сочларим қоп-қора, узун эди-да... Садоланишларингизни босаман деб қанча қичқирсам ҳам овозим ғувиллашларингизни босиб кетолмасди. Меваларни дувиллатиб тўкиб ўтардингиз, осмонда қат-қат булутларни тўдалаштириб ҳайдаб келардингиз. У булутлар ёмғирларни ёғдирар эди, ўша ёмғирлар остида чунон қичқириб ўйнар эдим-ки...

– Алвидо... – дейишди шамоллар, ортга қараб эсаркан.

Раъно янада ҳайратга чўмиб, сўқмоқда илгарилашда давом этармиш.

Буталар остида кичкина малла тулки ҳам турган экан.

– Вой ўлгур, сен ҳам шу ердамисан? – деди Раъно унга.

– Худойимга шукр, ҳаммангиз шу ерда экансизку, – деди миннатдор бўлиб. – Ҳозир шунақанги ажойиб бахту саодатни сезяпман-ки! Келинглар, ҳаммамиз биргалашиб ўйнаймиз.

– Алвидо, – дебди тулки ҳам, маънос кўзчаларини пирпиратиб.

Уларнинг бир хилда туришларидан ажабланган Раъно яна йўлида давом этган эди, салдан кейин ингичка, тевараги гулу чечаклар билан безалган, бир учи булутлар орасига кириб кетган ҳавойи сўқмоқ олдидан чиқиб қолди.

Сўқмоқнинг теграсида ўсган чечакларга эгилиб, уларнинг ўзи бир маҳаллар ўтқазган оқу қора райҳонлар ва чиннигуллар эканини кўрди.

Бу ерда ҳам печаклар, курмаклар, ажриқлар бор экан, улар йўл устини қоплаб, ям-яшил гиламча ҳосил қилишибди.

– Вой-бўй, – деди у сўкмоқ учига қараб. Ўша ерда улкан бир дарахт кўринар, остида ўйнаб ўтирган кичкина қизчалар кўзга ташланармиш.

– У Тўби дарахти, – дейишармиш чечаклар. Узоқ-узоқларда, янаям юксакда жуда улкан бир нима кўзни олгудай бўлиб яраклаб товланармиш.

Сўкмоқ устидан қушлар учиб ўта бошлашди. Раъно уларнинг ҳам ўша, ўзи таниган қушлар эканини кўрди.

– Қаёққа кетяпсизлар? – деб сўради у қушлардан.

– Билмадик, юксаклардан жуда қудратли бир садо келди, – дейишди қушлар. – Ўз-ўзимиздан тўпланиб, ўша садога жавобан чағиллай бошладик. У тепаю пастдан, чапу ўнгдан, ич-ичимиздан баб-баравар келди. На емишга, на полапонларга қарадик. Дон-дунлар, учолмай қолган полапонлар ер бетида шундок қолиб кетаверди, тўлқин-тўлқин келаётган ўша қувватга истасак-истамасак бўйсундик. Шу учишда тоғлару чўллар, дарёю денгизлар узра учамиз, токи ўша садо «Етар, бас» демагунча.

– Полапонлар? Вой ўлай, меням полапонларим бор эди-ку?

– Вақт-соати етганида улар ҳам ортингдан келишади, – дейишди қушлар. – Улар борадиган жойга сен сал аввалроқ бориб турақол. Зотан, умр бўйи шундай қилмадингми? Бўлақол, ўша ерга етиб олсак, ҳаммамиз биргалашиб ўйнаймиз.

– Хўп, – деди Раъно, уларга ишониб.

«Ҳақиқатан ҳам, энди кўлимдан нияям келарди», деб ўйлади.

«Умр бўйи эримни, болаларимни келишига овқат пишириб, чойларини дамлаб кутиб ўтирдим.

Уйимни саришта қилдим, харому зиён-заҳмат ора-латмадим, томорқаларда тер тўкиб уриниб-тиришдим.

Умрим бўйи бировга ёмонлик қилмадим, кўпол гапирмадим, билганим меҳнату ризолик бўлди.

Аслида, у жой ҳамманинг ҳам борар жойи эканини билиб турибман.

Модомики шундай экан, вақтни ўтказиб, болаларимга оғирим тушиб нима қилдим? Ҳа, борақолай, ҳали-замон отаси ҳам ортимдан келиб қолади, уни ўша ерда кутиб олақолай.

Назаримда ўша ёқда ҳам шу қадрдон уйим, валишларим, тандир-ўчоғим бўладигандай.

Назаримда, анча-мунча кишилар ўша ёқдаям худди ўзимизнинг кишлоқдагидай яшашаётгандай.

Борсам, Худойим яна бир уй-жой ато этар, ахир? Супириб-сидириб, озода қилиб кутиб ўтираман-да, кўлимдан яна бирор нима келармиди?

Қуриган-нетган жойи бўлса, гулу райҳон ҳам қадаб кўярман, сувлар ҳам сепарман.

Қара-я, ҳамма кўркиб-хайиқиб юради, аммо сира унақа эмас экан-ку?

Шунақа, оддийгина экан-ку», деб ўйлади.

«Тавба, одамнинг умрида ҳеч нима йўқолмас экан-да? Абадиян йўқотдим деган нарсаларимнинг бари худди ўшандагидай.

Одамлар билмайдиган бир ҳикматни билиб олдим, афсус, айтай десам иложим йўқ».

Шундай деб ўйлади у.

Сўнг, худди боласи ёқимли бир иш қилганида кулимсирагани каби кулимсираб, булутлар сари ҳаволаниб кетган ўша сўқмоққа қадам кўйди.

Шу хотин, юзу кўзига аршу аълодан умр бўйи нур ёғилиб турган шу муштипар аёл...

ХОТИМА

Яна баҳор келди. Яна далалар, яйловлар, сен қадам кўйган йўлаклару сўқмоқлар узра чаппар уриб нозланди.

Сен ҳам баҳор каби эмасмидинг, онам!?

Йўқ, сен тупроқ каби эдинг. Бағридан анвойи чечакларни ўстириб юборган ва теваракни гўзаллигу латофатга буркаган, инсонлар учун турли меваларни етиштириб фарқ пиширган, болаларингнинг ҳамда яқинларингнинг хоки пойига ясланиб, ўзини инсонлар учун харж айлаб юборган хоксор тупроқ!

Йўқ, сен сув каби эдинг-ку, онагинам? Умринг сувдай оқаркан, меҳринг, севгинг, бағрикенглигинг ила қалбларни яшиллантириб гулу чечаклар очтирган, жон томирларга ҳаёт мусаффолигини етказиб, ўзи ҳам бир дарёдай узоқ-узоқларга қайтмас бўлиб оқиб кетган...

Сен шамол каби эмасмидинг, она? Бошим узра ҳаётбахш эсиб, умр куртакларини очган, ҳаволарни алмаштириб, қанчадан-қанча гулларни яшнатган, унум келтирган ва шамоллар каби елиб-елиб ўтган...

Сен оташ ҳам эдинг, нуридийдам! Ҳароратинг бўлмаса эди, болангнинг бу жўшишлари, бу шиддати, бу ғурури қайдан ҳам келарди?

Қалбингнинг ичида нималарни сақлаганингнию нималарни олиб кетганингни мен билмасми эдим?

Изларинг қолган тупроқлардан кўзимдан ёшим оқиб бенаво кезар эканман, менинг шу кезишларим, кучу қувватим, шаъну шавкатим, бахту саодатим учун ўзингни курбон қилиб юборганингни, кадрингга етолмаганимни ўйлаб изтиробларга чўммоқдаман.

Меҳнату заҳматлар аро қадок қўлларинг тафтига зорман, меҳр тўла кўзларингни яна бир бор кўриш учун дунёларни сарфлаб юборишга ҳам тайёрман.

Уйимда юмушларга уриниб юришларингнинг ўзиёқ бир бебаҳо давлат экан-ку, хазинам менинг!

...Ахир, баҳор ҳам келди...

Сен қадаган гулу чечаклар яшнаган ҳовлида болаларим ўйнаб юришибди. Гоҳо ўйиндан тўхтаб, нарироқда ўз хаёлларига ғарқ бўлиб одимлаётган оталарига ҳайрон-ҳайрон боқмоқдалар.

Улар ҳали жуда кўп нарсаларни билишмайди. Вақт-соати келиб улғайганларида, мен ҳам сен кетган томонларга йўл олганимда... менинг ҳозирги аҳволимга тушсалар ҳам ажабмас... ахир, ўзинг айт-тар эдинг-ку, умр бир чархпалак дея?

Бироқ она уйининг ҳовлиси, дарахтлари, йўлак-лари ва боғчалари аро кезиб юрган оталарини бу тарз эзгин қиёфада кўришларини истамайман. Кўзларининг олдида доимо чўнг, тоғ келбатли, мустаҳкам ва тадбирли Ота ўлароқ қолишни истайман.

...Кўзимнинг ёшини кафтимнинг орқаси билан артиб, истиқболимга чошиб келаётган болаларимга ҳам андух, ҳам севинч ила жилмайиб юзланаман...

...худди сен, бир маҳаллар менга қараб, ёйилиб, беғубор жилмайганинг каби!

* * *

– *Ариқча, оқяпсанми?*

– *Ҳа, оқяпман, эй Эгамнинг ўгли...*

2013

Ҷижоялар

«Еру осмон оралигида»
туркумидан

ЯНГИ ЙИЛ КЕЧАСИДА

Кеча қоронғилигида ёмғир шивалаб ёғарди. Қорамтир дарахтларнинг кўланкалари аро томчилар энтиктирувчи шитирларди.

Шу бугун дунё янги йил кириб келишини нишонламоқда, кўчалар турли чироқларга ва ёзувларга тўла, ҳаво совуқ, рутубатли, одамлар қор ёғишини қаттиқ исташган, аммо тушдан кейин бир хилда изиллаб ёмғир ёға бошлаган эди. Одамлар ўзларича “Эҳ, қорсиз янги йил бўлармиди” деб хушхол тўнғиллаб қўйишса-да, байрам кайфиятига ёмғир барибир таъсир қилмади. Хонадонлар қолиб, кишилар тўп-тўп бўлиб турли рестороанларда ҳам байрамни нишонлар эдилар, Қорбобо ва қорқизлар аробаларда пул топиш илинжида кезиб юришарди. Мана шундай муҳташам рестороанлардан бирининг ойнаванд эшиги ёнида кизғиш зарҳал кийим кийган дарбон турган эди. Келгувчилар аллақачон кайфу сафони бошлаб юборишди. Ҳозир вақт тунги соат ўнга яқинлашган, Янги йил киришига икки соатча қолган эди.

Ҳаво булут, лекин тунги осмон нимагадир ёруғ, булутларнинг катлари кўриниб турарди. Байрамларда осмон ёришгандай туюлиши бор гап.

Шу маҳалда кўча бўйлаб қатор чўзилиб кетган ҳашамдор кунгурали қасрлардан бирининг эшик қўнғироғи жиринглади. Бу уйда гаплашиш ускунаси бор экан, тикир-тикир сас келди-да, кузатув телекамерасининг чироқчаси ёнди, ичкаридаги келгувчини танимади шекилли, салдан кейин ўктам бир товуш:

– Кимсиз? – деб сўради.

Келгувчи узун бўйли, кўзлари сокин-мусаффо бир киши эди.

– Истеъдодман, – деди меҳмон,

Овоз жимиб қолди, кейин кулги аралаш яна сўради:

– Қанақа истеъдод?

– Оддий, ҳар доимгидай истеъдодман!

– Бунақасига буюртма бермаган эдик-ку, – деди у ёқдаги. – Хўп, қўлингиздан нима келади?

– Мен юлдузлар тилини биламан, – деди келгувчи. – Юлдузлар сираям биз ўйлагандек эмас. У ерда етти ухлаб тушга кирмайдиган ҳодисалар рўй беради.

– Йўқ, тўғри келмас экан, – деди овоз эгаси, бироз мулоҳазадан сўнг. – Ҳеч бўлмаса башорат қила оласизми? Масалан, бугун қор ёғадими?

– Ёғади, – деди келгувчи ишонч билан. – Лекин ярим кечасидан кейин ёғади. Сахарга яқин тоғда қор кўчади, чунки чўккиларга кеча қор тушган эди, бугунги ёмғир уни эритиб юборади. Аммо ҳеч кимга зарари тегмайди.

– Йўқ, узр, – деди мезбон, бирпас ўйланиб. – Башоратчи керакмас бизга. Нима истайсиз?

– Мен ҳам янги йилни кутсам дегандим, – деди келгувчи. – Чунки ҳеч кимим йўқ, ҳамма байрам қилаётганига ҳавасим келяпти.

– Э-э... – ўнғайсизланди уй эгаси. – Танимаган одамга нокулай-да барибирам. Балки егулик у-бу керакдир?

– Йўғ-э, егулик керакмас, – деди келгувчи. – Ҳеч кимим йўқ дедим-ку?! Янги йилни ким биландир кутгим келди.

– Бироз юрсангиз, чап томонда катта ресторан бор, – деб маслаҳат берди мезбон. – Ўшанга борақолинг, у ерга бугун кўпчилик йиғилган. Янги йилингиз қутлуғ бўлсин.

- Сизга ҳам, – деди истеъдод ва ёмғир остида йўлида давом этди.
- Ҳақиқатан ҳам салдан кейин олти қаватли мухташам бино кўзга ташланди.
- Янги йилингиз муборак бўлсин, – деди у, кизғиш ливрея кийган дарбонга.
- Раҳмат, сизгаям, – деди дарбон. – Хўш, хизмат?
- Ичкарига кирсам бўлармикин?..
- Таклиф қилинганмисиз?
- Йўқ.
- Афсус... Хўп, қўлингиздан нима келади?
- Истеъдодман.
- Қанақа истеъдод?
- Тушунтириш қийин, – деди у. – Мен тева-ракдаги воқеаларнинг ақл етмас боғланишларини пайқай оламан.
- Ҳим-м... Тасодифан, масхарабоз эмасмисиз?
- Йўқ.
- Эсиз, – деди дарбон. – Соат ўнга масхарабоз келиши керак эди, касал бўпқолибди, келолмасмиш. Ҳозир битта масхарабоз жудаям керак-да. Кўряпсиз-ку, ҳамма ўйнаб-қулишни хоҳляпти, бир қанчаси маст-аласт.
- Ҳа, пайқаб турибман, – деди истеъдод.
- Қандай қилиб пайқаяпсиз, давра ичкарида бўлса? – ишонқирамади дарбон.
- Мен истеъдодман-ку, – деди келгувчи. – Одамларнинг ўй-фикрларини ҳам сеза оламан.
- Байрамларда ҳамма яхши кишига айланиб қолади, – деди кейин. – Ҳозир бу ерда ҳамма яхши, ҳатто энг учига чиққан фирибгар ҳам. Лекин оддий кунларда бу кишиларнинг қанчалар зерикарли ва ҳатто зараркунанда эканини тасаввур қилолмайсиз-ку? Мен эса тасаввур қила оламан, – дея оддийгина тушунтирди Истеъдод.
- Тўғри айтасиз, – деди дарбон, бирданига жон-

ланиб. – Ростини айтсам, буларнинг кўпи ярамас кишилар. Хе, ўша ўйин-кулгингдан ўргилдим сенларни!

– Йўқ, ярамас эмас, – эътироз билдирди Истеъдод. – Улар кўркишади...

– Нимадан?

– Тўсатдан, кетма-кет бойлик келаверса, фалокат бўлишини ақллари сезмасаям қалблари сезади. Шунинг учун юрак овозини шароб ёки ўйин-кулги, ишрат билан ўчиришади.

– Тўғриси айтсам, унчалик ҳам тушунавермайман бунақа гапларни, – деди дарбон. – Айтингчи, шунақа нарсаларни билишдан сизга нима фойда?

Шу пайт рўпарадаги икки тавақали катта эшик очилиб кетди-да, ичкаридаги давранинг шовқини, айтилаётган алёрлар эшитила бошлади. Паст бўйли, семиз бир киши давра ўртасига чиқиб, сал олдин футбол бўйича жаҳон чемпионатининг тақдирини олдиндан айтиб берган Пауло лақабли башоратчи саккизоёқнинг оламдан ўтганини маълум қилди. “Кириб келаётган шу янги йилимизда орамизда баъзи дўстларимиз йўқ, мана шундай ажойиб кунларга етиб келишолмади, – деди у. – Ҳаммаси қатори, шу қадахни ўша дўстларимиз ва мўъжиза саккизоёқ хотираси учун кўтаришингизни сўрайман!”

Шодон давра ўша махлук шаънига қадах кўтарди.

– Айтингчи, у ростдан ҳам башоратчимиди? – деб сўради дарбон.

– Йўқ, ҳатто ўзининг саккизоёқ эканини ҳам билмасди, – деди истеъдод. – Бир оёғи қаттиқ оғрир, ўшани кўп чўзарди. Бор-йўғи шу.

– Ҳа, тасодиф бўлса керак, – деди дарбон. – Аммо шу топда менга шунақа саккизоёқ жуда зарил-да. Катта пул ютиб олсам борми?! Сизга бир гап айтайми? Менга-ку мумкинмас, аммо ичкарида

яхши йигитлар бор, кўриқчилар хонасининг ортига секингина ўтиб, бир қадаҳ олмайсизми, байрам-ку ахир?

– Йўк, мен мутлако ичмайман, – деди меҳмон.

– Ёкимли киши экансиз, – деди дарбон. – Жон-жон деб ичкарига кўярдим сизни.

– Ҳа, яхши бўларди, совкотдим, – деди Истеъдод. – Ичкари иссиқ, роҳатбахш бўлса керак. Ёмғир суяк-суягимдан ўтиб кетди.

– Лекин тепадагилар норози бўлишади-да, – у оромгоҳнинг юқори каватига ишора қилди, – У ёғини тушунаверинг, мендаям бола-чақа бор.

– Ҳа, гапингиз тўғри, – деди Истеъдод.

– Айтингчи, истеъдодингиз нимада йўналган?

– Йўналмаган, – деди у. – Ким билсин... Ҳали кўп нарса аниқ эмас.

– Қизиқ одам экансиз, – деди дарбон. – Зарил-миди сизга шу?

– Бошқача бўлмайди-да, – соддагина англатди у. – Бошқача сираям бўлмайди. Тўғриси айтсам, шундагина юрагим роҳат топади.

– Отам менга, роҳат келтирадиган нарсалардан узоқ юр, ишла, меҳнат қил, меҳнат одамни ўлдирмайди деб насиҳат қиларди, – деди дарбон. – Ҳақиқатан ҳам кимга кераги бор бу нарсаларни? Эҳ-ҳе, юлдузлардан, яна бир нималардан гапирасиз-а? Нондан гапирсангиз-чи, нондан?!

– Шуни айтаман-да, менга нима зарил эди, – деди Истеъдод.

– Хўп, модомики бугун байрам экан, яна бирор нима денг-чи, – деди дарбон. – Ичкаридагиларни кўйинг, улардан наф йўк, шу ҳаётларида давом этаверишсин. Менга алоқадор бирор нима дея оласизми? Фақат, боя айтганингиздай, юлдузлар илмидан эмас, шу ҳаётга яқинроқ бирор ҳодисани айтиб бера оласизми?

– Аслида билмаганингиз яхшироқ эмасми? – деб

сўради меҳмон. – Билганингиз билан фойдаси йўқ-ку?

– Ҳа энди, буям бир эрмак-да.

– Майли, фақат бир қисмини айтаман, холос. Байрамни бузиб нима қилдим? – деди Истеъдод. – Вақти-соати етиб, мана шу даврадаги боёнларнинг кўпчилиги ғузурингизга бош эгиб келишади... Қараб тулинг, ҳозир чироқ ўчади, лекин сал ўтмай яна ёнади. Ҳаёт чироғи ҳам қоқ ярим кечаси тўсатдан ўчиб қолиши мумкин.

Бир сония ўтар-ўтмас, чироқлар ростдан ҳам липллаб ўчди, теварак қоронғиликка бурканди. Лекин бир сониядан сўнг яна ёришиб, чароғон бўлиб кетди.

– Қайдан тахмин қилақолдингиз? – деб сўради дарбон хайратланиб.

– Содда қилиб аңлатсам, ҳозиргина шаҳар ташқарисида битта қуш совуқда ўлиб қолди, – деди Истеъдод.

– Қушни нима алоқаси бор?

– Ёмғирда ҳўл бўлиб, усти музлаган эди, – деб тушунтирди Истеъдод. – Совқотганидан юқори кучланишли усқунанинг ичига кириб олди. У ернинг иссиғида қанотидаги музлар эриб, томчилаб оққач, қисқа туташув рўй берди, суғурта усқунаси фалокат рўй бермаслиги учун электр тоқини узди. Ҳар ҳолда, ишчилар дарҳол тузатишган бўлса керак.

– Бечора қуш... Ҳа, ростдан ҳам ғалати, – деди дарбон тан бериб. – Лекин, зўр одам экансиз, гап йўқ. Оила, бола-чақангиз йўқми, ёлғиз юрибсиз?

– Ўзимни зўрға эплаб юрибману бола-чақага йўл бўлсин? – деди келгувчи. – Оиланинг масъулияти жуда оғир, у юқни кўтариш кўлимдан келмайди деб кўрқаман.

– Узр... Лекин барибир ам шунақа нарсаларни қайдан билишингизга қизиқяпман. Соддароқ қилиб тушунтирсангиз бўлмайдими?

– Ҳамма воқеа-ҳодисалар бир-бирига кўринмас занжир билан боғланган бўлади, – деди Истеъдод. – Ҳўв, икки киши кўлида қадаҳи билан чиқиб келаётганини кўряписизми? У одам бир маҳаллар, айни навқирон, кучга тўлган маҳалида бир муҳтож одамни масхаралаб кулган эди. Масхараланган эса, қонли урушларда жигаридан ўқ еган, кўмакка зор киши эди. Қадаҳ тутиб турган шу ҳолида ўзининг ҳам жигари қуриб бораётганидан беҳабар, бироқ... – ниманидир тусмоллаб, ўзича ҳисоб-китоб қилди у. – Орадан уч-тўрт ой ўтгач, безовталанганида ҳаммасидан хабар топади, аммо кеч бўлади. Ёнидаги одам эса уйига садақа сўраб келган ёш болали жувонга айниб қолган овқатларни берган эди. Гап шундаки, боланинг қорни очқаган, жувон эмизай деса, кўкрагида сути йўқ... азбаройи болам тўйсин деб ўша айниган таомни ейишга мажбур бўлган эди.

– Шўрлик... – деди дарбон. – Жувонга ҳеч нима қилмагандир, ишқилиб?

– Худонинг қудратини қарангки, на жувонга, на болага зарар етди, – деди у одам. – Қайтанга, ўша озгина таом туфайли сут мўл-кўл тошиб келди, бола тўйиб-тўйиб эмиб, кейин мириқиб роса ухлади... Ёмғир сира тинадиганга ўхшамайди, мен борақолай. Дарвоқе, Янги йилингиз қутлуғ бўлсин.

– Афсус, яна бир оз гаплашсак бўларди, – деди дарбон афсусланиб. – Сизга ҳам қутлуғ бўлсин. Майли, яхши боринг, – дея хайрлашди чин дилдан.

* * *

Чорак соатдан сўнг Янги йил кириб келди.

Кейин ҳаво бирданига совиди. Шивалаб турган ёмғир аввалига майда қорга айланди, кейин тезлашди-да, шиддат билан ёға кетди. Шимолдан совуқ шамол эсди, изғирин кучлигина эди.

Чароғон шаҳар ҳалиям байрам шукуҳига тўла эди.

Яна бир неча соатдан сўнг кимсасиз тоғлар устида қор кўчди. Улкан харсангтошларнию синиб-уйқашиб кетган арчаларни кўшиб-юмалатиб, шовқин-сурон сола, худди баҳайбат тўфон сингари пастга қараб шитоб билан йўналди. Қор турли жойларда турлича кўчди, хайриятки, йўлида қишлоқлар йўқ эди, сўкмоқларни, баъзи катта йўлларни ва музлаб қолган ирмоқларни энлаб-босиб тушганини айтмаса, янги йил тунидаги бу қор кўчкиси инсонларга зарар келтирмади.

Янги йил шу тариқа кириб келди.

* * *

Орадан йиллар ўтди.

Дарбон яна узоқ йиллар ўша жойда ишлади. Рўй берган воқеаларни ўйлаб кўриб, ниҳоят “Хизрни кўрган бўлсам керак” деган тўхтама келди. Чунки ўша кишининг айтганларининг бари рўёбга чиқди: орадан тўрт ойлар чамаси вақт ўтгач, қадах кўтариб ташқарига чиққан кишилардан бири – шаҳарнинг энг олди бойи жигари курукшаб, бор молу дунёсини сарфласа ҳам нафи тегмасдан оламдан ўтди. Иккинчиси эса уйида айниган шаробни ичиб, заҳарланиб ўлим топди. Дарбон ўша кишининг гапларини бошқаларга айтиб берди. Келган кишининг кимлигини биров билмас эди. Дарбон тинимсиз уқтирар эдики, эшик олдида турганимда, ёмғир остида тўсатдан кепқолди, уст-боши ночор, очга ўхшарди, деб. Ўзидан анча-мунча гапларни тўкиб-чатиб, уни салкам авлиёга айлантирди. Авом ишонди, ўйинкулги кечасидаги боёнлар дарбонга “ўша номаълум киши бизлар ҳақимизда ҳам бир нима деганмиди?” дея хавотирланиб, ўзларича совға-саломлар кўтариб кела бошлашди.

Дарбоннинг эл назарига тушгани, мўътабар ки-

шиларнинг кўпчилиги ҳузурига бош эгиб келишгани рост. Башоратнинг бу қисми ҳам рўёбга чиқди, аммо мазкур ҳолат дарбонга сира завқ бахш этмас эди.

Негаки, кечалари ухлолмасди.

Ухлай деса, ўша номаълум истеъдод айтган нарсалардан яна бирининг – энг охиргисининг рўёбга чиқишидан кўрқарди: худди ўша кечаси бехос чироқ ўчиб қолгани каби, қоқ ярим тунда, уйку чоғида тўсатдан етиши мумкин бўлган ажал шарпаси...

2013

ОТА ҚАСИДАСИ

Муҳташам бир бинонинг ойнаванд кириш эшиги олдида кўкиш зарҳал кийим кийган икки бақувват дарбон зерикиб турар эди.

Ёмғир шивалаб ёғар, қизил тош терилган йўлаклар, қимматбаҳо аробалар турли-туман чироқлар ёғдусида товланиб кўринарди.

Кишилар шоша-пиша йўлакдан ўтиб бормоқда эдилар. Салдан кейин усти ёмғирда анчайин ивиган, дўппи кийган ўрта яшар бир киши дарбонлар ёнига яқинлашди.

Башанг йигитлар илк қарашдаёқ унинг кимлигини аниқлаб бўлишган, ҳар ҳолда юпунгина бу одамнинг ҳашаматли ресторанда қилар иши йўқлиги шу бир қарашдаёқ аниқ-равшан бўлган эди.

Кишининг сочлари оқарган, пойафзали ҳам анча уринган.

У бир нафас тўхтаб, турганлардан ниманидир сўради. Ҳар ҳолда, юз-қўлимни ювиб чиқсам майлими, деган бўлиши мумкин.

Дарбонлар қош чимириб, бош чайқашди.

Шундан кейин у одам иккиланиб бир оз турди. Кейин, ёмғир томчилаётган қизил йўлакдан қаддини букканча, йўлида кетди.

Бор-йўқ воқеа шу: бир юпун киши келди, эшик олдидагилардан бир нима сўради, жавоб олгач, йўлида давом этди.

Келинг, хаёл қушимиз шу одамнинг ортидан боши узра айланиб учақолсин, ёмғирдан пана қилиб, шу баҳона, унинг ўй-хаёлларига, ўтказган умрига назар солақолсин!

Бу одамнинг онаси, аёли, кизлари бор эди.

Вақти-соати етиб, она оламдан ўтгач ва қизлар турмушга чикқач, ҳайҳотдай уйда ёлғиз аёли билан қолган эди.

* * *

Агар сен бўлмасайдинг, мен ҳеч ким эдим, дер эди хаста онасига, ақли тўлишгач, онасининг оёқларини ювиб, кўнгли тусаган нарсаларини олиб келиб, оғзига овқат тутиб ёнида ўтираркан.

“Бор, болаларингни олдига чиқақол, шунча ёнимда ўтирдинг, етар.”

“Йўқ, она, яна бир оз ўтирай, – дер эди. – Дийдорингга тўйиб-тўйиб олай. Ахир, сира ёнингдан кетгим келмаяпти.

Қадрингни энди билмоқдаман, онам.

Қадринг шунчаларки, агар бу дунёда сен бўлмасайдинг, мен ҳам бўлмас эдим.

Сен бир сирли-сехрли маҳак тошимидинг, ҳаётимни, оламимни ўзгартира оладиган?

Бир йўнилмаган гавҳар эмасмидим, ўзининг қийматини, нималигини билмаган, фикрлашни ҳам билмайдиган бир ғовак тош.

Жоним ипига бойланганим деб оҳ урсанг, юзининг пардаларини сидириб ташлаб ташқарига югуриб чиқсанг, оҳингдан етти дўзахнинг тутуни енгил буғ каби бўлиб қолсаю... бор-йўғи бир тошга

қоқилиб тиззам шилингани учун етти оламнию фа-
ришталарни, тақдирнию қисматни куйиниб-куйиниб
карғаган ҳам сен эдинг.

Мени деб Худодан ҳам қўркмасмидинг, она?

Ҳар нарсада сенга зор эдим, сен бўлмасанг
ҳайвондан фарқим йўқ эди.

Ҳатто ҳайвоннинг ҳам боласи ширин бўлади-ку,
кўзинга ўша ҳайвон боласидай ширин кўринган
бўлсам не ажаб?

Еяётган нарсамнинг нималигини билмасдим, чўғ
нима, сув нималигини билмасдим, ғоят бечора ва
ночор бир жонзот эдим не учун менга бу қадар
меҳр қўйганингиям билмасдим. Ҳозир эслолмай-
ману аммо ақлим етади, ҳар ҳолда эмаклаб ёки тал-
панглаб юриб бориб ариққа ёки шундоққина тупрок
ерга неча мартадир йиқилиб тушган, ҳар сафари-
да чириллаб йиғлаб, сенга талпинган бўлсам керак.
Ҳар сафариди ҳам мени оромбахш бағринга босиб,
бисотингдаги энг ширин сўзларингни айтиб ову-
гандирсан. Ундай ширин овутишларингни фақат
менгагина атаганингни, ўз жонингдан кўра мени
устун қўйганингни ҳозир яхши биламан. Дунёда ҳеч
бир кас сен каби бўлолмаслигига энди ақлим етади.
Тотли бир мевани кўрсанг, егинг келса ҳам емай
қўйингга солиб, на у меванинг таъмини фарқлай
оладиган, на ўзининг кимлигини биладиган эмаклаб
юрувчи бир жонзотга опкелиб тутганингни, там-
шаниб шуни есам, оламга сиғмас даражада суюн-
ганингнию мабодо емасам, шунча жойдан авайлаб
олиб келганиннга ранжимасдан, “жоним-жаҳоним”
деб, инжикликларимдан севинганингни-ю “шундай
ширин нарсани емади-я, болагинамда бир ҳикмат
бор, худойимдан ўргилай” деб, қўни-қўшниларингга
суюнчилаганиннга ҳам ақлим етади.

Бу ёруғ оламда шунча йил яшасам-да, зотинг-
нинг қанчалар улуғ эканига ақлим етмаса нима
қилай? Бунчалар меҳрни худойим қай тарз дилинг-

га солибдики, ўтгаям, сувгаям қарамай мени дер эдинг? Йиқилганимда, бир жойим гурра бўлганида жонҳолатда ҳеч нимага қарамай чопиб келганларинг элас-элас эсимда. Бир куни устимга тахлам тушиб кетганида сен бир нима қавиб ўтирар эдинг, ўшанда ўтирган жойингдан мен сари эмаклаб интилганларинггача эслайман, эй кўзимнинг нури, онагинам! Кулишларинг, гапиришларинг бари эсимда. Арзимаган сифатларимга суюниб мен билан мақтанишингни ҳам билмасмидим? Бўй-бастимга қараб суюнганларинг-чи? “Эшигимдан кириб келган давлатим” деб суймасмидинг мени? Қандай мушфиқ, сира ўзини ўйламаган зот экансанки, хаста ҳолингда ҳам мен келганимда “Вой болажон, дарров овқат пиширақолай, ичингга иссиқ ўтсин” деб қозон бошига кетганларинг? Ахир, ўзингнинг ҳам онанг ҳаёт эди-ку, қошига бормасдан, дийдорига тўйиб-тўйиб олмасдан болам деб менинг қошимда ўтираверганларинг? Шамолларда, ёмғирларда мени деб тут баргларини ташиганларинг? Бошингга бир ғарам ўт кўйиб, бир кўлингда мени, бир кўлингда бешигимни кўтариб шийпонларга борганларинг, далаларда ишлаганларинг? Ўзинг емай менга едирганларинг, ичмай менга ичирганларинг, ахир, ўзинг бир тишлагина есанг бўлмасмиди, онам?

* * *

Вояга етиб улғайганимда ҳаётимга яна бир аёл кириб келди, у ҳам сен каби бир мушфиқнинг бола-си эди.

Кўнглингга олмасанг, у ҳақда ҳам бир сўз айтсам.

То эр етилгунимча менинг сифатим сенга ўғиллик эди. Устимда ҳар қанча кўп ҳақинг бўлсада, билмаган эканман. Биров мени маломат қилса, сени маломат қилган бўлмасмиди? Ўзимча исмингни, зотингни ҳимоя қилар эдим. Аммо сен-да,

бир хато иш қилсам, хатойимга шунчалар куйи-
нар эдингки, кўзларингни ёши дувиллаб оқарди.
Эр етилдинг, турмуш курмасанг бўлмас дединг,
аммо мени қанчалар қизганишингни билиб турар-
дим. Ахир, кучга тўлган, муштимни ерга урсам ер
титрайдиган, ойга урсам ой тарикдай сочилиб ке-
тадиган йигит эдим-ку? Қирда қуюн билан кураш
тушардим. Шунчалар шиддатга, қувватга тўлган
эдим. Қудратга тўлганим сайин сен заифлашиб бо-
рардингу шу ҳолингда ҳам мени асраб-авайлар, ош-
овқатимдан хабар олар эдинг. Қанчалар қизгансанг
ҳам айтай, она, қизганганинг шу аёл менга яна бир
қадр-қиммат бахш этди. Мен энди сенинг ўғлинг
мақомидан ташқари, бир оилага бош бўлдим.
“Кўзим” деб суяр эдинг, “Ҳой чоғим” деб алқар
эдинг. Кечагина қуюндай елиб юрганинг энди
тоққа айланди, улкан, собит, метин бир қоятошга.
Шу кичкинагина ҳудуд менинг фақат менинг сал-
танатим эди. Шу оиламда ҳукмим ҳукм, сўзим сўз
бўлди. Ҳар қилган ишимнинг маломати ўзимга
бўлди, ҳар ҳукмимнинг масъулияти ҳам ўз елкамга
тушди.

Сен қилган ҳамма нарсани у ҳам қилди,
овқатимни тайёрлади, кийимимни тузатди, уйим-
ни саранжомлади, опкелган ризкимни донолик ва
хушёрлик билан таксимлаб, тежаб-тергади, умримда
яна бир ҳаловат кўрғони бор эса, у – оилам бўлди.
Ҳаётнинг олатасирларида озорлансам, райҳонлар
иси анқиган, гуллар очилган, сувлар сепилган
ҳовлимга киришим билан бари эсимдан чиқиб кетар
ва ёш оиланинг маликаси жилмайиб кутиб олар эди.
Бир ёнимда сен – умримнинг Каъбаси, бир ёнимда
у, хушбахтлик ила ҳаёт кечирар эдиму шу хушбахт-
лигимнинг сабабчилари бўлмиш сизлардан айирма-
син деб Тангримдан кўрқар, “Илоҳо, мени севганла-
рим билан имтиҳон қилмагин” дея илтижолар қилар
эдим.

Ақлим етгани шуки, у ҳам бир онанинг бола-си – бир маҳаллар мен каби, ўт нима, сув нима, билмайдиган ғоят бечора ва ночор жон эди, шу холида, мана шу заифлигию мусаффолиги боис онаси унга дунё қадар меҳр қўйган эди. У ҳам бир маҳаллар эмаклаб ёки талпанглаб бориб, ариққа йиқилган ва ҳар сафарида чириллаб йиғлаб, онасига талпингандир? Ҳар сафарида ҳам онаси уни бағрига босиб, бисотидаги энг ширин сўзларини айтиб ову-тгандир? Унинг онаизори ҳам ширин мевани кўрса қўйнига солиб, на у меванинг таъмини фарқлай ола-диган, на ўзининг кимлигини англай оладиган эмак-лаб юрувчи бир жон эгасига – боласига опкелиб тутганини, тамшаниб ўшани еса оламга сиғмас да-ражада суюнганинию мабодо емаса, шунча жойдан авайлаб олиб келганига хафа бўлмасдан “жоним-жаҳоним” деб, инжиқлигидан севинганини-ю “шун-дай ширин нарсани емади-я, шу боламда бир ҳикмат бор, худойимдан ўргилай” деб, қўни-қўшнилари-га суюнчилаганига ҳам ақлим етади.

Мана шу ғалати чархпалак аро умрим ўтиб борар экан, ҳаётимда яна бир аёл пайдо бўлди!

* * *

Ой қизим, сенга қарайману ўзимнинг сендайли-гим эсимга тушади.

Сен ахир, ўзининг кимлигингни, ўт нима, сув нима эканини билмайдиган ночор бир жон эга-си эдинг шу ҳолингда, мана шу заифлигинг аро сенга дунё қадар меҳр қўйган эдим. Табиийки, бундан беҳабар эдинг. Эмаклаб ёки талпанглаб бо-риб ариққа ё ҳовли тупроғи устига неча марталаб йиқилиб тушар, ҳар сафарида чириллаб ё онангга, ё менга талпинардинг. Ҳар сафарида сени бағримга босиб овутганман-у... аммо бисотимдаги энг ши-рин сўзларим барибирам ичимда қолиб кетган. Ота ўзининг ҳиссиётларини тилига чиқаравермаслиги

керак дер эдим-да. Ўзим билган ҳамма ширин сўзларим фақат сенгагина аталганини ҳам, ўз жонимдан кўра сени устун кўйишимни ҳам билмасдинг. Дунёда ҳеч бир кас сен каби бўлолмаслигига энди ақлим етмоқда. Мен ҳам онанг каби, тотли бир мевани кўрсам, сенга опкелиб тутганларимни, тамшаниб есанг, оламга сиғмас даражада суюнганимнию мабодо емасанг, шунча жойдан авайлаб олиб келганимга хафа бўлмасдан, инжиқликларингдан ичимда суюнганларимни билмаслигингга ҳам ақлим етади.

Бу ёруғ оламда шунча йил яшасам-да, қанчалар ажойиб мўъжиза эканингга махлиё эсам, нима қилай? Бунча меҳрни худойим қай тарз дилимга солди эканки, ўтгаям, сувгаям қарамай сени дер эдим. Йиқилганингда, бир жойинг ғурра бўлганида йиғлаб чошиб келганларинг, овутсам, сал ўтмай қикир-қикир кулганларинг, чуғурлаб гапирганларинг – бари эсимда. Ўртоқларингга “менинг дадам ҳаммадан зўр”, деб мақтанишларингни билмасмидим? Сени койисам ё уришсам, салдан кейин кўзингда ёшинг билан чопқиллаб келиб бағримга талпинганларингга, бунча меҳрни Худойим қай тарз дилингга солди экан, ўтгаям, сувгаям қарамай мени дейсан дердим.

Жужуқлигингга сени “Ой қизим” деб суйган бўлсам, кейинроқ “Она қизим” деб суяр бўлдим!

...Эй онам менинг, эй доном менинг!

Кўряпсанми, куз келди, ёмғирлар ёғмоқда. Қушлар саф-саф бўлиб қайларгадир учиб кетмоқдалар.

Бир куни тонг саҳарда, сени ширин уйқунгдан тўсатдан уйғотишганида, мен ҳам шу қушлар каби қайгадир учиб кетган бўламан!

Ашёларимнинг ҳаммаси ўз ўрнида турганидан, худди ҳозиргина кўчага чиқиб кетганману мана ҳозир қайтиб кирадигандай туюлишимдан эзилишингни, кўзларингни ёши дувиллаб оқишини, бўзлаб-бўзлаб қолишингни биламан, онам.

Лекин, фалакнинг чархпалагини кўр, жоним қизим – сен ҳам бугун бир шахзодани султон айлаган ажойиб маликасан, кун келиб, “сен бўлмасайдинг, мен ҳам бўлмас эдим” дейдиган куюндай бир болакайнинг онаси ҳам бўларсан.

У маҳалда мен, ҳар турли қилмишларимдану ҳатто озорларимдан ҳам суюнган онаизоримнинг, мени “пахлавоним” деб суйган, айтар сўзларининг кўпи ичида қолиб кетган отамнинг оёқлари пойида бўлсам ажабмас.

Ва албатта бир куни, Худойим барчамизни бир ерга жамлашига, севганларимиз билан албатта қовуштиришига ишончим комил!..”

* * *

Бас, ҳикоя мана шу ерда тугади!

Энди сизу бизнинг қилар ишимиз – эшик оғзида турган, мухташам отелнинг мухташам кийимли малайларига мана шу гапларни етказиб қўйишдан иборат, холос.

Яна, агар кўчада кийимлари хийла уринган, ўз хаёллари оғушида кетиб бораётган, сочлари барвақт оқарган ўрта яшар бир кишини кўриб қолсангиз, Яратган Эгамдан нигоҳингизга теранлик, қалбингизга тиниқлик сўраб илтижо қилинг!

Ахир, у – Отадир!

Ажабо, бутун умрини, топган-тутганини, бору йўғини ота-онасига ва оиласига сарф қилиб юборган, ҳозир эса, ғофиллар қаршисида бир дам музтар бўлиб қолган шу зотга бир оғиз таскин сўзи топа олармикансиз?

Тополмаслигингизга ишончим комил!

Тополмасангиз, ҳеч бўлмаса бир жилмайиб қўйинг.

Бас. Етар!

2013

ОҒРИҚ ТОҒИ

“...У тоғ тарафларга боришни анча йиллардан бери орзулаган бўлсам-да, шу маҳалгача сира насиб қилмаган эди. Қаерлардадир, жануби-шарқда эканини билардим. Табиийки, кўриниши, набототи ва унда ўсадиган дов-дарахт ҳақида сира тасаввурим йўқ, билганим – ўзимизнинг азалий виқор тўкиб турадиган Тиёншон, Чотқолу Олой, улардаги кадрдон тарғил-жигарранг кўнғир тошлару ўзимиз билган оддий ўт-ўланлар. Ўзимнинг тоғларим худойимнинг кудратидан дарак бериб юксалишган. Самарқандда Лангар тоғлари бор, Қаршида Сиём... Булар болалигимдан бери эшитиб-кўникиб келганим атамалар.

Лекин шу – Оғриқ тоғи, ўзи эмас, номи анчадан бери сира тинчлик бермай келарди. Нима учун айнан Оғриқ тоғи деб номланган экан деб ўйлар эдим.

Мана, саёҳат қилиб юрганим шу томонлардаги тоғларнинг номлари ҳам қизиқ экан. Масалан, Намруд тоғи бормиш. Бағрида биронта гиёҳ ўсмас, ҳар тарафи куп-курук қорамтир тошлар, харсанглар ва қоялармиш. Ёмғиру жалаларда селларга тўсиқ бўладиган ва қуёш қиздирганида чирсиллаб-чатнаб ёриладиган у тошлар аро ўт-ўлан ўсмаслиги ҳар ҳолда ёқимсиз манзара бўлса керак. Намруд – Иброҳим пайғамбар замонида яшаб ўтган шаккок хукмдор, тоғнинг унинг исми билан аталишию бағрида ҳеч нима унмаслигида балки бир ҳикмат бўлса керак деб хаёл қилдим.

Оғриқ тоғининг устида куйланган бир кўшик ҳам бор.

*Оғриқ тоғин устинда
Урдилар мани...*

Оғриқ тоғи бепоён, устма-уст қалашиб кетган қорамтир-қизғиш, тарам-тарам қоялардан бошланар экан. Арчалар ва сарвлар оз, тоғ этаклари-

да шу атрофдаги қишлоқларнинг болакайлари кўй-сигирларини ўтлатиб юришибди. Нариди кирлар бошланибди, уларни шу ернинг кишилари бўзқир дейишар экан. Тандирларида ёпган нонлари ўзимизнинг нонларимизнинг худди ўзи, тандир тик-камасига эмас, ётқизиб қурилган, жуваю чекичлари ҳам худди ўзимизники.

Бир оз мулоҳаза қилиб кўргач, бу тоғ шууримга нималарнидир шивирлаб огоҳлантираётганини, нималарнидир уқтирмақчи эканини сеза бошладим.

Эсимга водийга кетаверишда, Қамчиқ довонининг бошланишида ўсаётган ёш тоғ ҳам келди.

Довонга кўтарилишда, ўнг тарафда катта кўл ўртасидан ҳақиқатан ҳам каттагина қоя бўй чўзиб чиққан. Ҳар нарсанинг чақалоғи хуш ва азиз бўлгани каби, у ҳам кўзимга ёш ва саркаш бўлиб кўринади. Ҳар ўтганимда эътибор бериб қарайман. Баъзан уловни тўхтатиб, қайикми бир нима топиб ўша қояга яқин боргим келади. Устида қушлар ин қурибди. Балки гиёҳлар ҳам ўсгандир? Ахир, шамол турли уруғларни ҳавода учириб ҳар тарафга ёяди-ку?

Хулласки, ҳар ўтганимда ўша ёш тоққа тикилиб-тикилиб қарайман. Кўл юзаси сокин-осойишта жимирлайди. Оч-яшил тўлқинлар майда кўпиклар ҳосил килади, шабада уларни соҳил томон суради. Йўл ёқасида майда-чуйда болалар ўралашишади. Ёш тоғнинг қоялари ҳали оч-қизғимтир, тошлари унча қотмаган, кучу қудрат сезилмайди шаклу шамойи-лида. Ҳақиқатан ҳам устида бир-икки ўт ўсибди, ёмғирлар мавсуми тугагани учун сарғайиб ҳам ул-гурибди. Қуриган гуллари шабадада чайқалади. Уч-тўртта кўл қуши устида чағиллаб айланишади, тухум кўйиб бола очган бўлса эҳтимол. Чағалайлар агар хатар бўлмаса шундоққина тошлар устига ин қуриб, тухум кўйишади. Хатар бор-йўқлигини қайдан сезишганига ақл шошади...

Лекин, кўнглимда қувонч уйғотган у ёш тоғ ўз юртимда, бу ердан жуда узокда. Мен эса ҳозир ўша, ўзим номига қизиққан Оғрик тоғининг қаршисидаман.

Илк қоялар тарафга шошилмай чиқиб борарканман, катта бир тош узра кимнингдир кафтининг изларини кўрдим. Из шу қадар аниқ эдики, кафт чизикларигача кўриниб турар эди.

Хўв пастда сурувлар ёйилган, ўша ёқдан болаларнинг ингичка овозлари, қийқиришлари қулоққа чалинади, шабада сочларимни юлқилайди... лоп этиб хаёлимга болалик уйимнинг деворларидаги кафт излари – отамнинг кўлининг азиз излари келди!

Отам... Отам ҳам тоғдай келбатли бир киши эди-я!

Кичкина болакай бўлганим учун кўзимга бениҳоя улкан бўлиб кўринарди. Пастдан тепага бошимни буриб қараганларим, улкан, қудратли кўллари эсимда. Суянган тоғим деган бир гап бор-ку. Одам нега суянчиғим дейди? Табиийки, ҳориб-чарчаб мажоли қолмаганида ёки касалланганида суянади бирон нарсага. Тоғим дейишининг сабаби – тоғнинг бениҳоя ҳайбатли ва мустаҳкам эканида.

Мен отамнинг келбатига ҳавасланиб термилар ва оёқларининг остида ўралашиб юрар, у улкан, қудратли кўллардан таралаётган куч ва қувват гоҳо чўчитар ҳам эди.

Оғрик тоғининг тиканлари оёғимга кирди. Бир ерда тошга қоқиниб йиқилдим, болдирим қаттиқ оғриди, қарасам, сал ўтмай қизариб, шишиб чиқибди.

Хиёл нарида, жарлик лабида қанақадир ёлғиз бута ўсган экан. Жар томонга қараб эгилиб қолибди. Қип-қизил илдизлари тошлар орасидан кўриниб турибди. Шохлари носранг, барглари кулранг-оқимтир, қаттиқ, кичкина тиканчалари ҳам бор.

Яқинроқ бориб қарадим, жийдами? Ия, жийда экан-ку?

Лоп этиб эсимга аммам келди. Барваста гавдали, шаддодгина у хотиндан ҳам жийда иси келмасми-ди?

Қандай аёл эди-я! Кулганида кулгиси анча жой-гача янграб кетарди, меҳри оташ, кўзлари кулиб-кулиб турарди. Уруш вақтида кишлоқда эркак қолмаганида, уни қирқдан ошган, учта боласи бор бир кишига никоҳлаб беришган, яна етгита бола кўрган эди. Жуда қийин ва заҳматли бир умрни бошидан кечирди. Мен талабалигимда касал ётганлари эсимда. Бир куни оламдан ўтганини айтди отам. Тоғ келбатли отам ўшанда букчайиб қолгандай эди. Ахир, биттаю битта опаси-ку?! Опа қанақа бўлишини билмайман, ўзимнинг опам ҳам, акам ҳам йўқ, бу дунёда гўё ҳеч кимим йўқ, ёлғиздайман. Лекин, отамни уришганлари эсимда. Кап-катта отам бўйинини букиб унга қулоқ солар, сира эътироз билдирмас эди. Мана, опасиз қолди. Қани у? Қани қулишлари, қошларини чимириб-чимириб қойишлари қани?

Оғриқ тоғининг шамоли жуда узокларда қолган бир қўшиқни олиб келиб қулоғимга урарди:

*Оғриқ тоғин устинда
Урдилар мани...*

Ҳаётимда ғусса-қайғуни ёқтиравермайман. Лекин бу ғалати, ёруғ ғусса эди, юрагимга малҳам берар, юпатар, аллаларди. Қалбимнинг ўзгараётганини, яхшиликка ва меҳрга тўлиб бораётганини ҳис қила-қила одимлар эдим.

Салдан кейин шарқираб оқаётган бир жилға кўринди. Ичидаги ва теграсидаги кора-қизғиш, жи-гарранг, оқ ва тарғил тошчаларни бир-бирига уриб, шарқираб оқар эди.

Тиниқ сувидан ичгим келди, кафтимга ол-

диму ича олмадим, жудаям муздай экан. Юксак чўққилардаги қору музларнинг эришидан ҳосил бўлганмикин, деб ўйладим.

Оғриқ тоғи баланд, пурвиқор, чўққилари кўп, қаршимда нафасимни тўсиб-хайиктириб, жим турибди.

Метин қояларининг ҳар хил. Палахса-палахса бўлиб юксалганлари ҳам бор. Баъзилари қаттиқ, яхлит тошқоя. Яна баъзилари қуюлиб қотган каби кўринади. Ранглари ҳам турлича. Палахса қояларнинг уваланган жойларида майда чечаклар ўсган, тошқоялар ва куйма қоялар қошида ҳеч нима бўй чўзмабди. Ораларида, тошларнинг уваланишидан ҳосил бўлган кўнғир тупроқ устида арчалар қад ростлабди. Ўтлар чунон гурқираб ўсибдики, ақл шошади.

Илк тизма учига чиқиб бориб, қаторлашиб турган ёш қояларни кўрганимда эса, кўзимдан ёш тиркираб кетди.

Ёш теваракни ҳалқалантириб-бузиб кўрсатди.

Вох, ахир, бир-биримизнинг қўлларимиздан ушлаб шамолдай елар, ўйинга тўймас эдик-ку? Тутқаторлар остидаги улкан сояларда бекинмачок ўйнамасмидик? Бепоён наъматақзорлар аро яшириниб олганимизда бизларни ҳеч ким тополмасди, фақат бир-биримизнигина топар... умрнинг улкан соялари аро аллақачон бир-биримизни топган ва қўл ушлашиб, ўсмирона мағрурлик ила келажак сари йўлга ҳам чиққан эдик!

Ёдимга дўстларимнинг бугунги қиёфаси келди. Баъзилари ҳозир сафимизда йўк, борлари ҳам мана шу тоғ каби юксалган, бағирлари, юзлари шу тоғ каби тилиниб, ажин тушган, ҳаётимнинг тилинган, кексайган, виқорли тоғлари каби, дунёнинг мувозанатини жим ва сассиз саклаб туришгандай...

Хайҳот, бу тоғ билан менинг яқинларим ўртасида қандай боғлиқлик бор?

Ёш қояларнинг ранги оч, тошчалари майда, бағрида ўсган ўт-ўлан сийрак эди. Улар узра ҳам қушлар ин қурибди. Тавба, баъзиларининг бағри палахса, баъзиси тарам-тарам. Тегра сокин-осойишта. Ҳа, қоялар сўзламайдилар. Сўзласалар ҳам биз эшита олмаймиз. Лекин тилга кирсалар, ҳозирнинг ўзида у оғриққа чидолмаслигим аниқ. Ахир, сўзламоқдалар-ку? Юрагимнинг ичида пайдо бўлаётган ҳислар шу қояларнинг хитоблари туфайли эмасми?

Яна бир жойда ғуж қояларни ҳам кўрдим. Олти-та ёки еттига қоя тоғ бағридан ажралиб чиқиб, ўзаро ғуж бўлиб олишибди. Улар ҳам метин-мустаҳкам, аммо устлари тилиниб-тилиниб кетган, баъзи жойлари чатнаган.

Шабада қулоққа нималарнидир олиб келиб урарди.

Шунда бу тоғни нима учун Оғриқ тоғи деб аталишини тушундим! Ахир, менинг ҳам болаларим улғайиб, қувватга тўлиб келмоқдалар-ку? Ҳар ҳолда, кўзларига тоғдай келбатли, пурвиқор, чўнг ва азим бўлиб кўринсам эҳтимол. Ичимда не оғриқларим борлигидан хабарлари йўқ, албатта. Исташганида ҳам айтармидим уларга? Лекин, менинг қояларим ҳам яшинларда тилинган, жазирамаларда ёрилиб-ёрилиб кетган, жала ва шамолларда чатнаган. Менинг чўккиларим ҳам уваланиб-уваланиб тўкилмоқдалар.

Баъзи қояларга кимдир ўз исмини ўйиб ёзибди. Бу орада жуда эски битикларни ҳам кўрдим, вақт ўтиши билан у битиклар хиралашиб, тушунарсиз ҳолга келибди. Қачонлардир кимлардир менинг ҳам бағримга ўз исmlарини тиф билан ўйиб-ўйиб ёзган, у исmlар вақт ўтиши билан хиралашиб кетган бўлсада, хануз бор. Яна, бир маҳаллар... қайлардадир, жуда олисларда... кулиб-кулиб турадиган қийик кўзли бир қиз бўларди, у ҳам ўз исмини бағримга

айнан шундай, аммо хино суви билан ёзган эди. Тавба, ранги сира ўчмас экан! Зотан, хинонинг эмас, хино гулининг суви билан ёзилмаганмиди? Ажаб, бу орадан хино гулининг ҳам ислари келаётирми?

Хино гули шокила-шокила, кўбизли бўлади. Бармоғингизни тегизсангиз, ширр этиб ҳимоя пўстлоғи очилади-да, уруғларини теваракка сочиб юборади. Шунда ўткир иси анқиб кетади.

Дарҳақиқат, сал нарида қаторлашиб, бетартиб ўсиб ётган хино гулларини ҳам кўрдим. Бир ерда бунчалар ғуж бўлиб ўсганининг сабаби уруғларини шу атрофига сочганида бўлса керак деб ўйладим.

Энди тамомила ўз ҳаётимнинг армонларига ва хотираларига ғарқ бўла-бўла одимлар ва табиийки, Оғриқ тоғининг аввалги маънолари йўқолиб кетган эди.

Якинларим, қавму қариндошларим, дўстларим, биродарларимнинг ёди юксалар эди бу нотаниш тоғ бағрида. Барининг чехраси майин, барининг ёди ёғдули, менга мулойим қараб туришгандай ва мен ҳам улар сари қадам ташлаб борарканман, мана шу Оғриқ тоғининг энг устига чиққанимда, улкан бир маънидан хабар топадигандек, шунча йиллар бўйним букик, заҳматлар ва меҳнатлар аро ўтган умримга мазмун кирадигандек... ҳаётларини мен каби яшаб ўтган қавмдошларим сари етаклаётган шу ҳислар кўзларимдан тирқиратиб ёш чиқарар ва у ёшлар теваракни кўзимга ҳануз бузиб, ҳалқалантириб кўрсатар эди.

Лекин, чарчадим-ку? Энг баланд чўққига чиққани мадорим йўк. У ернинг шамоли анчайин кучли, ғувиллаб эсишларини ҳозир, шу ердан ҳам эшитиб тургандайман. У ернинг изғиринигаю совуғига бардошим етмаслигини ҳозирдан сезаётирман.

Энг тепа чўқкиларда – изғирин шамоллар, қалин

ва топ-тоза оппоқ қорлар, абадий кўк музликлар маконида... ёлғиз ўзим, нима ҳам қилардим?

“Яқинларингни сев ва қадрига ет! – дея хайкирар эди Оғриқ тоғининг шамоли энди, бошим узра хайбат солиб эсаркан. – Ҳатто энг улкан тоғлар ҳам уваланишга ва чўкишга маҳкум эканини, энг баланд чўққилар тўзонга айланиб ер узра сочилиб кетишини ва устида ўт-ўлан ўсиб, гул-чечак ёзишини зинҳор ёдиндан чиқарма!”

Сийрак туман аро элас-элас кўзга ташланаётган водийлар, ўтлоқлар, қишлоқлар кўзимга ҳозир, мана шу ерда жуда-жуда истаётганим инсоний меҳрнинг, инсоний тафтнинг узоқларда қолиб кетган тимсолидай бўлиб кўринар ва пастга қараб ошиғич чопгим, бу ғалати тоғ чўққисини тезроқ тарк этгим, ҳориб-чарчаб бўлса-да, бир амаллаб ота уйимга қайтгим ва яқинларимнинг дийдорига жуда-жуда тўйгим келар эди...

* * *

Ниҳоят, Ота ҳориб-чарчаб сафардан қайтганида, ҳаммани меҳр билан бағрига босишини, кўзлари ёшланганини кўриб, болалари ўзларича кулиб кўйишди: одамнинг ёши ўтгач, кўнгли мана шунақа юмшаб қолар экан-да? Қаранглар отамизни, яқиндагина дунёни энлаб турган бир тоғдай эмасмиди? Ҳозир анчайин чўкиб қолгандай, ҳаммага жавдираб қараётгандай. Тавба, шиддати, қудрати кани?

Қизлари эса бағрига мусичадай кириб, бироз кўзёши ҳам қилиб олишди.

Ҳамма бир-бири билан кўришиб, ниҳоят, дастурхонга ўтиришганида, катта ўғил кулимсираб, дўриллаган овозда сўради:

– Хўш, ота, қаерларни кездингиз? Бир тоғ ҳақида ҳам гапирган эдингиз, қанақа экан у тоғ?

Ота ўғлига қаради, шунда Оғрик тоғида кўрган манзаралари хаёлидан бир қалқиб ўтди. Айтсаммикин деб ўйлади... Йўқ, вақти-соати етганида ўзи биллиб олар деди-да, мулойим оҳангда жавоб қилди:

– Айтишга арзирли ҳеч нарсаси йўқ. Оддийгина бир тоғ экан, болам...

2012

ЎРМОНДАГИ КУЛБА

*Эй рух, фитратининг ўрмонларида
Кезинган, эзилган, озурда эй рух!
Заҳмат сойларининг ҳовурларию
Ғусса водийларин шовурларида
Бир ўзи йиғлаган,*

ўксиган, куйган,

*Ҳасрат ёмғирининг куюкларида
Илма-тешик бўлиб*

изиллаб турган!

Эски зиндонингдан бир зум чиқақол!..

МУҚАДДИМА

ЎҒИЛ

Шабада эсмас, лекин ўрмон гувуллаб-шовуллаб турар эди.

Сарв, қайрағоч, арчалар баланд ўсган, ўт-ўланлар пояси тўқ яшил, дарахт остидагилари эса сийрақроқ, ранги ҳам нимдошроқ, баъзилари гуллаган, майда-майда гулчалар узра асаларилар ғўнғиллаб учиб юрар эди. Дарахтлар ортида кўринмаса-да, қайдадир қуёш ёрқин нур сочарди. Осмон кўм-кўк, увада оқ булутлар кимир этмасди.

Кўпдан бери инсон зоти юрмаган сўкмоқдан тез-тез одимлаб борардим.

Ичимдаги сурур қайдан пайдо бўлганини билмасдим. Бу ўрмон менга ёқар, кечагина минг хил ташвиш билан пешона тириштириб юрган бўлсам, энди ҳаммасини унутгандек, хаёлимга «Қара-я, ўрмон жонга роҳат бахш этаркан-ку» деган ўй ортидан «Нима бўлганда ҳам инсон табиатнинг фарзанди, бағрига тортаверади-да» дегандай «жиддий фикр»лар ҳам келмоқда эди.

Одамнинг ўйи қизиқ-да. Бир нимани кўрсангиз,

беш-олти хил фикр бирдан уйғонади. Энг маъқулини танлаб оласизу қолганини ташлаб юборасиз гўё. Лекин ҳозир ўйларимнинг бари қийматлидай, биронтасини рад қилиб бўлмайдигандай туюлди – ўзимча мамнун илжайиб кўйдим.

Шу сабабли ўрмонда қиладиган ишим бежавотир кўринди.

Ҳа, шу яқин ўртада эски, кимсасиз бир кулба бор. Мен унинг ертўласига тушишим керак.

Яна пича одимлагач, сўқмоқ адоғида ўша уйча кўринди. Кичкина, тик томли экан. Қурилганига неча йиллар бўлгандир... Олдидаги майдончага терилган тошлар орасидан ўт ўсиб чиқибди. Тарвақайлаган мевали дарахт бўй чўзибди – ўрикка ўхшайди, шохларида довуччалари ҳам бор.

Дарахт ёнидан ўтиб, уйчанинг тош зинасидан юқори чиқдим. Эшик очиқ экан.

Бу ерга кўпдан бери инсон қадами етмаган эсада, эгалари қайгадир кетганига бир-икки ҳафта бўлгандай, назаримда. Чунки рўзғор ашёларининг бари ўз ўрнида, аммо хиёл чанг қоплабди. Ўнг томондаги жавоннинг эшиклари ёпик, ичида уй эгаларининг буюмлари бўлса керак. Дераза тагида каттагина стол, устида эскироқ компьютер, қалам-қоғоз ёнида сўлий бошлаган чечаклар ҳам бор, ҳарҳолда, уй бекаси нозиктабиат аёл, шекилли. Деразага очсарғиш гулли парда тутилган. Бориб, тавақаларни очиб юбордим, ўрмоннинг ўт-ғиёҳлар исига тўла тоза ҳавоси ичкарига ёпирилди. Катта жигарранг печка устида оғир чўян чойнак, ерда эса беш-олтита қарағай саржини, гугурт доналари сочилиб ётибди.

Чап томондаги хона эшиги ёпик. Болалар хонаси бўлса керак. Балки меҳмонхонадир?

Ҳа, шинамгина-ю, аллақанча муддат каровсиз қолган бир уй.

Ўзи ертўлага тушишни ўлгудек ёмон кўраман.

Шимқоронғи, кераксиз ашқол-дашқоллар бетартиб қалашиб ётган, зах ҳиди анқиётган жой тасаввуримда жонланади. Баъзилар ҳаво алмашиши учун туйнук ҳам очади, туйнуғи бўлмаса, ертўла ҳавоси оғир, дим бўлади-да.

Хув анави ерда яна бир эшик-ертўла эшиги, шекилли. Очик турибди.

Эшик олдиға келиб, пастға қарадим. Бвш ёки ол-тита пиллапояси бор-ов.

Аста қадам босдим – кўндаланг тахталар ғичирлаб кетди.

Она

Умр бўйи дала-тузда овораи сарсон, болам-чақам деб заҳмат чеккан бир аёлман-у, қутилмаганда менга «Ўрмонга бор» дедилар.

Ўрмон тушимға ҳам кирмаган — сап-сарик қуму лойқа сувлар орасида катта бўлганман-да, аммо рости, бу манзараларни кўриб оғзим очилиб қолди. Ҳамсояларим эсимға тушиб кетди, бечоралар, оила-рўзғор заҳматидадан ортиб шунақа кўркам жойларни ҳам кўришса эди, деб илиндим.

Чиндан ҳам жуда чиройли, сарвлари ва номини мен билмайдиган тик қадли оғочлари енгил шабадада шовуллар эди.

Сўқмоқ тор, одам юрган ерларида сийрак майса ўсган, четларидаги ўт-ғиёҳлар мовий, сарик ва оқ тусда гул очибди. Дарахтларда қушлар сайрайди. Бир қарағай шоҳида жажжи олмахонни кўрдим, қўлида бужур ёнғоғи ҳам бор, мунчоқ кўзларини менга беҳадик тикиб ўтирибди.

Ўрмондаги уйчанинг эшиги очик экан. Эгалари қани, дея хавотирланиб ичкарига мўраладим. Ҳеч ким йўқ, ҳаммаёқ ораста, батартиб, ёғ тушса ялағудек. Дераза тагида катта бир стол, устига оппоқ дастурхон ёзилган, кўкимтир шиша гулдонда уч дона

чиройли гул. Печка устида ялт-ялт кулранг темир чойнак, ерда текис тахланган беш-олтита саржин ўтин.

Дераза ҳам очик, оппоқ парда майин шабадада хилпираётир.

Ҳарҳолда, уй эгалари саранжом-саришта экани кўришиб турибди. Дарвоқе, қайга кетишган экан?

Шу уй ертўласига тушишим керак.

Ертўла жуда чуқурга ўхшайди, ғира-ширада зиналарнинг охири кўринмайди. Ўлсин, қоронғи экан, деб ўйладиму пастга қараб қадам босдим.

Ота

Ташвишим бошдан ошиб ётибди-ю, ўрмонда бало борми менга?

Бунақа ўрмонни йигитлигимда – ҳарбийда кўрганман. У маҳалларнинг меҳнати оғир эди, шунақа бепоён бир ўрмонда дарахт кесганман...

Шамол оғочларнинг қуриган шохларини қисирлатиб синдираётир — шунинг шовқини. Баланд-баланд дарахтлар оғир-оғир чайқалиб ингранади, йўл устидаги ўту гиёҳлар эгилиб-букилиб шитирлайди.

Майсалар гулини ер узра сочиб юборибди. Ўрмон гувуллаб-шовуллаётир – аллақасқлардан ваҳимали овозлар келаётир.

Кимсасиз бу ўрмонда ваҳший ҳайвонлар ҳам бордир? Ана, нимадир ўкиргандек бўлди. Айикми, силовсин, ё бўримикан?

Сўқмоқдан қачондир ароба юрган – ғилдирак излари ўрни тақир, тупроқ куруқ, аммо излар орасида ўт гуркираб ўсибди.

Салдан кейин ёмғир ёғса ажабмас – осмондаги булутлар тўдалашиб- уюлиб келмоқда. Бу – шамолнинг иши.

Ваҳший ҳайвонлар оч бўлса, хужум қилиши тур-

ган гап. Тезроқ хув анави уйчага етволишим керак.

Тез-тез юриб уйчага келдим. Эшиги ёпиқ экан, аста итарсам, тарақлаб очилиб кетди.

Бу ерга инсон қадами тегмаганга ўхшайди. Ҳаммаёкни қалин чанг қоплабди. Дераза пардаси эски, тўқ жигарранг тусда. Уй ҳавоси дим. Деразаларни ланг очиб юбордим. Стол устида кизғимтир шиша гулдон, ичидаги суви лойқаланиб сасиб кетибди. Печкага анчадан бери ўт ёқилмаган, кули олинмаган, ичида чала ёнган икки-уч саржин...

Айтганимдай, салдан кейин ёмғирнинг шитирлаши эшитилди.

Чанг устида из қолдириб, ертўланинг ёпиқ эшиги томон юрдим. Очиб, етти ёки саккизта пиллапоя босиб пастга тушдим.

Биринчи бўлим. ЕРТЎЛАДА

Ўғил

Ертўла кенг-мўлгина экан. Қоронғи – охири кўринмайди. Кераксиз нарсалар тикилиб ётибди бу ерда. Оёғим остида эски ўйинчоқлар, дарахт новдасидан ясалган ўқ-ёй, пушти ва оқ копток, кўғирчоқлар... Улар ҳам чангга ботган.

Ие, ўзимнинг ўйинчоқларим-ку?! Бу ерда нима қилиб ётибди?!

Яна одимлайман. Туйнуклар очик, ҳаво ростдан ҳам майин. Ертўла зах эмас. Туйнукларни ким очди экан? Ҳозир-ку баҳор, аммо кишда туйнуклар ёпилмасмиди?

Ўйинчоқлар болалигимни эслатгани боис ертўла бегона туюлмади, худди бир сирдан вокиф бўладигандек, қалбимда илиқ туйғу бош кўтарди. Шу кичкина ёйдан қушларга ўқ узардим, ўкни беҳи новдасидан ясардим, табиийки, биронта қушни отиб ололмаганман, лекин ўша маҳаллар ўзимни дов-

юрак овчи дея хаёл қилганларим, қийкира-қийкира дарахтзор оралаб чопганларим эсимда.

Яна бир-икки кадам босган эдим, тўсатдан ертўла адоғидан, қоронғилик қаъридан бир овоз келди. Ие, бу ерда биров борга ўхшайди.

Ҳа, ўша ёқда – тахта рафлар зулмат ичида кўзга кўринмай кетган жойда кимдир ўзича завқланиб кулмоқда эди.

Овозига караганда, мен тенги йигит, шекилли. Нега куляпти экан? Мен каби ертўлага киргану болалик бисотини топиб олиб, ўша маҳаллардаги бирор воқеани эслаб кулаётган бўлса-чи? Кулги сасини эшитганим ҳамоно менга зиён етказмаслигига ишонч ҳосил қилдим. Чунки беғубор-беозор кулги эди бу. Эски-тускини титкилаб, қадрдон буюмини топиб олган бўлса керак. Узун бўйли, сочлари қоп-қора, кўзлари чақнаган ва, табиийки, шошқалоқлигидан кўпинча хато ҳам қилиб қўядиган софдил-самимий бир йигитга ўхшайди.

«Борай-чи, ким экан?» дея у томон кадам ташладим.

Она

Бир маҳаллар ота уйимизнинг ертўласида сабзипиёз сақлар эдик. Катта хумларда ёғ, гуруч, буғдой, чоғроқларида мош, ловия, нўхат бўларди. Кейинчалик эски тўшакларни ҳам олиб тушиб, думалоклаб ўраб қўйган эдим. Бу ахир ўша нарсалар-ку, аввал қандай бўлса, шундайлигича турибди.

Ертўла саришта, аммо ўтмиш иси келади. Ие, оламдан ўтиб кетган онаизоримнинг қўйлаги, рўмоли ҳам шу ерда эканми? Йўқотиб қўйганман деб эзилиб юрардим. Мана бу отамнинг тўни эмасми? Шифтга эски бешик илиб қўйилибди, ёпқичи остидан қовузлири, қўлбоғичлари кўриниб турибди.

Худога шуқр, бегона жой эмас экан.

Яна бироз юрган эдим, ертўла бурчагидан, қоронғилиқдан бировнинг овози келди. Шошиб қолдим. Тавба, у ерда бир аёл ўксиб-ўксиб йиғламоқда.

Букчайиб ўтирибди – озгин елкаси, уникқан кўйлаги, нимдош ҳаворанг рўмолини илғадим. Юзи кўринмайди, аммо нимадандир эзилиб-эзилиб, тўликиб-тўликиб йиғлаётир.

Чорасиз одам шунақа кўзёш тўкади. Дунёи дунда ҳаётининг қийматсизлигидан, ҳарчанд тиришмасин рўшноликка чиқа олмаётганидан, умр эса ўрмонни чайқатган шамол каби долғалар сола-сола елиб ўтиб кетаётганидан юраги ғамга тўлиб, Худога ёлвора-ёлвора нола қилади.

Бечора, ертўлада нима қилаётган экан? Балки шу уйнинг бекасидир? Бошига бирор мусибат тушган бўлса-чи?

Жоним ачиб кетди. Ким бўлсаям, ёнига борай, ҳол-аҳвол сўрай деб ўйладим. Одам тафтини одам олади, агар мусибатзада бўлса, Худо меҳрибон, ҳар мусибат ортидан бир яхшилик кўрсатади, деб тасалли бергим келди. Фарзандлари бордир, улар олдида ҳаёт ташвишлари нима бўпти? Аёл турмуш куриб, бола-чақали бўлгач, ўзини оиласига фидо қилиб юборади, ўксинманг ахир, дея юпатгим келди.

Ота

Ҳм-м, ертўла бўм-бўш экан.

Бунақа жойларда каламуш урчиб ётади. Ҳойнаҳой илон ҳам бордир? Йўқ, зах жойда илон бўлмайди. Захсевар майда-чуйда ҳашаротлар ўрмалаб юрган бўлиши мумкин.

Чап томонда – девор тагида ётган асбоб-анжомлар ишлатилмаганидан занг босиб кетибди: болта, арра, теша, ўрок, дастасиз кетмон. Бир уюм қийшайган мих-пих...

Нима зарил эди бу ерга келиб? Норозилик ила секин-аста одимлайман.

Зах тупроқни селгитиш учун анча меҳнат қилиш керак. Туйнук-деразаларни очиб, яхшилаб шамоллатмаса бўлмайди.

Ертўлада бир неча хона бор экан. Ҳаммасининг эшигига қизил бўёқда «Кириш мумкин эмас» деб ёзилган тахтача-лавҳа илиб қўйилган.

Ким ёзган экан уларни?

Теварагимни кузатиб, мулоҳаза қилиб турганимда, хув наридан, қоронғиликдан инсон саси келди.

Ўша ёққа қараб, гавдаси мен қурам, орқа ўгириб букчайиб турган кишининг қорасини кўрдим.

Гўлдираб сўкинар эди.

Нимадандир жуда норози, эски ашқол-дашқоллар орасидан бир нималарни кидиради, қўлига илинган нарсани отиб, тепиб юборади, бундан баттар тутоқиб, баттар ғудранади...

Нега сўкинаётган экан? Оиласи, бола-чақаси қаёққадир кетгану ҳали қайтмаганидан жаҳли чиққандир? Бир нима дегим келди-ю, ниятимдан қайтдим.

Негаки, бизнинг ёшга етган одамни ўз ҳолига қўйиш керак. Гоҳ-гоҳ шунақа бир ертўлага тушиб, ўкраб-ўкраб йиғлаб олсаям бўлади. Енгил тортадида. Чунки биз тенги одамлар юрагида кўпинча зилзамбил тош олиб юради. Аммо йиғлаб ёки сўкиниб хуморидан чиқса бўладиган жой топилмайди. Бу ер зап жой экан... Анави одамни танимадим.

Ёнига боргим келмади. Ўз ҳолига қўйиш керак дедим-ку. У билан неча пуллик ишим бор? Ўзимнинг ташвишим ҳам етиб ортади. Мана, ертўлага тушдим, айтарли ҳеч нарса топмадим, энди қайтиб чиқиб кетсам ҳам бўлар. Тезроқ уйимга борганим маъкул, қанча юмушим бор ахир, бу ерда нимаям қилдим?

Ўғил

Ашқол-дашқоллар орасидан бир маҳаллар севгимга ёзган хатларим чиқиб қолса бўладими! Қизиқ, у қиз паққос унутилган-у, хатлар турибди. Қай тарз бу ерга келиб қолган – ҳайронман. Хатлар мазмуни оғда йўқ, аммо баъзи сўзлари ёдимда.

«Сенсиз менга ҳаёт керакмас», деб ёзган эдим, шекилли.

Шу маҳал боя кулган йигит мени чақириб қолди.

«Келақолсанг-чи, ахир!» дер эди у.

«Ғалати бир нарса топиб олдим, кел, сен ҳам кўр», дер эди.

Нима топиб олган экан? Кимлигини билмасам-да, ҳар ҳолда мени танийдиганлардан биронтаси эканига ақлим етиб турибди. Йўкса чақирармиди?! Менга алоқадор бир нарса бўлса керакки, чақиряпти.

Кўнглим тошиб у томон ошиқдим. Кимлигини билгим келди, бу ғалати ўрмонда ёлғиз эмаслигимдан кўнглим хотиржам тортди. Балки синфдошимдир, балки болалик ўртоғимдир?

Она

Шу маҳал ўша йиғлаган аёл мени чақирди.

Вой тавба, мени танирканми?

Бечора, бу ерларга қандай келиб қолди экан? Бола-чақам деб ўр-монда мева-чева териб юргану шу ертўлага кириб, бир нимани кўриб қолганмикан? Нима бўлганда ҳам ўзимга ўхшаган бир боёқиш-да. Йиғлаб ўтиришидан билувдим, бир дард-изтиробни борлигини!

Ҳозир ёнига бориб хол сўрайман. Балки боласидан, ё эридан, ёки бирон жигаридан айрилиб қолгандир?

Қозикдан онамнинг рўмолини олиб бошимга ўрадиму у томон юрдим.

Ота

Қайтиб чикиб кетмоқчи эдим, букчайиброк турган нотаниш киши тўсатдан хиёл ўгирилиб, исмимни айтиб чақирди.

Иккиланиб қолдим – борайми, бормайми?

Э-э, нимадан чўчийман? Аммо танимаган одамга ишониб бўлармиди? Ён-веримга қараб, ушлашга қулай, учи оғир таёққа кўзим тушди. Кетмон сопи экан. Отамнинг катта кетмони бўларди, фақат сопи қолибдими дейман?! Олиб кўлимда айлантириб кўрдим: мабодо ҳамла қилиб қолса, бошига ураман деб ўйладим. Ҳа, бошига уриш керак, зарба кучли бўлса, кўз олди қоронғилашиб, хушидан кетади. Лекин ёрдам сўраётган бўлса-чи? Ҳозир бировга кўмак берадиган пайтми, ўзим кўмакка зорман-ку!

Нега хавотир олганимни ўзим ҳам билмайман. Ким билсин, овлоқ ўрмон бўлса...

Таёқни икки қўллаб маҳкам тутиб, эҳтиёткорлик билан ўша томон юрдим.

Учинчи бўлим. КЕЛГАН КИМ?

Ўғил

Овоз эгаси томон бир неча қадам босган эдим, кутилмаганда тепада, ертўла эшиги томонда яна кимнингдир шарпаси сезилди.

Қадам товушлари залворли эди.

Ким бўлиши мумкин?

Ўрмонда бошқа бировни кўрмаган эдим-ку!

Келган киши эса менинг исмимни айтиб чақиряпти.

Ие, дўстим-ку! Энг яқин, жонажон дўстим!

Шошиб, ортимга ўгирилдим. Кўрганларимни унга айтиб бераман, кейин бирга анави йигитнинг

олдига борамиз. Ёлғиз эмасман, дея кўнглим таскин
тоғди, журъатим ошиб, истикболига дадил юрдим.

Она

Тўсатдан ертўла эшиги яна ғийқиллаб очилди-да,
кимдир кириб келди. Уни кўриб, шошиб қолдим.

Отамга ўхшайди-я?

Вой, отам-ку!

«Жоним отам, ўтиб кетган эдингиз-ку?»

Э тавба, тирик экансиз-да?!

Кулишларингиз ўша-ўша, бағрикенглигу хуш-
фезллик билан жилмайиб турибсиз!»

Кучоғига отилгим келди.

Аммо кап-катта хотинман-ку!

Кап-катта хотин бўлсам нима қипти? Отам-ку,
пуштипаноҳим, суянган тоғим ахир! «Отажоним!»
дея бирданига хўнграб, бағрига отилдим.

Ота

Тепадаги эшик ғийқиллади.

Яна кимдир келдими?

Йўқ, ҳеч кимнинг қораси кўринмайди.

Айтмоқчи, шамолдир?

Ҳа, кўча эшик очик қолувди. Бу ёкқа келаётган-
нимда кучли шамол турган эди. Очик қолган эшик-
дан кириб, уй ичини обдон тўзитган, ертўла эшиги-
ни ҳам ғийқиллатган бўлиши мумкин.

Ҳар эҳтимолга қарши яна қарадим: йўқ, ҳеч зог
йўқ!

Ростдан ҳам шамол экан. Ана, пиллапояннинг
чангини яна тўзитди. Ортимга қарадим: сас келмай
кўйганди, бояги одам қаёққадир ғойиб бўлибди!

Аёл отасининг руҳи

Оҳ, содда қизгинам, бу ўрмоннинг ўрмон эмаслигини билмадингми? Ахир, манзараларга разм солиб қарамадингми, ўзинг кўрган, ўзинг билган ҳамма нарса кўз олдингда жонланди-ку!

Ой қизалоғим, ҳалиям ёш гўдакмидинг? Капкатта ўғлинг, эринг бўла-туриб, мени йўқлаганингдан хавотирландим, жон болам.

Ажаб, нега болангни чақирмадинг, авайладингми?

Нега эрингни чақирмадинг, кўнглинг йўқми?

Она қизим, қиз учун отадан улуғроғи йўқ деддингми?

Мана, ошиғич келавердим қошингга.

Модомики келдим, юрақол, иккимиз ўша ўксиб йиғлаётган аёлнинг ёнига борайлик, кўзёшларини артиб, юпатайлик.

Юрақол, оппоқ қизим...

Бўшлиқ

Ким мени бўм-бўш деб айтди?

Кўзингиз илғамаса, қулоғингиз эшитмаса, танингиз сезмаса бўм-бўш бўлаверадими?

Мен оддий бўшлиқ эмасман. Тўлдирилиши керак бўлган бўшлиқман.

Замин бўшлиқлари ўт-ўлану майса билан, само бўшлиқлари ҳаво, турфа ислар билан, одам қалби бўшлиқлари меҳр ва севги ила тўлганидай... тўлиши керак бўлган бир яратикман.

Тўлсамгина тилга кираман мен.

Эвоҳ, бир маҳаллар бундай бўм-бўш эмас эдим. Дарахтларим, майсаларим бирин-кетин сўлиб, қуриб-қакшади. Улкан оғочларим бўронларда қарсиллаб ағдарилди. Сувим эпкинларда чайқала-чайқала куриди, осмонининг булутлари учиб йўқолди. Шамолларим эсмай қўйди.

Шу тарика ҳеч нарса қолмади бағримда.

Ҳой, шу бўшлиққа бир майса, бир чечак қадай оладиган тирик жон борми ёруғ оламда?

Дўст

Дўст, нега чақирдинг?

Нега безовта қилдинг? Мен ҳам бола-чақали одамман, ташвиш бошдан ошиб ётибди. Хилват ўрмонда нима бор сенга?

Биламан, ичингда шунақа дардларинг борки, мендан бошқа бирон кимсага ёрилмагансан. Асл изтиробу кечинмаларингни биладиган ягона одам менман. Мен ҳам сенга ишонаман, бор-йўғи ўрмондаги бир ертўла экан-ку, жаҳаннамга десанг ҳам бораман, энг хатарли маҳаллардаям содиқ биродаринг бўлиб қолавераман.

Дўст, сен чақирасан-у, мен бормайманми?!

Ахир, укангни, қариндошингни ё отангни эмас, мени чорладинг-ку!

Менинг ҳам сендан бошқа кимим бор?!

Албатта, келаман-да қошингга!

Ертўлага тушарканман, сени соғ-саломат кўриб қанчалар енгил тортдим! Хайрият, бирор кор-хол рўй бермабди.

Кел, бир бағримга босай – чанг-ғуборга ботган шу ғалати макон ертўласида, эски ашқол-дашқолларнинг қоқ ўртасида.

Биласанми, сен хумпарнинг елкангга муштлаб-муштлаб кўйгим келяпти! Ҳазиллашиб-да!

Пешонамга битган ёлғиз дўстимсан, борингга шукр!

Тўртинчи бўлим. ХОТИМА

Она

«Ой қизим, энди борақол уйингга, – деди отам. – Бундан бу ёғига йиғлама. Бу ертўлага бошқа тушма, йиғи эшигини маҳкам ёп.

Ахир, чидашинг керак. Чидамасанг бўлмайди.

Гулдай болаларинг бор. Жон болам, чида. Ҳали яхши кунлар келади, чида, болагинам!»

Ота

Йўк, тезроқ борақолай уйимга.

Мен-ку дунёи дунда ғоят ёлғизман, аммо уйимда менга ишонган соддадил болаларим бор. Эр кишиман-ку, чидамасам бўлмаб.

Чидамасам, уларга қийин...

Ҳа, яна озгина сабр қилсам бас. Кейин болалар катта бўлади, ўз-ўзини эплаб кетади.

Ҳозир менга кераги – сабр. Бир чимдимгина сабр...

Ўғил

«Юр, юрақол юқорига, – деди дўстим кулимсираб. – Бу ерда нима бор сенга?!

Ёруғ кунлар ҳали олдинда. Ўша кунларни бирга кўришимиз керак. Отамиз, онамиз, болаларимиз билан, юзимиз ёруғ бўлиб, юрак-юрагимиз шукронага тўлиб, кўлма-кўл, елкама-елка, бирга-бирга етишимиз керак, дўст!

Елкама-елка...

Бирга-бирга...

Ровий сўнгсўзи

Алқисса, бир оиланинг уч вакили ғалати ертўлани тарк этиб, юқорига – офтоб нур сочиб турган ҳаёт бағрига қайтиб кетди.

Бир ўзим колдим. Найлайн, ертўладан чиқай десам – чиқолмайман. Қолавераман, ғалати ўрмоннинг, ертўланинг, сас-товушларнинг ҳайбатлари аро... чуқур-чуқурларга яшириб қўйилган маънолар қаршисида лолу ҳайрон, музтар-музтар...

2014

БИР ТОМОША ТАРИХИ

– Мухтарам дўстлар, томошамизни бошлаймиз! – дея тантанали эълон қилди бўйнига қизил рангли латта боғлаб, кўкрак чўнтагига ҳам шу рангдаги атиргул тақиб олган ўртакаш.

Шундай дейиши билан шодон мусиқа янгради. Уни сахна ортидаги ҳовуздай чуқурда ўтирган ўн чоғли мусиқачи чалмоқда эди.

– Марҳамат, кутиб олинг. Сахнага профессор, Маэстро... – у профессорнинг исмини айтди. – ...марҳамат қиладилар!

Шундан сўнг қора ингичка сюртук кийиб, капалакнусха бўйинбоғ таққан киши чиқиб келиб, ҳаммага таъзим қилди.

Томошабинлар турфа хил, улар орасида тужжорлар, уларнинг хотинлари, болалари ва ҳатто ясантусан қилган чол-кампирларгача бор эди.

Маэстро залга бир муддат жим қараб турди. Ўткир нигоҳи кишиларни тит-пит қилаётгандай эди гўё. Кейин хотиржам овозда деди:

– Мен мухтарам томошабинларимизнинг ғоят ажойиб кишилар эканини кўрмоқдаман. Фақат, бир нозик хусусиятни айтиб қўймоқчиман. Одамлар бир-бирларининг ташқи кўринишига, тутумию гапига қараб баҳо берадилар. Лекин ишонч билан айтаманки, бу ерда ҳозир биронта ҳам ёмон одам йўқ. Фикримга ҳамма қўшилса керак. Тўғрими?

Кишилар қарсак чалиб юборишди. Бу гап барчага маъқул келган эди.

– Айтмадимми? – деди профессор, мамнун бўлиб. – Ҳақиқатан ҳам, одам боласи ҳар доимо ёмон ёки ҳамиша яхши бўлиб яшай олмайди. Яхшилиқ ҳам, ёмонлик ҳам одамнинг икки юзидир, десак ҳам бўлаверади. Аммо, бўлар-бўлмас, ясама кўзбўямачиликлардан кимга фойда? Ишончим комилки, мана-ман деган сеҳргар ҳам сиз-

нинг кўзингизни бўяй олмайди. Келинлар, ундан кўра бир-биримиз билан чин кўнгиладан суҳбатлаша қолайлик. Театр нима бўпти, бор-йўғи бир томоша-да. Илтимос, ўзини яхши киши деб ҳисоблаганлар ёки яхши ҳаёт кечирдим, деб ўйлаганлар бармоқларингизни чалиштиринг.

Ким чалиштирди, ким чалиштирмади, билиб бўлмасди. Бир оз сукутдан сўнг профессор деди:

– Мен ҳозир баланд овозда “Бир” дейман. Шу санокдан сўнг бармоқлари очилмай қолган кишиларни саҳнага таклиф қиламан. Дикқат, бошладик.

Ва роппа-роса уч сониядан кейин у баланд овоз билан “Бир!” деди. Кейин янада шодланиб, негадир кўз ҳам қисиб, бармоқлари очилмай қолган кишиларни юқорига чорлади.

Ўн чоғли одам бирин-кетин тепага кўтарилиб, саф тортишди. Ораларида башанг қизил либосли икки хоним ҳам бор эди.

– Ўзини яхши инсон деб ҳис қилмайдиган одам камдан-кам топилади, – деди Маэстро, қониқиш билан. Кейин сафда турганларнинг биринчисига яқинлашиб:

– Исмингиз? – деб сўради.

Гавдасини ёғ босган, сочи тўкила бошлаган у киши исмини айтди.

– Нима иш қиласиз?

– Шу, тирикчилик.

– Сиз-чи?

– Фалончиман.

– Машғулотингиз?

– Ер-сувлар эгасиман.

– Кўриб турганингиздай, бу кишилар эл орасида обрў-эътибор топган зотлардир, – деди Маэстро, тантанали овоз ила. – Обрўни эса ёмонлар қозона олмайдилар. Келинлар, уларнинг қай даража ажойиб инсонлар эканини биргаликда билиб олайлик.

– Саҳнага уч-тўртта одамни таклиф қилгандан

кўра, ҳаммани бирданига сеҳрлаб қўяқолсангиз бўлмайдими? – деб сўради қизиқувчанроқ бир киши.

Профессор унақа қилиб бўлмаслигини, чунки кишилар кейинчалик нималар бўлиб ўтганини эслай олмасликларини тушунтиргач, “Дикқат! Бошладик!” деб эълон қилди.

– Мен ҳозир бошмалдоғим билан кўрсаткич бармоғимни кўтариб, чертки товуши чиқараман, – деди у. – Уни эшитганингиздан бошлаб ҳаммангиз оққўнгил суҳбатдошларга айланиб қоласиз. Шундан кейин одамларга айтадиган гапларингиз бўлса бемалол гапираверишингиз мумкин. Розимисиз?

– Розимиз, – дейишди сахнадагилар, бир оз иккиланиб.

Томоша чироқлари ўчиб, сахнадагиларни ёритди.

Маэстро шодон ҳитоб қилди:

– Бошладик! Бир-икки-уч! Марҳамат! Сиз қай тарзда яхши одам бўлолдингиз?

Калласи катта, давангирдай одам бирданига хўнграб йиглаб юборган эди, залда кулги кўтарилди.

– Мен сираям яхши одам эмасман, – деди у кўзидан ёши шашқатор оқиб, ҳиқиллаб. – Аслида жуда ярамас кишиман.

– Ия, буёғи қизиқ бўлди-ку, – деди Маэстро. – Лекин ҳақиқат шуки, яхши кишилар доим ўзларини маломат қилиб юрадилар. Марҳамат қилиб айтингчи, нима учун ўзингизни яхши одам деб ҳисобламайсиз?

– Мен... мен... – деди у киши. – Хотинимдан бекитикча биттасини яхши кўриб қолганман! – деб икрор бўлган эди, кишилар яна кулиб юборишди. Одамларга бу ёқиб тушди, ҳатто “Ол-а, азамат, қандингни ур!” деган хитоблар ҳам эшитилди.

– Томоша қизияпти, – деди Маэстро. – Яхши

кўрсангиз кўрибсиз, хўш, унда нимага изтироб чек-япсиз?

– У муттаҳам хотинимдан ҳам баттар чиқди, – деди хиқиллаб. – Доим хархаша қилгани қилган. Хотинимдан эса ... кўрқаман.

Яна кулги кўтарилди. Ҳамманинг олдида хотинидан кўрқишини очик-ойдин тан олган бу киши бирданига оломонга ёқиб тушди.

– Бола-чақамни ризқидан қийиб ўша ялмоғизга сарфлайман, – деди у, кўз ёшлари дувиллаб оқиб. – Сарфига пул етказолмаганим учун ҳар турли ҳийлалар қилишга, ҳаммани алдашга мажбурман.

– Хафа бўлманг, – деди Маэстро. – Балки, бошқалар ёрдам беришар? Хўш, бу одамга қанақа қилиб ёрдам берамиз?

– Ўша манжалақини саҳнага опкелишни иложи йўқмикин? – деди биров.

– Афсуски, иложи йўқ, – деди Маэстро. – Бу кишига нима маслаҳат берсак экан-а? Кўриб турганингиздай, ниҳоятда яхши одам, лекин ҳаётида хато қилиб қўйибди, шундан қийналиши ҳам яхшилигининг аломати. Ёки, унча яхши эмас дейдиганлар ҳам борми?

– Бор изтиробини тўкиб солди, – деди биров. – Аммо ичида шунча дарди бор экан, майли, яхши деяқоламиз.

Навбат иккинчи кишига келди.

– Салом!

– Салом!

– Марҳамат қилиб айтинг-чи, сиз қанақа киши-сиз?

Кейин у томонга эгилиб, ҳаммага эшиттириб кулоғига шивирлади:

– Сизни жуда кибру ҳаволи, ўзидан кетган дейдилар, лекин яхши эканингизни ҳеч ким билмасаям мен биламан!

Иккинчи киши хўмрайиб тураверди.

– Айтишни истамасангиз ўзингиз биласиз, – деди Маэстро. – Майли, ихтиёр сизда. Учинчи кишимиз эса...

Навбат учинчи кишига келди.

– Мен назаримда тошбақага ўхшайман, – деди у. – Қалбимни очай десам, қадримга етадиган ҳеч ким йўқ, шунинг учун косамга қамалиб, хўмрайиб юрсам ҳам аслида юрагим жуда тоза.

Оломонга бу гап унча маъқул келмади. “Ёғ босиб кетганини қаранг, балки анча-мунча кишининг ҳақидан уриб семиргандир, косасидан чиқиб, килмишларининг барини айтсин” дейишди.

– Муҳтарам жамоанинг талабига нима дейсиз?

– Тўғри, мен муттаҳамман, – деди у киши, чин юракдан. – Кўпни ҳақини еганман, одамларни алдаганман. Аммо, бола-чақам олдида кўпни ҳақи кўзга кўринармиди? У ишларнинг гуноҳ эканини биламан, ҳаром йўллар билан пул топсам ўзим топақолай, бола-чақам тўкин яшасин, жавобиниям ўзим бераман деб аллақачон айбимни бўйнимга ҳам олиб қўйганман.

– Унда сизни қанақасига яхши одам дея оламиз? – деб сўради Маэстро.

– Айтдим-ку, ўзим яхши одам бўлсам ҳам, болаларим қийналмасин деб ёмон ишлар қилишга мажбурман, – деди у киши. – Менимча, энди бу йўлдан қайта олмасам керак. Болалар ўрганиб қолишди, шундай кетаверади энди бу ёғи.

– Ҳа, ишингиз қийин экан, – деди Маэстро. – Хўш, бу кишини нима қиламиз? Қаранг, ўзи учун эмас, бола-чақаси учун тиришибди. Балки кечирармиз?

– Бола-чақасини бурнини ерга ишқаб ишла-тиш керак, – деди бошқа бир киши. – Майли, бу одам барибир яхши киши экан, аммо ўзини сарф қилиб юборганини бола-чақаси билармиди? Бил-

гунига қадар ишлатавериш керак, токи нон топиш қийинлигини англаб олишсин.

Маэстро тўртинчи кишига ўтди.

– Сиз-чи?

– Мен отамдан қ-қўрқаман, – деди у киши, хиёл дудуқланиб. Унинг гапи одамларда яна завқ уйғотди.

– Ия, нега қўрқасиз?

– Отамни ж-жаҳли ёмон эди, – деди у киши хикиллаб. – Яхши одам эмаслигим ш-шундаки, отам ўлиб қолганида суюнганман.

Зал жимиб қолди.

– Отаси ўлганида суюнганлар яна борми? – деб сўради Маэстро, аммо биров жавоб бермади. Ҳайратланарлиси шундаки, бу гапни айтган одамга биров нафратини ҳам изҳор қилмади.

– Ростини айтганингиз учун раҳмат, – деди Маэстро – Хўш, нима учун суюнгансиз?

– Отам б-бераҳм киши эди, – деди у одам. – Ҳайбатидан қўрққанимдан баъзан дудуқланиб қ-қолардим. Ҳалигача ҳаяжонлансам, дудуқланаман.

– Бунинг иши осон, – деди Маэстро. – Мен ҳозир қўлимни кўтараман, сиз қараб туринг. “Бир” деганимдан кейин дудуқланманг, хўпми?

– Хўп, – деди у киши, итоаткорона.

Маэстро айтганини қилиб қўлини кўтарди-да, қаттиқ овозда “Бир” деди, кейин имо қилди.

– Ана, айтмадимми? – деди хурсанд бўлиб.

Шундан кейин у одам тўлиб-тошиб ўз ҳаётида рўй берган воқеаларни ҳикоя қила кетди. Шунчалар таъсирланиб гапирарди-ки! Гоҳ кулимсирар, гоҳ кўзидан ёши оқиб-оқиб кетарди. Ота ниҳоятда ярамас киши экан, бу одамнинг орзу-истаклари мўл, аммо ҳаммасини ичига ютиб, айтган йўриғини бажаришга мажбур бўлибди. “Мени кетмон сопи билан ҳам урган, – деди шикоят қилиб. – Шунақа қаттиқ урганки, кетмон сопи синиб кетган. Ахир,

бошқача одам бўлмоқчи эдим, – деди чуқур изтироб билан. – Бўлолмай қолдим. Мен ажойиб бир одам бўлмоқчи эдим, насиб этмади...

– Майли-майли, – дея юпатди Маэстро, унинг ҳаяжонли ҳикояси томошабинларни зериктира бошлаганини сезиб. – Кейинги қаҳрамонимиз кутиб қолмасин. Сиз тинчланинг, бугундан бошлаб ҳаммаси изга тушиб кетса ажабмас.

Бешинчи киши эса кутилмаганда Маэстрога қараб тиржайди.

– Сен ярамас, шунақа қилиб ҳаммани алдаб пул топиб юрибсан-да, – деди ғолибона. – Ҳийла-найранглариңни яхши биламан. Сенга ўхшаганларни кўпини кўрганман.

Маэстро ҳам жилмайди-да, кўллариңи икки ёнга ёйиб, томоша аҳлига юзланди:

– Бу кишини нима қиламиз энди?

– Яхши одам эмас экан, кўполлигини қаранг, – дейишди томошабинлар бир овоздан. – Саҳнадан тушириб юборақолинг.

– Марҳамат, – деди Маэстро. – Саҳналан тушинг, деган илтимос бўлди.

– Нега тушар эканман? – деди кўпол киши, тижирлик қилиб. – Умрим бўйи шунақа бир жойга чиқиб одамларга гапиргим келарди, мана, етишдим. Шошманг, мениям айтар гапларим бор.

– Айтақолсинми? – яна залга юзланди Маэстро.

– Йўқ, керакмас, – дейишди кишилар.

– Узр, – кўллариңи икки ёнга ёйди Маэстро. – Бизнинг жамиятда халқнинг иродаси қонун билан тенг. Мен эса қонунни бузолмайман. Марҳамат қилиб, жойингизга боринг.

Исёнчи тўнғиллай-тўнғиллай пастга тушиб кетди. Қолганлар эса саҳнада қолишганидан хурсанд бўлиб, илжайишди.

Навбат башанг кийинган хонимларга келди.

Маэстро уларга таъзим қилди-да, халққа эшитилар қилиб пичирлади:

– Сизнинг ғоят гўзал ва ажойиб эканингизга сира шубҳа йўқ. Балки гапирмай кўяқоларсиз?

– Гапирсин, гапирсин, – деб шовқин солди оломон. – Энг қизиғи шуларники бўлади ҳали, қараб туринг!

– Гапирақолинг унда, – деди Маэстро.

Шунда қизиқ ҳол юз берди. Хонимларнинг биринчиси нозлана-нозлана қош қоқиб, турли ифодалар билан бир нималарни сўзлай кетди, қизиғи шундаки, гапларини сира тушуниб бўлмасди. “Кимнингдир кўшнисининг товуғи барибирам тилла тухум туғмаса-да, унга мутлақо алоқаси йўқ бошқа аллакимнинг қулоғидаги марваридли тилла балдоқ қайгадир борилганида кимгадир ўтиб, бир айла-ниб яна эгасига қайтиб келиши эҳтимоли борми-йўқми?” деб тугатди у гапини ва чиройли кўзларини оломонга тикиб, жим бўлиб қолди.

– Бўлдими? – деб сўради Маэстро, қулиб.

– Тўғриси айтсам, гапимнинг бошланиши эсимдан чиқиб қолди. – деди хоним, ўнғайсизланиб. – Лекин, асосийсини барибирам гапириб бўлдим-ку? Нима қиласиз мени қийнаб?

– Менимча, хонимларга шафқат қилишимиз керак, – деди Маэстро ва яна таъзим қилди. – Сизлар бу сахнага фақат гўзаллигингиз учунгина чиқдингиз. Ҳар доимо мана шундай латофатли бўлиб қолинг, марҳамат!

Хонимлар виқор ила сахнадан тушиб кетишди.

– Дикқат! – дея эълон қилди Маэстро. – Биз билан қолинг! Томошамизнинг иккинчи қисми бошланмоқда.

Саҳнанинг четидаги қизғиш-яшил чироқлар ёнди, майин ва нозик мусиқа чалина бошлади. Сирасини айтганда, мусикачилар ўз вазифаларини қойилмақом қилиб адо этишмоқда, куй ажойиб

ва дилтортар бир воқеа рўй беражагини билдириб ҳаволанмоқда эди.

– Дўстлар, бизлар ҳозир ёш болаларга айланамиз, – деди Маэстро.

– Гапимни диққат билан эшитинг! – деди у буйруқ оҳангида. Мусиқа тинди.

– Бир дақиқадан сўнг ҳаммамиз болалик даврларимизга қайтамиз, – деди у тантана ила. – Тескари санашни бошлайман. Мен санокни тугатганим ондан сиз бола ҳолига қайтасиз! Бошладик!

– Ўн!

Кишилар жим бўлиб қолишди.

– Тўққиз!

– Саккиз!

– ...Беш!

– ...Икки!

– Бир! – дейиши билан сахна чироклари яна ўчди-да, ўртани доира шаклида ёритган оппоқ нур қолди.

– Ёшингиз нечада?

– Ўн учда, – деди бурро қилиб у киши, икки қўлини икки ёнига тушириб. Зўр берганидан ҳатто бурнининг учи терлаб кетди.

– Ўқишларингиз яхшими?

– Яхши.

– Баҳолар қалай?

– Унчамас, – деди у хижолат тортиб. – Лекин тузатишга сўз бераман.

– Қайси фанларни яхшироқ биласиз?

– Э-э... Ҳм-м... Жисмоний тарбияни.

– Ҳа, жисмоний тарбия ҳам бўлаверади. – деди Маэстро қониқиш билан. – Чунки қолган фанларнинг биронтаси ҳаётда керак бўлмайдиган фанлар. Рост-да, – деди у, бирданига жонланиб. – Масалан, физиканинг олтин қоидасининг ҳаётга қанчалар алоқаси борлигини ҳозиргача мен ҳам билмайман.

Лекин ҳаётнинг олтин қондаларини ҳаммамиз яхши биламиз, шундай эмасми?

– Шундай, шундай, – дейишди залдагилар.

– Сиз-чи?

– Бешинчи синф ўқувчисиман.

– Фанларга қизиқасизми?

– Ҳа.

– Масалан, қайси фанга?

– Математикага, – деб жавоб қилди “бола”, негадир ўнғайсизланиб.

– Қизиқ-ку, масалан, мен математикани жуда ёмон кўрардим, – деди Маэстро. – Сизни фақат олқишлаш керак. Айтинг-чи, математиканинг нима-си сизга ёқиб қолди?

– Тўғриси айтиверсам, уришмайсизми? – деб сўради “бола”, бешбаттар тортиниб.

– Йўғ-э, нега уришар эканмиз? – деди Маэстро. – Бемалол айтиверинг.

– Мен.. мен... – дудукланиб қолди у, кейин шартта айтди: – Математикадан дарс берадиган муаллимани яхши кўриб қолганман.

Зал гур кулиб юборди.

– Ана холо-ос! – деди Маэстро, яна қўлларини икки ёнга ёйиб. – Дардингиз бедаво экан-ку?

Навбат кейинги кишига келди.

– Хўш, сиз-чи? – деб сўради Маэстро, ўша қувноқ оҳангда.

– Сенга нима? – деди у киши, бирдан хўмрайиб. – Ишингни қил, ўралашмасдан.

– Хўп-хўп, узр, – деди Маэстро, ундан узоклашиб. Кейин эълон қилди: – Энди умумий саволга ўтамиз. Савол барчангизга бирдай тааллуқли. Ҳозир хотирангиз уйғонади, бола бўлсангиз-да, айти пайтдаги ақлу заковатингиз ўзингизга қайтади. Хўп, саволим шу: катта ҳолингизга қайтишни истайсизми?

– Йўқ, – деб йиғлаб юборди биринчи турган се-

миз киши, азбаройи истамаганидан оёқларини та-
пирлатиб. – Керак эмас, сираям хохламайман.

– Сиз-чи?

– Онамни олдига кетаман, – деди бурнини
шилқ-шилқ тортиб. – Менга бу ер ёқмаяпти. Онам-
нинг олдига бораман.

Хўмрайган кишига навбат келди.

– Сиз?

Кутилмаганда у муштларини қисимлаб, олдинга
бир қадам ташлади-да, кўксини кериб:

– Нима? – деди хурпайиб. – Биттага битта чиқа-
санми?

– Йўғ-э, – деди Маэстро. – Ҳечам унақа ниятим
йўк.

– Унда тек ўтир, кўп жаврамасдан, – деди “безо-
ри”, ер остидан атрофига назар ташлаб.

* * *

– Азиз дўстлар, томошамизнинг сўнгги қисмига
ҳам келдик, – деди Маэстро, нимагадир қайғули
оҳангда.

Зал бир тўлқинланиб олди.

– Нима, истамайсизми? – деб сўради Маэстро.

– Йўк, давом этақолинг, илтимос, – деди норғул
йигит.

Кейин сахна ёнига келди, Маэстро энгашиб
унинг гапини тинглагач, баланд овоз билан:

– Сираям иложи йўк, – деди. – Афсуски, бу-
нинг сирини очиб бўлмайди. Аммо, қай тарз содир
бўлиши тарихини айта оламан. Айтайми?

– Ҳа!

– ... Бир пайтлар ... деди у, овозини пасайтириб.
– Жуда қадим замонларда, Қизил денгиз соҳилида
сахар вақти бир юлдуз порлаган эди...

Тун ўтиб, хали қуёш чикмасидан, саҳронинг тоза осмонида янги бир юлдуз пайдо бўлгани одамларни шоён саросимага солиб қўйган эди.

Гап шундаки, Сулаймон пайғамбарга шамол бўйсуниб истаган ерига олиб учар, ҳайвонлар ва Тангри таолонинг кўзга кўринмас махлуқлари ҳукмини оғишмай бажарар эканлар, кишилар орасида “Сулаймон бу ишларни сеҳру жоду ёрдамида амалга оширяпти” деган миш-мишлар урчиб кетган эди.

Одамлар ҳақиқат ҳамда сеҳру жоду орасидаги фарқни билдириш учун ер юзига Ҳорут ва Морут деган икки фаришта туширилганидан хали беҳабар эдилар.

Айтадиларки, фаришталарнинг баъзилари инсон авлодлари ер юзида ҳаддан зиёд бузғунчилик қила бошладилар, сен улар ўрнига бошқа халқни ёки бизларни туширсайдинг, ундай бузғунчилик қилмас эдик, деб айтганларида, Тангри таоло, агар улар билган нарсаларни сиз ҳам билсайдингиз, албатта бузғунчилик қилган бўлардингиз дея, ораларидан учтасининг ер юзига тушишини истаган экан. Учовлондан бири бу ишнинг орти кесик эканини пайқаб тавба қилгач, қолган иккитаси ер юзига тушибди.

Бузғунчилик қилмасликларига қаттиқ ишонган у фаришталар Зухро исмли ғоят ажойиб ва гўзал бир аёлга дуч келишибди. Зеболигидан ақлу хушларини йўқотишибди.

“Ўзимиз бир фитна эдик, биздан ҳам қувватлироқ бошқа бир фитнага дуч келмадикмикин” дейишибди улар.

Аёлнинг гўзаллигидан ақлу хушини йўқотган фаришталар ўзлари билган хос билимларини Зухрога билдиришгач, Тангри таоло уларни Бобилдаги бир чоҳга ҳибс қилибди. Зухро эса, фаришталар сирин-

ни билгани учун осмонга кўтарилиб, алал-оқибатда юлдузга айланибди.

Сеҳр ўрганувчилар ана шу воқеани билганларидан сўнг Бобилга дарёдай оқиб келаверишибди.

Ваҳоланки, сеҳру жодуга ҳеч қандай эҳтиёжлари йўқ эди. Кимдир бошқаларнинг ўй-фикрларини ёки нималар қилаётганини билиб туриш учун, кимдир ҳукмронликни қўлга олиш учун, кимдир бошқалар наздида ўз даражаси баланроқлигини кўрсатиб шуҳрат топиш учун у ишларга қўл ура бошлабди.

Ажабланарлиси шундамишки, у икки фаришта келгувчилардан “Осмонга Зухро юлдузи чиқдими?” деб сўрашар, “Ҳа, чиқди” дейишса, қайғуга ботиб, яна ер остига кириб кетар эканлар.

Аслида эса, Зухро юлдузи ҳақидаги ривоят афсонадан бошқа нарса эмас. Инсонлар наздида Бобилга Сулаймон пайғамбар замонида ростдан ҳам икки фаришта туширилгани ва улар сеҳру жоду ўргатганлари ҳақидаги гапларгина аниқ ва рост, қолганлари тўқима бўлиши ҳам мумкин.

* * *

– Бир маҳаллар Қизил денгиз соҳилида мана шу воқеа рўй берган, – деди Маэстро. – Энди дўстларимизга сўнгги саволимизни берамиз. Аввал айтганимдай, пастга тушганларидан сўнг ҳеч нарса-ни эслай олмайдилар. Саҳнада қанча вақт бўлдингиз деб сўрасангиз, беш ёки тўрт сония деб жавоб берадилар. Ҳатто янада ақллироқлари бир сония дейишлари ҳам мумкин. Томошамизнинг учинчи қисмида бизлар бу кишиларнинг кексалик вақтига саёҳат қиламиз. Қаранг! – дея хитоб қилди у. – Болалик ўтгач, кишилар у беғуборликларини юраклари ичига жуда маҳкам беркитиб ташлаганларининг шоҳиди бўлдик. Яшаш, мол-дунё хирси ва яна аллақанча туғёнлар аро умр ўтганида, бу кишиларнинг қандай хулосага келишлари қизиқ эмасми сизларга?

– Қизик, албатта қизик! – дейишди залдагилар.

– У ҳолда марҳамат, томошамизнинг якуний қисми! – деб эълон қилди Маэстро.

Биринчи кишининг ўзини қариб-қартайган чол сифатида тутиши кулгили ва қизиқарли эди.

– Кўзларим яхши кўрмаяпти, – деб шикоят қилганида, оломон кулиб юборди. Ҳа, томоша ростдан ҳам ажойиб бўлмоқда эди.

– Неччига кирдингиз? – деб сўради Маэстро ундан.

– Саксон иккига, – деди у, чолларга хос қалтироқ овоз билан. – Қувват сира йўқ, болам, – деб шикоят қилди Маэстрога. – Томоқдан овқат ўтмайди, зўрға қимирлаб юрибман. Худога шукр қилмай илож қанча?

– Кексалик гашти дейишарди, қанақа экан?

– Қанқа гашт? – деди у. – Ҳар кеча тиш-тирноғинг билан ҳаётга ёпишиб, илдизларини маҳкам чангаллаб яна бир кун яшармикинман деб кўрқасан, эрталаб кўз очганингда қувватсизлигингни, қарингни бир дам унутган бўласан, ёки болалигингни, йигитлигингни туш кўрасану уйғониб хурсанд бўлиб ётасан, кейин аъзоларинг бирин-кетин уйғона бошлайди, оғриқларинг ҳам уйғонади. Қарасанг, яна ўша аҳвол... кўрганинг эса ширин хаёл ёки ёруғ туш экан... – деб хўрсинди у. – Юрибмиз-да болам, қимирлаб.

Икки юзи қип-қизил, тоғни урса талқон қиладиган давангирдай бу кишининг гаплари кулгили эди. Маэстро ҳам жилмайди.

– Шунча одам сизнинг насиҳатингизу ўғитингизга илҳақ, – деди кейин. – Уларга айтадиган бирор гапингиз борми?

– Нимаям дердим, – деди у, мижжаларини артиб. Кейин “Ўтириб олсам майлими?” деб сўради.

– Майли-майли, – деди Маэстро.

– Гапим шуки, – деди у бир оз ўйланиб. – Рост-

дан ҳам ҳаёти дунёда бир-икки куним қолдимийўқми, билмайман. Аммо шуни айтган бўлардимки, яқинларингизни сира алдаманг, – деди у афсусланиб. – Умр жудаям бебаҳо хазина, беҳудага зое қилманг. Мана, шунча яшабману лекин ўйласам, деярили барини арзимас нарсаларга сарфлаб юборибман. Ҳаммангизга худо раҳм қилсин.

– Айтганингиз келсин, – деди Маэстро самимий оҳангда ва кейинги кишига ўтди.

– Умр жуда қисқа эканини билмай қолибман, – дея иқроп бўлди у. – Ўйлаб қарасам, бениҳоя кўп бўлар-бўлмас нарсалар билан мақтанган эканман. Энди эса... – деб бирданига йиғлаб юборди у. – Қайтай десам, сира иложим йўқ, яхши ишлар қилай десам, мадорим йўқ.

– Ҳечқиси йўқ, хафа бўлманг, – деб юпатди уни Маэстро ва кейинги кишига ўтди. У ўсиқ қошлари остидан хануз хўмрайиб қараб турарди.

– Қанча йиллардан бери олдимда ўралашиб юрасан? – деди у бирданига. – Нима керак сенга?

– Ҳеч нарса керак эмас, шунчаки сиз билан икки оғиз гаплашмоқчиман холос.

– Бор, ишингни қил, сенга айтадиган ҳеч қанака гапим йўқ, – деди хўмрайган киши.

* * *

Залдагилар шифтни кўчиргудек бўлиб, тинимсиз қарсақ уришар, ниҳоятда шод эдилар.

– Азиз дўстлар, томошамиз маъқул келганидан хурсандман, – деди Маэстро. – Ҳа, барчаси охирлаб қолди. Ҳозир сахнада чироқлар ёнади, ҳозиргина ғарқ бўлганингиз сирли дунё сахна билан кўшилиб ғойиб бўлади. Сиз чарчаб, ўйин-кулги қилишга келган кишиларсиз, албатта, бир дунё ташвишингиз борлиги барчага аён. Ёшингиздан қатъий назар, дунё тошларини ортмоқлаб юрганингизни ҳамма яхши биледи. Тўғри эмасми?

– Тўғри, тўғри! – деб кичкирди оломон.

– У ҳолда сизга яна бир ҳақиқатни ошкор қилиш пайти келди.

Зал яна бир тўлқинланиб олди.

– Гап шундаки, сизга кўрсатганимиз бу сахна ҳақиқат эмас, бор-йўғи бир томоша эди, – деди Маэстро. – Мен ҳам ҳеч қанақа Маэстро эмас, шу театринг оддий бир актёриман. Сахнадагилар ҳам актёрлардир. Сиз азиз томошабинларимизга янгилик тақдим этиш мақсадида томошанинг шунақа шаклини танладик. Борингизга шукр! – дея таъзим қилди у.

Жилмайиб турган бошқа актёрлар ҳам таъзим қилишди.

Олкишлар ва сийловлар оҳангида яна мусиқа таралди, аммо кутилган гулдурас қарсақлар эшитилмади.

Зал негадир жим эди.

Кейин кутилмаган ҳодиса рўй берди.

Олд қаторда ўтирган баҳайбат йигит қўлидаги музқаймоғини сахнага қарата олди.

– Аблах! Ярамас! – деб бақирди кўзи қонга тўлиб, ғазаби ошиб. – Ҳали алдадингми халқни?

– Алдабди!

– Муттаҳамлар! Ёлғончилар!

– Мана сенларга!

– Пулни қайтар, ярамас!

Сахнадаги воқеаларга чин юракдан ишониб, ҳайратланиб ўтирган оломон бирданига ғазабга миниб, қўлида неки бор, барини сахнага ота бошлади. Ҳамма, ҳатто башанг кампирлар ҳам элни алдашга журъат қилган бу бадбахтларни жазолашни талаб қилиб бақириб-чақирар эдилар.

– Йўқол! Даф бўл! – деб кичкирар эди оломон.

Курсилар қарсиллаб синар, тери копламали суянчиқлару темир оёқларни ҳам ғалати бир тарзда суғуриб олиб, сахнага отар эдилар. Актёрлар

сахнадан қочиб чиқишга мажбур бўлишди, ҳатто парда ортидаги мусиқачилар ҳам шоша-пиша асбобларини кўтариб, қайгадир яширинишди.

Тезда ўт ўчирувчилар гуруҳи етиб келди. Саҳнада носранг зарҳал кийимли ҳарбийсифат кишилар пайдо бўлганини кўрган одамларнинг ҳовури бир оз босилиб, афсус ичра бирин-кетин тарқала бошлашди.

Тажриба тариқасида ўтказилган ва бор-йўғи бир мартагина намоиш этилган театр томошаси мана шу тарзда ниҳоя топди.

2014

БЎРИ

Маъруфжонга

Болам, кишнинг изғиринли кечаларида кимсасиз далаларда гала-гала бўлиб изғиган дайди итларни бўри деб ўйлаганингни гапириб бердинг-а? Ҳа, дала-тузнинг тупроғу кесакларини ҳам музлатадиган совуқларда кучуклар ўшанақа тўпланиб олишди.

Аммо сен кўрганинг оддий гала холос-да. Иста-санг, сенга бўри ҳақида гапириб берақолай.

Мен умрим мобайнида бўрига бир неча марта дуч келганман.

Дунёда ваҳший ҳайвонлар тўлиб-тошиб ётибди. Куч-кудрати, виқори, одамни ҳайқтирадиган ҳайбати билан қайлардадир арслонлар, сиртлонлар, айиқлару тимсоҳлар умр кечирмоқда. Ваҳший деганда, ақлни кўркитадиган куч-кудрат ила инсон вужудини пийпалаб-мижиғлаб, тишлари билан парчалаб-узиб ейдиган этхўр ҳайвонлар кўз олдинга келади.

Бўриям шундай.

Уни ақли дейдилар. Ҳайвонлар орасида шугина бир марта жуфт танлаб, умрининг охиригача ўша жуфти билан ҳаёт кечиради. Ўз маконининг чегараларини эринмай белгилаб чиқиб, биронта жонзот киришига йўл қўймайди.

Унга илк дуч келганимда ёш бола эдим. Далада кетмон чопаётган отамга овқат олиб кетаётганимда, қишлоғимизнинг тепа томонидаги тўқай ёнида ғалати кучук боласини кўриб қолдим. Қамишлар орасидан менга қизиқиш билан анграйиб қараб турарди. Бир маҳал бурнининг учига капалак қўниб олди. Кучукбола капалакни кувишга қанча уринса ҳам кетмас, айланиб учаверар эди.

Кулгим қистаган, ҳатто завқланган бўлсам керак. Тугунимни ўт устига қўйиб, якин бордим. У тўлпоқ,

оёқлари бакуват, бўйнидаги ёли типпа-тик, кулранг бўри боласи эди. Мени кўриб сира ҳайикмасдан ёнимга югуриб келди, сакраб атрофимда айланди, кейин шимимнинг почасидан тишлаб-тортиб, ўйнай бошлади.

Ўйинга қизиқар эдим-да, унга кўшилиб туп-роқлар, ўтлар оралаб роса чопдим. Кейин чарчаб, ўт устига ётиб олдим, бўри боласи устимга чиқиб-тушар, яна ўйнамаймизми дегандай чопиб нари борар, ўша жойдан туриб менга бошини буриб қарар ҳам эди.

Кўп ўйнагани вақтим йўқ, отамнинг олдига боришим керак. “Э, кўрмайсанми, иш кўп-да” деб ўрнимдан турганимда, сал нарида қоядай қотиб турган ота бўрини ҳам кўрдим.⁶

У виқорли, кўкраги кенг, панжалари пайдор, одам боласи билан ўйнашаётган зурёдига индамай қараб турарди. Ҳа, ҳақиқатан ҳам ҳайбатли эди, аммо туришида таҳдид сезмадим. Шундай бўлса-да, кўрққаним эсимда. Салдан кейин паст овозда ириллаган эди, боласи талпанглай-талпанглай қошига чопиб борди. Сўнг икковлон бамайлихотир ортга бурилишиб. ўз йўлларига кетишди.

Яна эсимда қолгани шуки, куёш нурида булутлар тарам-тарам, алвон-алвон, оралари очик-очик, бепоён кўкни шу тарз энлаб олган, яшил дарахтларнинг баланд учлари ҳам алвон тусга бўялган эди.

Тугунчамни олдимۇ мен ҳам ўша йўлдан отам қошига ошиғич чопиб кетдим.

Чопонининг ўнгирини кайириб, кетмон чопаётган отамга бўлган воқеани ҳовлиқа-ҳовлиқа айтиб берганимда, қошлари чимирилиб “Қани, юр-чи” дея кетмонини кўтариб, мен келган йўлга қараб юрди. Узоқларда қишлоқ тераклари кўзга ташланар эди. “Чўл ичкарисидан келган бўлса керак”, деди отам тусмоллаб. Икковлон бўри турган жойгача келдик.

Отам тевааракни бир айланиб чикди, йўк, ваҳший кўринмасди.

– Асли онанг аҳмоқ, – деди отам, жаҳли чиқиб. – Тўкайга ёш болани ҳам жўнатадимми?

– Йўк, ота, индамай қараб тураверди. Боласи мен билан роса ўйнади.

– Кўй-кўзиларни бўғизлаб ўнгариб кетиши мумкин, – деди отам. – Хайриятки, қорни тўқ экан, сенга тегмабди.

Кейин уйга етгунимизча бўрилар ҳақида гапириб борди. Йўлда ҳам атрофига аланглар эди.

– Эркак бўри боласини ўйнатгани олиб чиқмайди, балки овга ўргатади, – деди. – Бошқа болалари ҳам бордиру сен кўрмагандирсан. Ишқилиб, нима бўлганда ҳам даф қилмабди, худога шукр.

Уйга қайтгач, отам атрофдаги кишиларга хабар беришга кетди. Шу-шу, бир неча кун қишлоқ эркакларининг бири милтиқ, бири болта, бири калтак олиб, кўраларини кўриқлаб ётишди, аммо бўри қайтиб кўринмади.

* * *

Кейинчалик ҳам қишлоққа бўри даф қилгани ҳақида гап-сўзлар гоҳ-гоҳ оралаб қолса-да, уни биров кўрмас эди. Табиийки, ҳар хил гаплар урчирди. Ҳамманинг уйида мол-қўйи бор, чорва-ку ўз йўлига, аммо болачалар хавотир уйғотади. Ўйнаб экинлару оғочлар орасига кириб кетса, оч ваҳший биронтасини бўғизлаб ташлаши мумкин. Ҳар ҳолда кишилар орасидан бўри ваҳми анчагача кетмаса-да, менинг дилимда у кўркув ўрнига ўша маҳалдаги хотиржам қиёфаси ва боласининг беозор ўйнаши қолаверди.

Йиллар ўтди, отам қартайди, мен эса эр етилдим. Ҳаёт шавқи қонимни қиздирар бўлди.

Ўша маҳаллар, вақт-соати келиб бир рўзғор кураман, бир-биридан шўх болаларим бўлади, эл-юрт қатори бировдан кам, бировдан кўп, аммо

бахтиёр ҳаёт кечираман деган ишончим дилимда мустаҳкам эди. Вақти келиб, ҳаётимда бир тартиб ўрнатаман, отам қилган хатоларни мен тақрорламайман деб ўйлардим-да. Балки отам ҳам мен сингари турли-туман ҳаёлий режалар тузгандиру ҳаёт машаққатлари у режаларнинг амалга ошишига йўл қўймагандир? Кимдир озорлаганида уйимизнинг айвонида ҳаммамизни чақириб бағрига босганлари, “шу болаларимдан бошқа ҳеч кимим йўқ” деб ўқсинганлари эсимда. Эсимда нимаси, гоҳ-гоҳ тўсатдан шууримга қалкиб чиқади, бот-бот шуни ўйлаб ҳам кетаман. Теграда одам кўп, қавму қариндошлар ҳам ўзига ҳолларича келиб хабар олиб туришибди, нимага отам “Болаларимдан бошқа суянчиғим йўқ” деб озорланган экан дея, сабабини топишга уринаман.

Ўйланиб, бола-чақали бўлдим, ҳаёт гирдоблари мени ҳам ўз домига аста-секин тортиб кетаверди.

У маҳаллар киш қаттиқ келарди. Ҳар йили ўтин ғамлайман, аммо барибирам етмай қолади. Сабаби, сандалга қалаймиз ёки тандирга ишлатамиз. Қолаверса, қишнинг узун кечаларида узоқ ёнадиган, чўғи тезда ўчиб қолмайдиган ўтин керак бўлади. Бу сафар эрта куздаёқ совуқлар бошланиб кетди. Маккапояларни бир кечадаёқ ушук урди, эртасига узун-узун япроқлари сарғайиб, палахса-палахса бўлиб илвираб осилиб тушди. Ғамлаб қўяқолай дея тўқайга ўтин кесгани бордим. Ичкари қисмида саксовуллар ер бағирлаб ўсган, ўшаларнинг қуриган шохларидан уйга олиб келиб босиб қўйсам, қишга яхши ўтин бўлади деб ўйладим.

Шохларни тўплагунимча кеч кирди. Уйга қайтаётганимда чўл адоғидан улкан ой самога кўтарилган, шабада эсар, ҳаммаёқ шитирлаган сасларга тўлиб кетган эди.

Уни иккинчи бор ана ўшанда кўриб қолдим.

Тўқайдан чиқаверишда, йўлим устида кулранг соя каби, чўнқайиб ўтирар эди.

Кучли, пайдор панжалари шундоқ кўз ўнгимда. Ойга қараб увиллади, кейин нигоҳини менга тикди.

Ундан ҳайикдим.

Айтмоқчи, ўтин кесгани чиққан, кўлимда ўткир ойболтам бор-ку?

Бўрилар тиғида ой нури аксланган ойболтадан кўрқади деганлари ростмикин?

Йўқ, ёлғон бўлса керак, чунки мендан сира ҳайикмаётган эди.

Тавба, кеч шом маҳали, ой бўм-бўш кенгликларда танҳо сузган шу кечада мен ва бўри, бир-биримизга қараб турардик.

У ўша, болалигимда кўрганим бўримиди, ё бошқасими, айтолмайман. У кўрганим бўрининг нигоҳи ўз кудратига ишонган, хотиржам нигоҳ эди. Қаршимдагининг нигоҳида эса таҳдид сезилмоқда!

Яна, кўксиди чуқур жароҳат изи ҳам бор. Кулранг ёллари орасидан корамтир ўйик бўлиб кўриниб турибди. Макон ёки ўлжа талашиб уришганида қай бир ваҳшийнинг тиши қолдирган бўлиши мумкин.

Олдинга қадам боссам, бир ҳамла билан бўғзимга ташланиши турган гап.

Аммо мен ҳам кучга тўлган, шахду шиддатла ундан қолишмайдиган эр кишиман! Ойболтамни қисимлаб, олдинга бир оз эгилиб, бир-икки хушёрона қадам ташладим.

Бўри қимир этмади.

Шу тарика сўқмоқдан жуда секинлик билан, кўзимни ундан узмасдан аста-секин илгариларга бошладим.

Ойболтам жуда ўткир эди-да. Ханжардан ҳам, қиличдан ҳам ўткир эди! Дарахтнинг майда шохчасини ҳавога отиб, тушаётган маҳали бир урсам, иккига бўлиб ташлайдиган даражада кескир эди.

Сўқмоқ четидан унга юзланиб, олдга хиёл энкайиб, сурила-сурила ўтиб олишни кўзлаганим аниқ. У эса чўнқайганича, шиддат тўла нигоҳини мендан узмасди.

Милтиқ олмаганимни кара! Милтигим бўлса, тўнғиз ўқи билан бир отишда жонини жаҳаннамга жўнатардим. Тўнғиз ўқи теккан жойини йиртиб-куйдириб ўтади. Яқинроқдан отилса суякларини ҳам синдириб, баҳайбат бўлса-да, бир неча қулоч нарига улоқтириб юборади.

Бўрининг ёллари янада хурпайди, олд панжалари билан ерни тимдалади.

Ҳозир ташланса-чи!

Шу маҳал анча наридан, тўқай ичкарисидан увиллаган бошқа бир товуш эшитилди.

Сўқмоқ четидаги рақибимнинг ёллари пасайди, кўзини мендан узиб, товуш келган томонга бир қараб қўйди. Шунда нигоҳидаги шиддатнинг ғойиб бўлганини пайқадим. Ортига тисарилди, аммо сира шошмасдан, виқор ила ўгирилдию ўша томонга йўртиб кета бошлади.

Э, тушундим! Бўрилар оила бўлиб яшайдилар. Унинг ҳам оиласи бор-ку?

Ҳа, бўри оила куради. Нарирокда, тўқай ичкарисида уяси бўлсаям ажабмас.

Бўри болалари қанақа бўлишини биламан, болалигимда кўрганман-ку? Кулранг тумшукларининг учи қоп-қора, гоҳ ҳавони искаб, гоҳ бир-бирига суйканиб лапанглаб чопадиган, тўлпоқлигидан гоҳо йикилиб-ағанаб ҳам тушадиган уч-тўртта жўжиклари бўлса эхтимол.

Ҳар ҳолда, у ерда бир оила яшар, эркак бўри эса менинг, яъни чўл бағрида ўзича куймаланиб ўтин тўплаб юрган одамнинг киёфасидаги хатарни сезиб, йўл ёқасига бола-чақасини ҳимоя қилгани чиққанга ўхшайди.

Ким билсин, балки қишлоқ томон йўл олгандиру
аммо мени кўриб, ниятидан қайтгандир?

Ажабо, мени ёв хаёл қилдимикин?

Мен ҳам уни ёв хаёл қилдим-ку?

Ортимга чекинсам, ҳамла қилмаслиги мумкин-
миди?

Аммо, мендаям бола-чақа бор-ку?

Ортимга қайтсам ҳам бўларди, албатта. Ле-
кин, олдинда – қишлоқда менинг ҳам болаларим
бор. Ортимга чекинсам, шу бўри ёки тўдадагилари
қишлоққа даф қилсалар нима бўлади? Мол-ҳол,
кўйлар-ку майли, болаларимга чанг солса-чи?

* * *

Қишлоқда одам кўп, ҳаммамиз бир жамоа каби-
миз.

Тўй-маросимларда баримиз тўпланамиз. Катта
қозонларда ошлар пишади.

Бекорчилар қозонга ўтин ёқилмасиданоқ кўча
базмини бошлаб юборишади. Уст-боши анчайин
тўзган кишилар шунақа маросимларда бироз яйра-
шади.

Ёмғирлару қорлар ёққанида ҳам шу манзара
ўзгармайди. Бизнинг тарафлар фақат баҳор ва ёз
ойларида жонланади, холос. Кузда ҳаммаёқ лой-
балчиққа айланади, қиш келиши билан ҳаракат, да-
рахтлар уйқуга кетгани каби сусаяди. Мўрилардан
кўк ва қора тутун ҳовур аралаш чиқа бошлайди. Ер-
ларда ғўзапоя ва макка поялари қорайиб, илвираб
ётганини кўрасиз.

Уй ишлари билан машғул эдим. Кўча тарафдан
биров чақирди.

Қарасам, қўшним экан.

– Ҳа, киравермайсизми? – дедим саломлашиб.

– Гап бор, – деди. – Айтиб кўяй дедим, кеча тун-
да қишлоққа бўри оралабди.

– Йўғ-э!? Бировга зарари тегмабдими ишкилиб?

– Тегмабди. Қишлоқ четидаги уйнинг томор-қасигача кириб келибди. Уй эгаси хавотирланиб ташқарига чиқса, дўнгга чўнқайиб ўтириб, ойга қараб увиллаётган экан. Кучукларнинг овози ўчиб кетганмиш. Қўйлар ҳам кўркқанидан кўранинг бир четига ғуж бўлиб олишибди.

– Гузарда кишилар тўпланяпти, – деди кейин. – Бу йил ҳам киш оғир келади шекилли. Маслаҳатлашиб олайлик, сиз ҳам чиқарсиз?

– Ҳозир бораман, – дедиму тўнимни кийиб, ортидан эргашдим.

Ҳақиқатан ҳам, гузарда ўн-ўн беш чоғли эркак тўпланган, яна бўри келиб қолса нима килиш керак-лигини гаплашиб туришарди.

Қишлоқнинг уч-тўрт хонадонида милтиқ бор экан. Қолганлар болта, кетмон, болға каби анжомларини тайёрлаб кўядиган бўлишди. Кимдир дашт тарафга бориб тузоқ кўйиб келадиган бўлди. Яна, кимки бўри кўрса сас чиқарсин дейилди. Ҳамма хушёр ётсин, тик этган товуш эшитишса, чопиб чиқишсин. Қўй-қўзи-ку майли, аммо одамга ташланиб қолса борми? Шу сабаб, хушёр турган тузук.

Қайтаётганимда ҳаво очик, совуқ бўлса-да, осмон кўм-кўк, уйлар ортидан, икки-уч жойдан тутун ўрлар эди. Ғўзапоя тутунимикин?

Ғўзапоя тутуни кўк бўлади. Тут ўтини эса яшил-тоб аланга чиқаради. Тутунларга қараб, ким нима қилаётганини билиб олса бўлаверади. Қорамтир тутун тандирга нам ғўзапоя ёқилганини билдиради. Кимдир нон ёпмоқчи. Оч-кулранг тутун хазон ёқилганининг аломати. Ҳа, қайдадир нон ёпиляпти. Ана, шабада исини ҳам олиб келди: ёнган ўтиннинг ва пишаётган ноннинг иси.

Тумов-пучқоқ болакайлар кўчада ўйнаб юришибди.

Тунда кўшнилар билан қишлоқнинг шимол томонига чиқдик.

Кимдир қапа тикди. Қапа ичида ётибмиз.

Ҳаво совук, осмон тўла тўнғиган юлдуз. Гоҳо ёруғ из қолдириб учади. Ҳар тарафдан чириган хас-хазон иси келади.

Дашт адоғидан улкан ой самога кўтарилди. Ҳаял ўтиб, ҳаволагани сайин кичрая борди.

Ёғдуси тунги даштни ёритди. Теваракни ўзгартириб кўрсатди.

Туриб, атрофни диққат билан кузатаман. Буталар орасида ҳаракат сезилгандай бўлади. Лип этиб бир нима ўтади. Йўк, бўри эмас. Бўри бунақа лип этиб келмайди. У хотиржам, ақл билан иш тутади.

Уч-тўрт кун шу тарз кўриқлаб ётдик, аммо бўридан дарак бўлмади. Ёшроқ йигит-яланглар от суриб, атрофни кезиб чиқишди. Ҳар ҳолда ўлжа излаб ёки ўзича айланиб бир келгану қишлоқда жонига зуғум қила оладиган қишиллар борлигини сезгач, болаларини олиб узоқроққа – эмин-эркин дашт кўйнига, емиши оз, аммо хавфсиз маконларга кетган бўлиши мумкин.

Қиш қаттиқ келса чўлда емиш қолмайди, дейишади. Ўшанда қишлоққача тушиб келиши мумкин. Йўкса, ҳатто шундай кучли ҳайвон ҳам инсон кўзидан кўрқади, тик қарай олмайди, одамлардан нари юришга уринади.

* * *

Кунлар-ойлар ўтар, болалар улғаяр эдилар. Турмуш қийин, уриниб-тиришмасанг сира бўлмайди. Бола-чақа боқиш, катта қилиш осонми? Ота оламдан ўтган, она касал, болалар улғайган, ёлғиз ўзим уриниб-тиришаман. Ёнимга кирадиган, ҳамдард бўладиган бирон кимса йўк. Ташвишим шу қадар кўпки, қайларгадир бош олиб кетгим келади. Ҳа,

қайлардадир, узоқ-узоқларда бепоён даштлар бор. Ҳозир у ерлардаги буталарни ҳам оппоқ булду-руқлар қоплагандир?

Дашту далалар, буталар уйкуга кетган. Ҳавода тўлғин булутлар оғир сузади.

Ичимда ёввойи бир хаяжон бош кўтаради. Ой ёғдуси остида ястаниб ётган ўша кенгликларга боргим келади.

Аммо, болалар катта бўлишяпти-ку? Уларни ўқитишим, уйлаб-жойлашим керак...

Ҳа, ташвишларим мўл. Уларни адо этиш менинг оталик бурчим, бажармасам бўлармиди? Аммо бир нафасга бўлса-да, тин олгим келади-да. Миямни чирсиллатар даражада оғир ташвишлар чарчатганида, бир нафас, атиги бир нафасгагина ўша ёқларга кетсам... бепоён кенгликларда кўксимни тўлдириб хайқирсам, озод-озод, сарбаст-сарбаст чопсам дейман... Ким билсин, буталар остида нигоҳини менга хотиржам тикиб турган ўша бўрини яна кўрсам ҳам ажабмас.

Негадир уни ваҳший деб ўйламаслигим ўзимни хайратга солади. Балки, болалигимда беозор ўйнаганим учунми? Ёхуд қай бир жиҳатларимда ўзимни шу ваҳшийга тенглаштирганим учунми? Мен ҳам худудимни белгилаб олганман, бегона биров кириб келишига сира йўл қўймайман. Мен ҳам гўё овга чиқаман, емиш топиб келаман, у ризқимга биров чанг солса ғажиб ташлар алфозим бор. Шуни деб гоҳ кимлар биландир уришганман ҳам, кимлардир мени ҳам жароҳатлаган, у жароҳатлардан анчагача ўзимга келолмай юрган маҳалларим ҳам бўлган.

Бута остидаги бўри нигоҳини мендан олади, бошини бошқа ёққа буради, бўйнини кўкка чўзиб, пастак, ҳомила булутларга қарайди.

Ўзимни абгор, абжағи чиқиб кетган, аммо ирода-си букилмас қаҳрамондай ҳис қилганим ғалат.

Уясида болалари бўлса, эхтимол.

Тўлпоқ, юнглари қорамтир, кучукболаларга ўхшаб кетадиган болалари.

Бир-бирига суйканиб-ғингшиб, ташқарига чиқишга уринаётган бўлишлари ҳам мумкин.

Бу сафар ҳам у менга даф қилмаслигини биламан.

Яна дуч келсак, у томон одимлайман, нигоҳларимиз яна тўкнашади. Бу сафар қўлимда ойболтам йўқ, аммо ўзимга ишончим кучли.

Бўри менга жим қараб туради.

Икки оила бошлиғи шу тарика дуч келамиз.

...Бепоен дашту далаларда бўри тўдалари кезиб юрадилар. Ўзларига тўдабоши сайлаб оладилар. Қолган бўрилару тўдабошига мутлақо бўйсундилар. Худуд ҳам бепоен, у худудга бошқа бирор вахший киришига йўл қўймадилар.

Баъзиларининг кўксига, елкаларида жароҳат излари бўлсаям ажабмас.

Ажабо, менинг худудларим қайда эди, қайдан бошланиб, қайда тугаган эди?

Ҳаёт деб аталган дашту биёбоннинг қай ерида эди менинг маконим?

Бўри-ку ўз йўлига, аммо мен инсонман-ку? Теграмдагилар ҳам инсонлар-ку? Нима учун худудимни белгилаб олишим, бегона кириб келишига йўл қўймаслигим, нима учун ризқимни талашиб-тортишиб топишим керак?

Уйим, дастурхоним доимо очик, биров кириб келса хушҳоллик билан олдига топган-тутганимни қўяман, гоҳ мўл-қўл, гоҳ оз бўлади. Шу одам мени йўқлаб келганидан бошим кўкка етади. Ҳа, бир қарашда ғарибонман, бир қарашда кичиккўнгилман, эл қатори ризқини топиб-тутиб, эл қатори болачақасини катта қилаётган бир мардуми мусулмонман.

Шу дард ила турли юмушларга уринганман, кимлардир ризқимга чанг солиб ҳам кўрган, чангалидан юлиб олган маҳалларим бўлган. Ҳаёт мени ҳам яралаган, у яраларни гоҳо мен ҳам ярадор каби ялаб-юлкайман, фақат бундан беозор ухлаб ётган болаларим беҳабар, гўдакликнинг мусаффо тушлари аро гоҳо жилмайиб, гоҳ тамшаниб ухлайдилар.

Гоҳо тўнимни елкамга ташлаб ҳовлига тушаман.

Жуда юксақларда, бениҳоя олисларда кичкина ой сузади.

Ой, мен орзу қилган ўша чексиз ҳудудларни эсимга солади.

Кичкина шу маконимда бир-бир одимлайман.

Бедорлик азоб беради.

Шу тоб, мана, умрини аллақанча қисми ўтиб, шиддатлар илғар-илғанмас сусайиб борар экан, унутулиб кетган ёввойи бир шавқ ҳам ичимда уйғонади.

У шавқ аро ҳудудимдан чиқолмай типирчилайман.

Бир силтаниб, занжирларимни узиб, бепоён дашту далаларга ошиғич чопиб кетгим келади.

У ёқларда ҳозир ҳам совуқлар ўйнаётган бўлса эҳтимол. Кузги буталарни қировлар қоплаган бўлиши ҳам мумкин.

Ўша ерда болалигимдаги виқорли ва мағрур хайвонни кўрсам ажабмас.

Унинг ҳам отаси аллақачон оламини тарк этгандир? Мен кўрган ўша тўлпоқ бўри боласи аллақачон улғайиб, бир оиланинг бошига келгандир? Унинг ҳам мен сингари зурёдлари бордир, ҳозир, уясида бир-бирларига суйканиб, ғингишиб ухлашаётгандир?

Оила бошлиғининг бедору ҳушёр эканига шубҳа йўқ.

Мени пайқаб, ўша хотиржам ва совуқ нигоҳи билан ҳаракатларимни чамаласа, бу ёлғиз одам боласи

тунда, ой ҳаволаган маҳалда дашту тузга не учун келди деган ўй ила хушёр-хушёр бокса ҳам ажаб-мас.

Мен эса, йиллардир хаёлимда гавдалантириб юрганим шу манзаранинг рўёбга чиққанидан ўзимча суюнаман.

У мени хушёр кузатади. Мен эса истикболига одим отаман.

* * *

Қишлоғим жуда четда, электр ҳам тузук-курук келмаган, шамолларда, ёмғирларда ўчиб қолади. Ёзда ҳамма ўз ташвиши билан овора, қишда эса юмушлар бир оз камаяди, шунда тўн кийган, белбоғ ўраган кишилар кўчаларда тўп-тўп тўпланишади.

Анча нарида, бир киши томда антенна тузатади, шабада овозини олиб келади:

– Бўлдими?

– Йўқ, ўнгга бура!

– Кўрсатдими?

– Кўрсатмай қолди, орқага бура!

Узун терак ёғочи учига маҳкамланган иккита катта мис лаптак лопиллайди.

– Э, бугун кино бўлади! – деб илжайишади кишилар.

У кино урушда фашистлар қўлига тушиб қолган киши ҳақида. Ҳар йили икки-уч марта кўрсатилади, воқеа Польшада рўй беради, нимагадир қишлоғимнинг кишиларига ўша кинонинг воқеалари маъқул келиб қолган.

Фашист зобити асирга бир стакан тўлдириб арок қуйиб беради. Асир оч, аммо мағрур. Арокни бир симиришда ичади, устига-устак “Мен биринчисидан кейин газак қилмайман” дейди хўмрайиб.

Қишлоқдагиларга мана шу жойи маъқул.

– Қуй!

Куйилади.

– Мен биринчисидан кейин газак қилмайман, – дейди илжайиб кўшним.

Бу ҳаммага ёқиб тушади.

Бу гал ҳам дўкон олдида эдик. Чироқ аллақачон ўчиб қолган. Паст тарафдан шовур эшитила бошлади. Беш-олти киши ҳовлиқиб, бақириб-чакириб келар эдилар:

– Бўри! Бўри!

Зиёфат ҳисси шамол учиргандай бадар кетди. Ҳамма ўша томонга чопди.

– Яна бўри оралабдими?

– Қайда экан?

– Ҳеч нима қилмабдими?

Келгувчилар қопда бир нимани орқалаб келмоқда эдилар.

Етиб келишгач, норғул, давангирдай йигит:

– Жаҳаннамга жўнатдик, энди қишлоқ тинч бўлади, – деди илжайиб.

Кейин қопни остидан кўтариб бир силтаган эди, ичидаги бўри танаси шалоп этиб лой устига тушди.

Унга қарадиму ичим бир қалқиб олди.

У кучли, бақувват бўри эмас эди. Суяги эндигина қотган, эндигина кучга тўлиб-етилиб келаётган бўри боласи эди у.

Юнглари тўклашиб улгурмаган, тумшуғидаги ҳалқаси кетмаган, биқинида тўнғиз ўқининг жароҳати қорайиб турган, кўзи қотиб қолган... хуллас, ўлиб ётар эди.

* * *

– Куй! – деди кўшним, шодон. – Биз иккинчисидан кейин ҳам газак қилмаймиз!

– Менга қара, – деди кейин. – Буни терисини шилиб олинглар-да, тирноғини кесиб, уйга осиб қўйинглар.

– Нимага?

- Эскилардан қолган бир гап бор, – деди ғолибона. Кейин кўрсаткич бармоғини нуқиб, уқтирди:
– Бўрининг тирноғи омад келтиради. Унутма!

* * *

Ўша тун ухлолмай чиққанганимни болаларим айтиб беришди.

Самода ниҳоятда тўлин ой сузгани эсимда. Уйга келибману ховлида, сўрида ойга қараб ўтираверибман. Кўзимдан ёшим дув-дув оқар эмиш. Хотиним келсаям, болаларим келсаям қарамабман, “Нимага бунақа ўтирибсиз, уйга кирсангиз-чи” дейишса, тўнғиллаб шундай жавоб қилибман:

- Кирмайман уйингга!
- Кирақолинг, чарчабсиз, ахир.
- Кирмайман дедим-ку?
- Вой, нима қиласиз бу ерда?
- Ойга қараб увиллагим келяпти, хотин, – дебман.

Шундан кейин тўлиқиб-тўлиқиб роса гапирибман. Биласанми, ичимда бир бўри бор, дебман. Мени кўча-кўйда индамас, ювош бир одам бўлиб юришимга қарама. Умрим бўйи ўша бўри ташқарига чиқиб кетмасин деб уриниб келдим. Энди эса, ҳеч бўлмаса шу кеча қоронғисида, ҳамма ухлаб донг қотиб ётган маҳалда ойга қараб бир мартагина чўзиб-чўзиб увилласам бўлмайдим ахир, дермишман...

Эртасига хотиним, болаларим ўзларича илжайишиб “Яхши ётиб турдингизми” дея ҳар доимгидай ҳол сўрашганида кўзларига қарадиму бир нимани биладигандай кулимсираб туришганини кўрдим. Нонушта маҳали хотин ҳар доимги одатини қилиб, ўсмоқчилаб “Кеча ғалати-ғалати гапларни гапирдиларми, хўжайин” деб сўради. Тунги воқеалар эсимда эди, албатта. Аммо ўзимни унутгандай кўрсатиб:

– Бекорларни айтибсан! Тез-тез бўл, ишга кеч қоляпман, – дедим тўнғиллаб.

Бўримиш?! Бор-йўғи бир ваҳший-да. Иши одамларга нукул зарар келтиришдан иборат. Бизлар инсонлармиз-ку?

Бир хўмрайган эдим, хотиннинг дами ичига тушиб кетди. Аммо шундаям кўзининг бир четидаги кулимсираш ифодаси кетмаганини пайқадим. Билмаганга олиб, тўнимни кийдим-да:

– Келишимда гўшт олиб келаман, кечкурун ўзим сизларга бир палов дамлаб берай, – деб, чопонимни этагини қоқиб кўчага чиқиб кетаётсам, хотин ортимдан гапирди:

– Унда манавини нима қилайлик?

Ўгирилиб қарасам, кўлида узун оқиш бир нима. Бўрининг тирноғи!

– Ташлаб юбор, – дедим энсам қотиб. – Омад келтиради деб қайси аҳмоқ айтди сенга?

– Ўзингиз айтдингиз-ку?

– Ҳамма гапимгаям ишонаверасанми, ҳазиллашдим-ку? – дедим-да, ҳар кунги ишимга-ташвишимга йўл олдим.

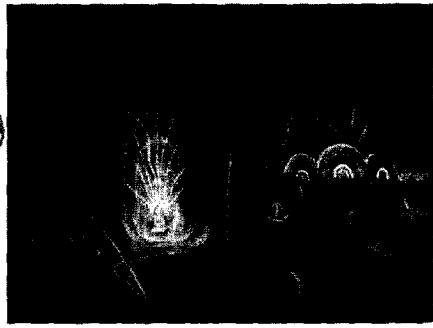
Шу тонг чоғида, кимдир даласига, кимдир хизматига, кимдир ўқишига, кимдир қариндошиникига кетаётган, ҳар кунги ташвишлари билан андармон юзлаб-минглаб кишилар каби.

Яъни, эл қатори...

*«Боги Эраи
хикоялари»*

туркумидан

ОТАМГА НИМАДИР БЎЛДИ

Мен жудаям кичкина боламан. Бўйим эндигина отамнинг тиззасига етган.

Отам жуда кувватли, кафтлари улкан-улкан. Йўғон бармоқларидан тутиб, отамга бошимни қайириб қарайман.

Мевалар пишса, елкасига чиқиб оламан, дарахтнинг ҳўв учидагиларгаям кўлим етадиган бўқолади.

Тунги юлдузлар бодрокдай сочилган. Отамнинг елкасига чиқиб олсаму ўзим яна пича ўссам, уларнинг тўплаб олавераман.

Худо юлдузларнинг ортида. У жуда меҳрибон, ер юзини ўша жойлардан туриб кузатади.

У отамгаям, онамгаям меҳрибон. Шу туфайли бизларни унга фарзанд қилиб берган.

Отам ҳам меҳрибон. Лекин, узоқларга ишлагани кетмоқчи.

“Отам кетмасин” дейман онамга.

Онам айтадики, кетмаса бўлмайди-да, тойим. Сенларни боқиб қатта қилиш керак, шунча ташвишни қандай бажарсин?

Кетадиган жойи жудаям узоқда. Отам ўша ўлкалар ҳақида ҳикоя қилиб беради. Йўл юрармиш, йўл юрсаям мўл юрармиш. У ёқларда роса қорлар ёғар экан. Оқ айиқлар бўқириб юрармиш... Одамлари муздан кулба қуриб яшар эмишлар.

Айиқлари ёққан қорлари туфайли оқ бўлса, унда девлариям оқдир? Оқ дев дегани ўша ёқларда яшаса-чи? Муз баъзан оч-кўкиш тусда бўлади, балки кўк дев ҳам бордир?

Бир неча кундирки, хаёлимда шу ўйлар. Уйимизга кимлардир келишади, маслаҳатлашишади, кейин отам онам билан узоқ-узоқ гаплашади, мен кулоқ солиб ётаман. Печкада ўтин чирсиллайди, баъзан нам новда вишиллаган овоз чиқаради, шунда хивичдан отилиб чиқаётган ингичка буғ оқими кўз олдимга келади. Кўпинча узум новдаси шунақа сас чиқаради, бошқа ўтинлар гурилламайди, аммо ёнгандаги овози ҳар хил бўлади. Ўша турфа овозларга-ям кулоқ солиб ётавераману ухлаб қоламан.

Туш кўраман.

Сигиримизнинг бири оч, бири тўқмиш. Оч сигиримиз тўқ сигиримизни ер эмиш.

Еримиз тап-тақир, биттагина бошоқ ўсиб чиққанмиш, холос.

Уйимиздан отлар чиқиб кетишаётганмиш, ҳаммаси баланд бўйли, ёллари ҳилпираган, аммо эгарлари бўм-бўш отлар...

* * *

Ниҳоят, отамнинг кетар куни келди. Ерларни киров босди. Кўни-кўшни, қариндош-уруғ йиғилди. Ерқозонда овқат пиширдик. Мен эски ўтинларнинг иссиғида исиниб ўтирдим. Ёғлари қалқиб-қалқиб шўрва пишди, кишилар нон ботириб, мактаб-мактаб ейишди, кейин дуо қилиб кетишди.

Онам катта халтага нон, талқон, тутмайиз солди. Отам айвонда ўтирар эди.

“Ота, дедим. Бўйнокни бостирмага бойлаб кўяйлик, қачонки олдидаги сув айниб қолса, кучу ер тишлаб ириллайверса, сизга бир нима бўлганини шундан билиб оламиз. Шунда мен ўзим бориб сизни кутқариб келаман”.

Отам кулди, катта кафти билан бошимни силади, кучоқлади, кейин “Майли, айтганингдек бўлақолсин, аммо кучук шўрликни кийнаб ним:

киласан?” деди. “Кечкурунлари бойлаб кўяқол, кундузлари ўйнасин”.

Мен кўндим.

Бўйнокни чақирдим, думини ликиллашиб келди. Бу яхши кучук, овқат сўрамайди, дастурхон қокқанимизда ўша ерда ўралашиб увокларни териб ейди. Бегона бировни уйимизга яқинлаштирмайди. Опам мактабга жўнаса, ортидан обориб ташлаб келади, ўқишдан чиқишига ҳам бориб кутиб туради.

Мен Бўйнокнинг ақлли эканини биламан.

Отам тўғри айтди. Кундузи занжирлаб қўйсам, опамни ким мактабга обради?

Бўйнокни бостирмага бойладим, олдига эски чатноқ косада сув қўйдим. “Шу сувга энди ўзинг қараб тургин” деб тайинладим. ■

Кеч туша бошлагач, гуриллаб қўшнимизнинг эски аробаси келди. Отам хайр-хўшлашиб аробага минди, у ортидан кўк тутун чиқариб жўнаб кетди.

Қўлимни силкитиб туравердим, аммо отам ортига қайрилиб қарамади.

Шу тарика, уйимиз хувиллаб қолди.

* * *

Эртасига яна кировлар тушди. Индинига ҳам. Ҳар куни тушаверди.

Ўша кундан бошлаб уйимиз иссиқ бўлмай қолди. Отам борлигида ҳароратли бўларди. Тўнига ўраниб чой ичиб, телевизор кўриб ўтирар, гоҳ тиззасига уриб, бақириб-бақириб кулар ҳам эди. Мен бағрига кириб олардим. Гоҳо туриб печкадаги оловга қараб кўярди. Кутидаги нонларни печка устига қўйиб иситса, иси ҳаммаёқни тутиб кетарди.

Отам кетгач, кучукка меҳрибон бўлиб қолдим. Олдидаги сувини ҳар куни янгилайман, нон бераман. Беҳи ҳам берган эдим, егиси келмади. Атай сувига диққат билан қарайман: топ-тоза, тиник

бўлади. Хурсанд бўламану тўкиб ташлаб, ариқдан бошқа сув опкелиб соламан.

Отам ўша олисларга етиб бордимикин, деб ўйлайман.

У ёқларни жуда совуқ дейишади. Отам бир маҳаллар ёшлигида ўша ёқларда аскар бўлган экан. Икки-учта пўстинни устма-уст кийиб юрардик, деганлари эсимда. Отам кетган томонларда дев бўлмаса керак. Дев унақа совуқ жойларда яшай олмайди, чунки пўстини йўқ. У ёқларда оқ айиқлар билан узун шохли буғулар яшармиш.

Ҳа, у ёқларда дев нима қилсин? Дев ўзимизни томонларда бўлади. Ишламайди, бахайбат гавдасини лўкиллайтиб, қорни очганида ғоридан чиқиб келади, теваракдаги қишлоқларнинг одамларини кўрkitиб, қорнини тўйғизади. Девнинг кийими ҳам йўқ, белига лунги бойлаб, ялангоёқ юради. Хотини ҳам, болалари ҳам бўлмайди. Бунинг устига анчайин аҳмоқ, еб-ичишдан бошқа дарди йўқ, Бўйноқчалик ҳам фойдаси тегмайди. Қора кунимга яраб қолар деб одам ғамлашям мумкин. Очқаганида четан ичига қамаб кўйилган одамлардан биронтасини егани энкайиб келади, шунда одамлар “Мен ориқ, у семиз” деб ҳар томонга қочишади.

Отам у ёқларда нима қилар экан? Қўллари совқотиб дарахт кесар? Ҳар қанча уринсам ҳам тасаввурим у манзараларни жонлантира олмайди. Ундабунда эшитганларим бирлашиб, тушунарсиз манзаралар ҳосил қилади. Ўрмонлари бепоён эмиш. Юз йил юрсанг ҳам тугамасмиш. Қизик, отам нима учун уларга уй қуриб берар экан, ўзлари қуролмас эканми? Йўқ, бизларникидай уйларни қуришни билмас, ўшан-чун музни ўйиб, ичига кириб яшар эканлар. Отам уларга уй қуришни ўргатиб, кейин қайтиб келса бўлмасмикин?

Бўйноқ ҳар оқшом думини ликиллайтиб олдимга келади. Отам кетганидан бери у билан ўйнамайман.

Менга ҳайрон бўлиб қарайди, ўйнагиси келади-да. Айтдим-ку роса ақлли деб, бостирмага оборсам, ерда ётган занжирини тишлаб кўтариб, бошини тикмоқчи бўлади. Билади-да эрталабгача туткунда ётишини. Кейин олдидаги сувига қарайман – йўқ, айнимабди. Суюниб кетаман, сакраб-сакраб чопаман.

* * *

Орадан кунлар ўтди.

Бир кеча Бўйноқ дуёни бузгудай бўлиб ғингшиб чиқди.

Осмонда ой сузар эди. Майда тарам булутларни ёритиб, совуқ осмонда танҳо сузаверди.

Бўйноқ сира тинчимади.

Югуриб бориб, сахар ёруғида қарасам, қосадаги сув айниб қолибди!

Энди нима қилдим? Отамга бир нима бўлдимиз?

Бўйноқни бўшатсам, ер тимдалаб ғингшийверди. Томорқаларни айланиб қур чопиб чиқар, кўча эшик олдига бориб кўчага, дала-тузга мўралар, нима қиларини билмасди шўрлик.

Уйга кирсам, қосадаги сув ҳам айниб қолибди.

“Ака, – дедим. – Отамга нимадир бўлди”.

“Йўғ-э, – деди акам. – Эсинг жойидами?”

“Йўқ, ака. Отамга ростдан ҳам бир нима бўлди, чунки Бўйноқнинг олдидаги сув айниб қолди”.

“Бўлмағур гапни кўйсанг-чи”.

“Ака, эътибор берсанг-чи. Уйдаги бор тартиб отам туфайли эди. Ўзи узоққа кетган бўлсаям бегона қушлар экинга келмас эди. Энди эса, кўряпсанми, жухориларни ёввойи қушлар босиб кетди. Менимча, отамга бир нима бўлди.

Разм солдингми, бир кечада этакдаги бурган билан шўра ўсиб кетди. Мевали дарахтларга қарадингми? Беҳи мева солган жойида бужмайиб қолди. Шафтоли меваларини тўкиб юборди. Узум-

лар чириди. Ака, уйимиздан бир нима кетиб қолди. Чунки, отамга нимадир бўлди!

Ахир, разм солсанг-чи! Опам синиқ ойнага қараб, синиқ тароқ билан соч тарар бўлди. Жон ака, сен кучлисан, отамнинг ўрнидасан, ўртоқларинг билан чиқиб кетиб қош қорайганда қайтгунча рўзғорга қарасанг-чи. Ахир, отамга бир нима бўлди!

Қўшни сувни ўзига буриб олди, маккаларимиз сув ичолмай ранги кетди. Кеча келаётсам, эшигимизни тагига кимдир пўчоқ ташлаб ўтибди. Уйнинг сувоғи шўрлашиб кўчиб тушди, биров сидириб-тўплаб, суваб кўймади. Ўша ердан ҳам шўралар ўсиб чиқди.

Яна айтайми, ака? Этакдаги бобом эккан нок қуриб қолганини сезмадингми? Юз йилдан бери бир хилда мева соларди, шу бир-икки кун ичида барглари тўкиб юборди, пастда, ерга яқин шохиди биттагина новдаси қолди, холос.

Онам нон ёпса, нонлари оқиб-қийшайиб кетяпти-ку? Овқат қилса тузи шўр-ку? Туз-намагини тотганида кўзини ёши оқиб қозонга тушганини неча марта кўрдим-ку? Овқатларни таъми ҳам ўзгариб қолди, есам, лаззати йўқ. Ҳар нарсадан таъм кетиб қолди. Кир ювса кўпирмаяпти-ку? Ҳовли супурса яна хас босиб, ёввойи ўтлар ўсяпти. Маккалар пишмади-ку? Ўтлар қуриб қолди-ку?

Иморат ҳам чўқди, пайқаяпсанми?

Ака, туш кўрдим, тушимда сигиримизнинг бири оч, бири тўқмиш. Оч сигиримиз тўқ сигиримизни ер эмиш.

Даламиз тап-тақир, биттагина бошок ўсиб чиққанмиш, холос.

Уйимиздан отлар чиқиб кетишаётганмиш, ҳаммаси баланд бўйли, ёллари ҳилпираган, аммо эгарлари бўм-бўш отлар.

Қара, ахир, укам тандир бошига бориб, оғзига бошини тиқиб отамни чақиряпти, кўрмаяпсанми?

Бўйнок, нимага бўйнингни ерга ишқаб менга жавдирайсан? Қўлимдан бир нима келармиди? Нимага мени торткилаб қайларгадир ундайсан, ингра-ниб увиллайсан?

Эй Худо, бу ахволга бирор чора борми?

* * *

Бу – ота оиласини сенсирлагани боис ҳаммани сенсираб гапирадиган нигоҳи мусаффо болакай эди. Сенсираса кишилар аччиқланишмасди, қайтанга жилмайиб қўйишарди.

Энди хаёлан отасига гапирарди.

“Энди келақолинг, жон ота”, дер эди.

“Келмасангиз сира бўлмайди.

Кетганингизга қанча бўлди-ю!

Онам билан ерларни чошиб экин экмоқчи бўлдик, бир сув келса, бир келмади, ҳаммаёқни ўт босди, аммо экин битмади. Сизсиз барака кетиб қолди.

Акам бориб сув очиб келар бўлди, уч-тўрт кун уринди, биров сув бермади. Кап-катта кишилар ҳақимизни еб қўйишди. Сиз бўлганингизда улар ҳайиқар эдилар.

Дов-дарахт мева солмай қўйди. Ҳар ёқни шўр босди.

Сигирларимиз озиб кетди, қарайдиган одам топилмади.

Ота, акам ҳам, онам ҳам билишмайди, аммо мен билиб турибман-ку. Сиз келсангиз, дарахтларимиз дунёни мевасини тугади, бозорга опчиқиб сотаверамиз-сотаверамиз, ахийри бойиб кетамиз.

Сиз келсангиз, еримиз мўл-кўл ҳосил беради, уларни қоплаб босиб қўямиз. Сигиримиз оламжаҳон сут-қаймоқ беради. Уй ҳам қаддини кўтаради, кўк-рагини кериб савлат тўкиб туради. Эгам келди деб суюнади-да.

Сиз уйда бўлсангиз, у қаср бўпкетади. Уям

бошқа уйларга мактанади, қара, эгамни савлатини кўр дея.

Келақолинг, отажон. Елкангизга миниб олай, кўкдаги юлдузларга кўлим етадиган бўлсин, истаганимни бодроқдай қилиб узиб олаверай. Юлдуз нимаси, Ойга ҳам кўлим етар бўлсин.

Ука, кеча тандир олдига бориб отамни чақирдинг-а? Бекор қилдинг, тандирга бош тикиб чақирсанг, отам эшитмайди. Этакда катта тол бор, ўшани ковагига оғзингни тутиб “Отажон” десанг келади.

Юр, укажон, ўша толни олдига. Иккаламиз бирин-кетин чақирамиз.

Отам яхши кўрадиган тол у. Кавагида шамол ўтиради, биз чақирсак, сасимизни узоқларга олиб кетади. То отамнинг қулоғига етмагунча учаверади. Шамол тандирга киргани кўрқади, чунки унга олов ёкилади-да...

Юрақол, биргалашиб чақирсак, отам албатта эшитади...

* * *

Яна кун ўтди.

Эрталаб она барвақт турди. Бориб мол-ҳолга ўт солди, нонушта тайёрлади. Кейин болаларимни уйғотақолай деб ичкари уйга кириб овоз берди. Қараса, ўртанчаси жойида йўқ.

“Вой ўлай, – деди. – Ҳой, уканг қани?”

“Билмадим” деди каттаси, кўзларини ишқалаб.

Ҳовлига чиқиб аланглаб атрофга қаради, нигоҳи хар тарафни тентираб кезиб чиқди. Бола кўринмас, бостирма остидаги занжир бўм-бўш, кучук ҳам йўқ эди.

“Вой, ўлибгина кўяқолай, – деди ўтакаси ёрилгудай бўлиб. – Ҳой болам, қайдасан?”

Биров сас бермас эди.

“Жоним болам, қайлардасан?”

У маҳалда ота, қора совуқларда тиришиб меҳнат қила-қила, ниҳоят, мадори қуриб, қаттиқ иситмалаб ётиб қолган эди.

Иситма олган одам устида юзлаб зил-замбил тошлар бордай ҳис қилади. Суяклари қақшаб оғриydi. Қарайдиган одам йўқ, шериклари уни қолдириб, ўзлари ишга кетишган. Роса бўралаб қор ёққан эди, шу иситма аро деразага қор зарраларининг шитирлаб урилишигача эшитиб турибди.

Бир маҳал ғувиллаб шамол эсаверди. Деразанинг кўзи синган, ўрнига қалин сувқоғоз тутиб қўйилган эди, ўша ердан кириб келди. Тол баргларининг тўкилган сасларини олиб келиб қулоғига урди, маккапоярларнинг шитирини, мол-қўйларнинг баърашини олиб келди. Ўша саслар аро кичкинасининг овозини ҳам олиб келди у.

“Отажо-о-н” деган заиф, ингичка, ёлвориш тўла сас!

Овозда ҳам кўзёшлари бўлар экан-да? У сас тўла кўз ёши эди.

Кўз ёшининг иси ҳам бўлар экан-да? У ис боласининг ҳўл сочидан келадиган исга ўхшарди.

Турай дейдию туrolмайди, сира мадори йўқ.

Бир маҳал қараса, эшик очилиб ўрганчаси кириб келяпти. Шу совуқда, битта юпқа қўйлақда! Қўлидаги дўпписида бир нималар бор. Ёнида эса Бўйнок.

“Ота, турунг, кетдик уйга” деяпти хўмрайиб.

“Ия, сен нима қилиб юрибсан бу ёқларда?”

“Ота, Бўйнокни олдидаги сув айниб қолди, – деяпти. – Занжирдан бўшатдим у ортидан келавердим”.

Дўпписининг ичида бир ховуч йилтироқ нарсалар кўринади.

“Ота, уйда эканингизда елкангизга чиқиб юлдузларни териб олиб, бостирмага яшириб қўйган эдим, ўшаларни олиб келдим”, деяпти.

“Турсангиз-чи ахир, жон ота”, дейди.

“Ота, сизсиз қийналиб қолдик”.

Гапиради-ўксинади. Гапиради-термилади. Гапиради, кўзининг ёши дув-дув оқади.

“Ҳозир тураман, болам” дейдию туролмайди.
“Ҳозир, болам...”

“Йўқ, турмасангиз бўлмайди” дейди.

“Юринг биз билан, ота” деб эшикка қараб йўналади.

“Эй Худо”, деди ота шунда. “Эсон-омон оёкка туриб олсам, ўша заҳоти уйимга кетаман!

Бу ерларни елкамни чуқури кўрсин!

Менга нима бор эди бегона юртларда, бировларга мўлтираб нон топсам?

Мен нодон, болаларимни ўзимга интизор қилиб қўйибман-ку?

Уларга орзу-ҳавас қилган нарсаларимдан ҳам кўра, ўзим керак эканман-ку?

Нима қилиб юрибман бу ёқларда, яқинларимдан, жигарларимдан айрилиб?”

* * *

Шу маҳалда болакай билан Бўйноқ қишлоқдан чиқиб олишган, тақир аро кетмоқда эдилар.

“Бўйноқ, дерди болакай, кучукка. Сен йўлни биласан. Отамнинг изини искаб-искаб топиб бораверасан.

Отам жуда олисда, аммо яхшилаб югурсак, албатта етиб оламиз.

Теварақда чиябўриларнинг улиши эшитиляпти, кўрқяпман. Лекин ёнимда сен борсан-ку, улардан кўрқмаслигингни биламан.

Бўйноғим, сув бекорга айнамади. Яхшиям айнабди, агар қонга айланиб қолганида уйимиз куярди.

Қара, юлдузларнинг живирлашини... Уларнинг ортида Худо бор. У жуда меҳрибон, ўша жойлар-

дан туриб ер юзини кузатиб туради. Ҳозир отамни излаб чиққанимни ҳам кўриб турибди, йўлимизни кўрсатсаям ажабмас”.

Шу тарика, кеча коронғисида деярли югуриб борарди болакай, итини эргаштириб, узоқларга, отаси кетган олис-олисларга...

* * *

Тоғиб бора олармикин? Ёки қишлоқнинг олди эркаклари уни излаб, ортидан келиб қайтариб олиб кетишармикин? Бундан хабаримиз йўқ.

Ажабмаски, ота ҳам кадрдонлари сари йўлга чиққан бўлса... Бир авлоднинг каттасию кичиги шу тарика бир-бирининг дийдорига тўйишларини тилашдан ўзга тилагимиз йўқ.

Ахир, яқинларнинг ҳасрати оғир бўлади. Жигар укубати ундан ҳам оғир эмасми? Ёлғончи тонг ғираширасида кузатиб қолар эканмиз, бизнинг ҳам бир илтижомимиз бор, у илтижомимиз шундайдир:

“Ҳеч кимни яқинлари ва севганлари дардига дучор қилмагин. Бизларни севганларимиз билан имтиҳон қилмагин. Яқинларимиздан, улуғларимиздан айирмагин, сафимизни бут қилгин, ризкимизни кенг қилгин!”.

Бошқа нима ҳам дея олардик?

2014

ЁҚИМЛИ ЁМҒИР САДОСИ

Синфдошларимга

Бу ҳикоя – одамлар, воқеалар, ҳодисалар ҳақида эмас. Бу ҳикоянинг қаҳрамони – қишлоқ. Ҳа, айнан қишлоқ.

У нозланади, чаппар уради, бағрида борини муҳайё қилади, гоҳо тўрсайиб-хўмраяди, хуллас, бир тирик жонзот нимаики қила олса, барини у ҳам қилади.

Авваллари унинг ўз феъл-атвори, инжикликлари борлигини билмас эканман, энди ўйласам, бир жонлидан сира кам эмас – ясланган боғу роғлари, ўйнаб оққан равон сувлари, бепоён далаларию синчли уйлари билан аллақачон тилга кириб, менга бир нималарни сўзлаб ҳам улгурибди.

* * *

Бир маҳаллар унинг бағри қайноқ, қуёши жазирама, суви кумуш, ўзи ғоят сахий эди. Ёзнинг иссиқ, дим кечаларида бедазорлар, экин ерлари, тут шохларию чанг босган узумзорлар узра енгил шом кўнганида, уйлардан чиқаётган элас-элас шовур муסיқасини хотирамга ёзиб олган эканман. Айвонимизда симга осифлик эски радио бўлар эди, ота ишдан келган, сингиллар сўрига қизил йўлли дастурхонни ёзиб бўлишган, қайдандир пиёздоғ иси, болалар қий-чуви келар, эски бир оҳанг тараларди:

*Барнолар ичра барно, Раъно,
Гулмисан, гулёрмисан?
Ҳамма гуллардан аъло, Раъно...*

Шу шом маҳали оппоқ гуллаган ўрик оқариб кўзни қувонтирса, исини шабада атрофга ёйса, даладан қайтаётган чопиқчиларнинг қийқиришлари, сигир маърашию пақир даранги ҳам эшитилар, чунки кўпчилик кунига икки маҳал сигир соғарди. Ҳавода сут иси ҳам анқиб кетарди, сигир челақни тепиб ағдарди шекилли.

Томга тираб қўйилган эски шоти, бир четда ётган арава гупчаги, қишлоқ четидаги анчайин ёввойидай туюлган қамишу қовғалар орасида беозор жонзотлар қувнаб ўйнаб юришгандай туюлиши, буларнинг бари ой нури эланган кечаларда хонадонларга кириб келиб мўралашса-да, зарари тегмагани қизик. Одамлар дарахтларга, ҳайвонларга гапиришгани ундан ҳам ажойиб. Сут тўла пақирни тепиб ағдарган сигирни худди одамдай койиган, шивалаб

эзиб ёққан ёмғирларга, шамолларга, жазирама-ларга сўзлаган кишилар бўлар эди. Ёмғирлари ажойиб, тўнка кўчирар шамоллари ҳам ўйнаб-кувнаб эсгандай, ҳатто қишда қалин ёққан қорлари ҳам илиқдай таассурот қолдирибди.

У маҳаллар кўчалар ҳозиргидай текис ва равон эмас, кузу қишда лой-ботқоқ бўлиб ётарди. Баҳор бўтаналарида дарахт гуллари оқиб келгани, даҳанага тўпланиб, гирдобларда чир-чир айланганлари – ҳаммаси ёдимга муҳрлангани ажаб.

Қишлоқнинг яна бир ажойиботи шунда эдики, қайга ўйнаб кетсак ҳам у ерда бир таниш киши чиқар эди. Далалар адоғида бепоён боғлар бўларди, у меваларнинг тахир таъми ҳозир бениҳоя ширин туюлади. Ҳали пишиб улгурмаган хом мевалари сувини оқиза-оқиза ер эканмиз, боғ қоровули ё ишчиси келиб қолса уни танирдик, ёки у бизни таниб олиб “Ҳой Фалончининг боласи, отангга айтаман” деб пўписа қиларди. Бир куни ёш болалар ўйнаб бошқа қишлоққа бориб қолганимизда, у ердаги беғоналикларни кўриб ҳайрон бўлганимиз ҳам эсимда. Бошқа қишлоқда биронта таниш кишини учратмадик, одамлари ҳам бизни танишмади, қайтанга “Кимнинг боласисан? Бу ерларда нима қилиб юрибсан?” дея қойиб беришди, кадрдон қишлоғимизга қайтганимизда ўзимиз билган тупроғи упадай кўчалар, иссиқда ҳансираган экинзор далаларга етиб олиб суюнганларимиз ҳам эсимда. Энди билсам, ўзининг қадрини ёш онгимга ўша тарз рўпара қилган экан.

Одамлар қишлоқ билан уйғунлашиб кетганини ҳам айтайми? Кучукчасини замбилга солиб кўтариб кетаётган, қум ўйнаб ўтирган ёки дарахт шоҳларига чиқиб осмонга қараб қичқираётган болачалар, кенг гулдор кўйлак кийиб олган жувонлар, жамалаксоч қизчалар, мўйлови энди сабза ура бошлаган, қўлини кўксига қўйиб салом беришни ўрганиб олган, тўй-

маросимларда беминнат дастёрлик қиладиган новдадай-новдадай ўспиринлар... буларнинг бари кишлоққа ярашиғли безак бўлиб, ўша умумий манзарага ажойиб бир нақш бўлиб тушибди.

У маҳалларнинг олди кишилари-чи? Кўчаларни тўлдириб-тўлдириб, баланд овозда гаплашиб туришмасмиди?

* * *

Ўзининг қадрини менга росманасига кўрсатиб қўйганида, эндигина ақли тўлишаётган йигитча эдим.

Биласизми, кимнидир соғинсангиз, хаёлингизда у бошқача бир тарзда намоён бўла бошлайди. Қиёфаси ўзгариб қолади, кўникилган чизгилар қуюқлашиб-ёруғлашгандай туюлади, соғинган кишингизнинг кулишлари, гапиришлари шу қадар суйимли ва азиз бўлиб жонланадики, ақлингиз шошади. Дийдорлашганингизда тўйиб-тўйиб термилиб оласиз, кейин сал вақт ўтиб соғинч ташналиги босилгач, сиймо хиралашиб, яна одатий қиёфага айланади.

У ҳам хаёлимда ана шунақа жонлана бошлади.

Гапирадиган бўлиб жонланганига нима дей?

Йўқ, одамга ўхшаб лисон ила гапирмас эди. Туриш-турмуши, вазияти, кўринишининг ўзи онгимга бир нималарни сўзларди.

Қалбимнинг ич-ичидан садоанарди-да.

Тушунапсизми? Ҳар жиҳатдан тўкин, ҳеч нимадан камчилиги йўқ бир ҳаёт ичидаману лекин у йўқ эди, унинг йўқлиги мана шу тўкинлик лаззатини кеткизар, юрак ўша азиз, қадрдон маконни кўмсайверарди.

Ўша илонизи йўллар, ораларида шамол ўйнаган камишлар, боғлар, дарахт шоҳларига тирмашган болакайлар...

Бу орада, еру осмон оралиғида умр йиллари ўтгани сайин, у курғур ўзининг кадрили яна кўрсатди.

У гоҳ отам, гоҳ онам, гоҳ севгили дилдор, гоҳ дўст, гоҳ қавму қариндош қиёфаларига кира бошлади. Ана шунақа товланишлари билан йил ўтгани сайин мени ўзига мафтун этиб, чорлайверди.

Эй воҳ, отам жуда меҳнаткаш, камсукум киши эди. Баҳорларда бизларни ёнига олиб ер чопар, меҳнат қилар, ҳосил етиштирар... ўшанда узум ширасига ёпишиб олган асаларилар юз-қўлимни чақиб олганигача эсимда. Ҳатто ўша чақишлари ҳам ҳозир беозор туюлганига, завқимни келтирганига не дейин? Отам гоҳо бизларни ёнига ўтирғизволиб, ҳаётнинг нотекисликларини мушкулотлари ҳақида насиҳатлар қилар эди, қарасам, қишлоқ ҳам ўз тилида ўшандай насиҳатлар қила бошлабди.

Меҳнатдан чарчаган ота каби бир дам ҳорғин ёнбошлаган, бўйи чўзилиб кучга тўлиб келаётган ўғилларига бир дам кўнгли кўтарилиб бокқан бўлса не тонг?

Бир борсам, лабида мен ўйнаган ҳовуз ёқасидаги боғ, шохлари куюк толлар, зовур устига қурилган, ёғоч устига тахтаю қамиш тўшалиб, устидан тупрок бостирилган кўприк ҳам, у ердаги ёввойи беҳилар ҳам йўқ. Ҳаммаёқ саранжом-сарништа, чиройли, тартибли, аммо мен кўрган манзаралар йўқ-да!

Ахир, улар ҳам аллақанча воқеаларга гувоҳ эдилар-ку?

У кўприкнинг қачон қурилганини билмайман. Аммо нима учун онгимда манзаралар ҳосил бўлмақда? Оқ яхтак кийиб олган кишиларнинг зовур устига хода ташлаб қамиш босишларини, кетмонни гупиллатиб уриб, чим бостиришларини кўраётганим ажаб.

Мана, баҳор ҳам келди.

Гултўкар шамоли бот-бот шиддат урмоқда.

Ростини айтсам, кечалари шамол эсганида халиям ташқарига чиқиб кетаман. Аммо юртимнинг шамолларини тополмайман. Ёмғирлар ёққанида ҳам чиқиб оламан, юзимни тутсам – тафти бошқа. Ўзимнинг ёмғирларимни шунақанги соғинаманки! Ҳатто тупроғи ҳам бошқа туюлади, ўз тупроғим майинроқ, илиқроқ, тафтлироқдай, бунда ўсадиган ўтлар заифроқ, рангпарроқ, ўз юртимнинг тупроғи ҳаётбахшу жонлироқдай, ҳатто ҳавоси ҳам майинроқдай туюлади.

“Эй шамол, тақир кўчалардан эса-эса, хас-чўпларни тозалаб уйиб кетмасмидинг, яна бир бора эсақолсанг-чи”, дегим келади.

“Эй ёмғирлар, яна бир шаррос кўйсангиз-чи, гулларни тўкишингизни-ю сувларда пуфакчалар ҳосил қилишингизни шу он яна бир кўрсайдим!”

Булутлар, уюр-уюр сурилиб келсангиз-чи, ўша келишларингиз ила ўзга ҳаволарни, бепоён дашту тузнинг ёввойи исларини олиб келардингиз-ку, ахир?!”

Шунда билсам, мен унинг жамолини излар, кўмсар эканман. Разм солсам, у жудаям чиройли экан!

Сўлим ва сулув водий аро бир томони тоғлар, бир томони дашту дала узра ясланган, гул-чечак таққан бир нозли сулувдай экан. Менинг умрим ўтгани сайин унинг ёшариб бораверганига нима дейин? Ҳозир ҳатто калтак олиб мевасини қоққаним дарахтларигача ачинаман, ўшанда озор берганмикинман, дейман. Тандирларигача соғинаман, ичида қип-қизил ғўзапоя чўғи ланғиллаган, учбурчак сомсалари, жизза солинган нонларию қизариб-бўрсиллаб пишган патирларигача кўргим келади. Тагига босиб кўйилган ғўзапоя уюми орасидан бўй чўзиб, бир кечада оппоқ гуллаган бодом кўз олдимда жонланади. Кечалари кўкда учган

турналар ўзимни шунда қолдириб, хаёлимни ўша ёқларга олиб кетади, турналар қаторида тепадан туриб, эгилиб-буралиб оққан сувларини, тигиз яшил боғларини, тупроқ йўлларинию шамол супуриб кетган кўчаларини кўраётгандай бўлавераман.

Ўша ораларда ингичка, узун бўйли бир ўсмир менга қараб турганга ўхшайверади.

Яқинлашиб таниб қоламан: у ўзим бўлиб чиқади. Менга ўйчан боқади, “Келсанг-чи ёнимга” десам, бош чайқайди. Ўзгариб ҳам туради, гоҳ болалик ўртоқларимга, гоҳ холамга, аммамга, қавму қариндошларимга, кўшнилариимга, ҳамюртлариимга айланади.

Мени койийди, аразлайди, кўзида ёши силқийди, хафа бўлиб “Нима қилиб кўйдинг... ўзингни?” деб сўрайди онамнинг товуши билан.

“Мана шу бодом новдасидай гул очган чоғингда бағримдан узилиб кетган эдинг, соғиндим-ку сени?” дейди холам каби.

“Йўлларимни оёқ остинга тўшай, дарахтларимни эгай, шамолиму ёмғирим соғинч кўшиқларини куйласинлар десам, бағримда йўқсан-ку?” деб чорлайди мени.

“Сени билганларнинг кўпи дунёдан ўтиб кетишди, маъракаларда кўринмадинг-ку” деб хафа бўлади.

Бир қарасам, сахар эшигимни қоқиб келибди: ёмғир остида дийдираб турибди. Кирмайсанми уйга десам, бош чайқайди. “Юрақол мен билан... сени олиб кетгани келдим” дейди.

Бир қарасам, онам бўлиб тупроқ йўлдан ортимдан эргашиб келаётир, “Кетма, болам!” дея...

“Холанг қариб қолди... ўзим ҳам... кетма!..”

Бир қарасам, амакимга айланибди, қўлида ҳасаси, елкасида тўни, кафтини кўзига соябон қилиб йўлимга қараб турибди, “Болам, кексайдим, суякларим оғрийди, келиб бир кўриб кетақол. Худо билади, яна кўришиш насиб қилармикин?” дея.

“Қара, болажон, узумларнинг барглари кипкизил тус олди, куз уни қирмизи рангга бўяб қўйди. Орасида хусайнилари олтиндай товланиб турибди. Иккитасини сенга илиниб, куш чўқимасин дея латта билан ўраб қўйганман, оғзинг тегиб қолсин деб...”

Ана шунда... шодон қушларим гур этиб ҳавога кўтарилади, самода айланиб чарх уришади.

Қишлоқ эса йиғлайди.

“Улуғларим дунёдан ўтиб кетишди-ку, сен қайдасан?”

Дўстларинг ҳам кап-катта киши бўлиб қолишди... кўчада кўрсам, чопиб бориб елкасидан олиб сўрашаман, сен йўқлигингда ўшалар ҳам кўзимга ўтдай кўринади-да.

Ҳатто осмон ҳам сени сўраётганга ўхшайди. “Бир боланг бўларди, куёшда қорайган, қорамағиз. Шафтоли шохига чиқиб олиб роса қичқирадиганинг... қани?” дейди.

Ёмғирлар изингни сўрашади, “сувларни сочиб ўйнайдиган боланг қайда” дея.

Дарахтлар музтар-музтар туришади, “меваларимиз пишганида шохларимизни эгиб-эгиб ейдиганинг кўринмайди-я”, деб?

Шамоллар айтишади, “Эсганимизда бизга кўшилиб қичқириб чопадиган қичқинанг қани” деб?

Томга тираб қўйилган эски шоти ҳам сени сўраса, мен нима қилай?

* * *

Жон олғувчи у нозанин ана ўшандай тарзда минг эврилиб, минг ўргилди, ҳар сафар ҳар хил қиёфада жонланиб, шунақа кўп нарсаларни онгимга рўпара қилди-ки!

Йўкса, эл қатори, оддий бир қишлоқ-да, масалан, тоғ ёнбағирларида ундан юз қарра сулувроқ бошқа қишлоқлар ҳам бор, аммо ўшанинг жилвалари жонимни қийнаса нима қилай?

Кишилар ҳам аллақачон бошқа қиёфага кириб

олишибди – ҳаммаси ажойиб, бениҳоя яхши одамларга айланишибди.

Модомики, яхши кунингда кувнаб, кийин кунингда юкингни кўтарган. Ўша кишилар қаторида эмас эканман, бир куни шамолингга айланиб устингдан елиб ўтарман, мунисим!

“Болам шамол бўлиб келди” деб суюнарсан, ўтлоқларингга кўнган шудринг мисоли кўз ёшларинг аро.

Шамолга айланганимда, ўзимнинг уюр-уюр бутларимни ҳам суриб келарман, ҳаётбахш тупроғинг узра ҳеч бўлмаса ёмғир бўлиб ёғай деб?

Ёмғир олдидан бир нафасга ҳамма ёқ жимиб қолади. Биламан, ҳозир ҳам шундай: қакраган тандирлар, сарғая бошлаган экинлар, турли-туман мевалию мевасиз дарахтлар, ўтлар, қушлар... ҳаммаси ҳаётбахш ёмғир ёғсайди деб бир нафас жим қолишгандай.

Ана шунда мен ҳам ёға бошларман тупроқларинг узра, бағрингга тамомила сингиб кетиш учун!

Бир куни шу қадрдон тупроғинг узра бир ўт, бир майса бўлиб униб чиқиш учун... азизим менинг!

Ана ўшанда... яна бир жонбахш кўшиқ таралар, оқ гулларга бурканган новдаларни эгиб-эгиб, гулкосаларни тўкиб-тўкиб, сувлар устида кичкина пуфакчалар ҳосил килиб ёғувчи ёмғирнинг салқин эпкинлари, турли-туман гул-чечак ислари аро, тупроқкўчалар, баланд тераклар, пахсалию сомон сувокли уйлар узра.

Ахир, ёкимли у ёмғир аллақачон ёға бошлади-ку, сезмаяпсизми?

*Барнолар ичра барно, Раъно,
Гулмисан, гулёрмисан,
Ҳамма гуллардан аъло, Раъно...*

2014

УЗУК

шоир Аъзам Ўктам хотирасига

Ҳикоя ёзиш осонми, кийинми?”

Тўғрисини айтсам, ҳалигача шу саволга жўя-лироқ жавоб бера олмайман.

Мана, бир неча кундирки, туғилган кунда қизимга совға қилганим узук хаёлимдан кетмайди.

Ингичка, нозик, кўкиш-яшил тошчали зийнат уни қувонтирди, соф нигоҳида севинч порлаб кетди, олдимда бир оз тортинса ҳам, барибирам айлан-тириб қараб-қараб қўйди.

Ўзим ҳам қувондим, кўзчаларидаги севинч қалбимга кўчиб ўтди. “Яхши кунларингда тақиб юр”, дедим унга. Кейин, бир маҳаллар онамдан эшитганим ҳазрати Сулаймон узуги ҳақидаги ривоятни айтиб бердим.

– Лекин бу унақаси эмас, оддийси. Отангнинг қўлидан келгани шу холос, – дедим қулиб. – Аммо Сулаймон узугичалик маънолари бор. У маъноларни вақти келганида билиб оларсан”.

Шундай десам-да, ўзимнинг ривоятим ўз хаёлимни бошқа ёқларга етаклаб кетди.

* * *

Отам ниҳоятда беозор, умрини болаларига фидо қилиб юборган киши эди.

Бизлар тўққиз жўжик, онам уйда, фақат отам ишларди, холос. Етишмовчилик бошимизда қилич каби осилиб турар, саҳарлаб туриб, кеч кузнинг совуқ булдуруқлари йилтираган далаларда турли юмушларни бажаришга мажбур эдик. Яланг оёққа калиш кийиб олар, оёқчаларимиз совкотарди. Ерларни киров босган, макка поялари қўлга муздай тегади. То сийрак туман аро тераклар орасидан улкан қизил қуёш кўтарила бошлагунига қадар уриниб-беринар, кейин шоша-пиша чой ичиб, яримта нонни олиб мактабга жўнардик.

Қишларда муз қотган ерларни ўяр эдик. Ўйиб бўлиб, ҳосил бўлган чуқурни ғўзапўчокқа тўлдиргач, пақирда ариқдан сув ташир, тизза бўйи келадиган сувга тушиб олган отам ғўзапўчокни сув билан қориштириб бир томонга уяверар, ниҳоят, захматли шу иш туғагач, устига ғўнг аралаш тупрок тортилиб, эски-туски кўрпалар ёпилганида дилдираб уйга кирардик. Хўл ғўзапўчок кун ўтгани сайин ўз-ўзидан қизиб, чириндига айланар, у чиринди ўғит ўрнида экинга солинарди. Печкага ўт ёқилгач, уй аста-секин илир, ўша илиқлик баданга ўтиб элитганида овқатга ҳам карамай ухлаб қолганларимиз эсимда. Тўккиз бола, тўккиз ўғил-қиз...Эрталаб турганимизда отам аллақачон уйғонган, печкада ўт гуриллаб ёнаётган, устига кечаги нонларни кўйиб, илитиб ўтирган бўлар, уйни иситган ноннинг ёқимли иси тутиб кетарди.

Кўз етмас узоқ-узоқларгача ястаниб кетган бошқа қишлоқлардаги одамлар ҳам шунга ўхшаган ишлар билан машғул эдилар.

Нимасини айтай, хотирамда жуда кўп шунга ўхшаш манзаралар сақланиб қолган. Улар тинчлик бермайди, жонланади, бошқа маънолар касб эта-эта, онг тубларидан худди ўша – устида ғўзапўчок қалқиган қорамтир муздай сув каби юракни музлатиб, этни жунжиктириб сизиб чиқаверади. Ғалати бир ҳаёт кўз ўнгимда гавдаланади.

Юмушлар кўпайгани маҳал болалар мактабга бормаи кўйишарди. Меҳнатлар сира тугамасди-да. Поёнсиз далаларнинг эгатлари орасида ўтириб, беҳи ердик. Кеч кузда мезонлар учар, гоҳ оқиш туманлар тушар, нам ерга ўтириб, олов ёқардик. Чигитни ўтга ташласак, чирсиллаб отиларди, еб кўрсак, анчайин шўр таъми бўларди. Муаллимларимиз ҳам ўзимиз қатори, этик кийиб далани айланиб юришарди.

Эл тирикчилик дея тинмай уринарди-да. Юмушдан ортар-ортмас, сигир-молни далага ҳайдар, куз мезонлари учган, халқ “жола” деб атайди-

ган хайхотдай шудгорларда тўп-тўп бўлиб мол боқардик.

Мен шом тушмасдан уйга қайтишим, қўрадаги бултурги курук ўтинларни олиб келиб ўчокка ўт ёқишим керак эди. Мен ўт ёққач, онаизорим овқат пиширарди.

Ўшандай маҳалларда тўйлар бўлиб қолса, суюниб чопардик.

Нимагадир эсимда кеч куз тўйлари қолган. Совук, гапирсангиз оғзингиздан ховур буркираб чиқади. Келин-куёв совқотмасин дея, оёқлари остига тоғорада чўғ кўяр эдилар.

Шу аснода куёв келиннинг бармоғига узук ҳам тақиши керак эди.

Узук тақилганида ҳамма қийқириб юборарди.

Йўкса, аллақачон никоҳ ўқилди, элга маълум қилинди, халқ келиб даврани тўлдириб ўтирибди, этакроқдаги тозаланган экин ерларига қурилган катта ўчокда шўрва қайнаб, ош пишмоқда... узук тақилганида униси куёв, буниси келин бўп-қолармиди? Ким билсин, одамларга шуниси маъқулроқмиди?

Узук тақилганини илк кўрганимда, уйга келиб ота-онамнинг бармоғида узуги бор-йўқлигига қизиққанман, йўқлигини кўриб, сабабини сўраганман ҳам.

– Бизнинг вақтимизда бунақа урф йўк эди, – деди онам. – Аравада келин бўлиб келаверардик. Катта давралар ҳам бўлмасди. Совуқларда ўртага катта ўт қаланарди, эски-туски латгаларни думалоқлаб симга бойлаб, мойга ботириб валишларга осиб тўпчирок ёқиларди. Сенинг айтганларинг янги замоннинг урфлари, болам.

Мен келин бўлиб тушганимда ўн олти яшар эдим. Энанг ўзининг узугини менга берган эди. Аммо тақмаганман, авайлаб яшириб қўйганман”.

Мана шундай шароитда аста-секин ўсиб, вояга

етиб борар эдик, бизлар – бир кишлокнинг майда-чуйда болачалари.

* * *

Айтдим-ку, меҳнат орасида катта бўлганман. Шу боис, бармоқлари қавариб-қавариб ёрилган, юзлари қорайган, сочлари типпа-тик, ғоятда софдил кишлок болалари кўнглимга жуда яқин. Ҳалиям турли кишлокларга йўлим тушса, ўшанақа болалар билан гаплашгим келади.

Вақти етиб, уйландим. Мен ҳам куёв бўлиб келин кўлига узук тақдим. Оддийгина, ингичка, лекин қимматбаҳо эди. Хотиним уни бармоғига тақиб, хурсанд бўлиб қараганлари эсимда. Кейинчалик ҳам авайлаб сақлаб юрганини биламан.

Тўйдан бир-икки кун кейин онам келинини суйиб-алқаб, сандиғидан ўз узугини олиб берибди. Уни кучиб, ўпиб “Бу – келинлик узугим, раҳматли қайнонам совға қилган эди, энди сиз катта келинимсиз, олинг, яхши кунларингизда тақиб юринг”, дебди. Хотиним мақтаниб, менга кўрсатгани ҳам эсимда. Эски замонларнинг тилласидан қуйилган, ҳозирги нозик узукларга ўхшамайдиган тақинчоқ.

Онаизоримнинг меҳрибонлигидан ўзимча суюндим, чойлар дамлаб бериб, оёқларини уқалаб ўтириб, сўрадим:

- Отам-чи, узук совға қилмаганмиди?
- Отанг ҳам совға қилган, аммо тўйдан анча кейин, сен дунёга келганингда, – деди онам.
- Таққанингизни сира кўрмаганман-ку?
- Тақармидим? Ҳаммасини сандиққа солиб яшириб қўяверганман.
- Нимага?
- Оғир кунларимизда ишлатармиз деганман-да.

Шундай дегани билан, оғир кунларида ҳам ишлатмаганини биламан-ку? Тавба, узук десам, кўз олдимга ўша қишли-қировли кунлар келавергани-чи?

- Отанг у узукни қанча заҳматлар, не-не

меҳнатлар эвазига, узоқ шаҳарга бориб сарсон бўлиб олиб келган. Ўшанда роса суюнганман. Шунча қийматни ўзида жамлаган у узукни сотиб, кунимга ишлатармидим? Ўлсам ҳам ишлатмасман! — деди онам.

* * *

Болалар улғайгани сайин ташвишлар ортар, шавқлар озаяр, мен эса захматларга кўмилиб кетган эдим. Теракларнинг барглари қирмизи қизарарди. Тавба, нима учун кеч кузни яхши кўрар эканман? Дарахтлару ўтлар турли ранглар олади. Сарикдан яшилгача, яшилдан қирмизигача ҳамма ранглар кўз-кўзланади. Ҳар нарса фарқ пишган, ҳар дарахт “мана, яшаб шуни қилдим” дегандай умрининг хосилини кўз-кўзлаб туради. Яна мезонлар учади, ер бағирлаб сийрак туманлар сузади. Яна тўйлар мавсуми бошланади. Кишилар шод-хуррам, катта ўтлар гуриллаб ёнади. Тўн кийиб, тўп-тўп турган кишиларни кўмсайман. Мен билганларнинг кўпи ҳозир у орада йўқ, ўшаларни кўриб-гаплашсам дейман. Аммо, гаплашсам ҳам айтарли узоқ суҳбат бўлмаслигига ақлим етади.

- Ҳа, юрибсанми, тузукмисан?
 - Шукр.
 - Болаларинг катта бўлиб қолишгандир?
 - Катта бўлиб қолишди.
 - Тузук... ишқилиб, тўйларга етказсин.
- Шу, холос.

* * *

Бир куни жуда қадимий узук ривоятдан хабар топдим.

Сулаймон подшоҳнинг бир хикматли узуги бўлган экан. У узукни тақса, шамолу қурт-қушлар бўйсунар, ер остию ер усти хазиналари очилар экан.

Ёш бўлганимда хавасланиб, ўшанақа узукни орзу қилган бўлардим. Аммо, ёшлиқ ўтди. Энди ҳар нарсадан маъни излайдиган палладаман-ку?

Аклим турли тасодифий воқеаларни бир-бирига улаб, бир мантиқ нуқтасига етаклаб кетди.

Сулаймон подшоҳдан аввал ҳам узук ҳады қилиш одати бўлганмикин?

Ҳазрати Сулаймоннинг узуги-ку унутилаёзган бир ривоятнинг ажойиботларидан дарак бермоқда. Унинг ҳикмати жуда ҳайбатли экани аён, бироқ, мен кўрган-билган узуклар шу ёшимда, тўсатдан тилга кирганига нима дейсиз?

Улар ота-онам тилидан гапира бошладилар.

“Бизлар, яъни отанг-онанг, Худойимнинг даргоҳларидан шу дунёга келиб униб-ўсган икки жон, сени қошимизнинг остида, қароғимизнинг устида асраб-авайлаб катта қилдик.

Сен гуркираб ўсдинг, болажон.

Очлик-муҳтожлик кўрмагин дея ўтга кириб, сувлар кечдик, шамол изиллаган тунлардаю саратоннинг жазирамаларида жонимизни жабборга бериб уриндик.

Энди улғайдинг, сен ҳам катта бир заҳмат ичига кириб бормоқдасан.

Тўйлар қилдик, уйлантирдик...ҳали ҳаёт олдинда!

Бизнинг сенга берар топган-тутганимиз шу.

Сенга шамоллар, қурту-қушлар бўйсунсин, қаршингда дунёнинг сарватлари очилсин деб ният қилмадиг-у лекин мабодо бирор қор-қол рўй бериб қолса, шу нарса оғир кунингга ярасин, дедик.

Бу узук бизга ота-онамиздан мерос қолган эди.

Оғир кунимизга ишлатмадик, сизларни меҳнатимиз билан вояга етказдик.

Аммо ҳар доим шу узук – ҳар қанча қадрли, азиз бўлса-да, бир кун келиб мабодо қийналиб қолсанг қорингга ярар дея асраб-авайлаб сақлаб келдик.

Олақол, болажон. Ҳаёт йўлинг узун бўлсин.

Узун бўлсину аммо мушкул бўлмасин.

Буни ҳаёт деб қўйибдилар, бир кун бизлар

йўқлигимизда оғир кун бошингга келса, сира иккиланма, у узукни сандиқдан ол.

Бир мушкулингни осон қилса ажабмас!”

* * *

Маънолар оғир бўлади.

Маънолар одамни қийнайди.

Шу маънони кашф қилиб олганимдан бери ўртанаман.

Яқинда мен ҳам тўйларга кираман, ўғлимни уйлантираман.

Аёлим ўз зеб-зийнатларини бахтли кунида келинимга совға қиламан деб кўнглига тугиб ўтирганини айтмасаям биламан.

Шунингдек, сулолалар аро асралиб келинаётган ўша тақинчоқларни болаларим тақиб юришларини ҳам хоҳлайман.

Яна, у узуклар авлодларга сираям “Бир мушкулингга ярасин” деб эмас, бор-йўғи ота-онадан хотира бўлиб қолишини истайман. Авлодлар жўжикларига “Улуғларимиздан ёдгор, шуни авайлаб юр, шояд бир куни шамолларни-ю табиат ҳодисаларини, еру кўкларни бўйсундирсанг ажабмас... Аммо сираям оғир кунингга ишлатма! Бошингга ундай кун келмасин!” дейишларини истайман.

* * *

Найлайин, умр ўтиб бормоқда.

Мен ҳам, аёлим ҳам ҳаёт шамолида кеч кузнинг мезонлари каби, узоқдаги олтин дарахтзорлар сари учиб бормоқдамиз.

Ичимдан бир шукрона ҳам келадики, нимагадир мен яхши кўрадиган ўша кеч кузнинг заҳматли совуқларини болаларим билишмайди.

Совуқда музлаб-кўкариб кетган қўлчаларини, оёқчаларини дилдирай-дилдирай сандалга тиқиб, музлаган оёқчаларига иссиқ ўтганида сезиладиган ачиштирувчи ғалати оғриқдан ҳам беҳабар улар.

Ҳақ қандай хизматларини оғринмай адо этадиган онаси, хонадонда тоғдай бўлиб турган отасининг ичида не оғриқлари борлигини ҳам билишмайди.

Ҳозиргина кеч кузнинг ўтлоқларида ўйнаган совуқлар аро ингичка бўлиб учган мезонлардан гапирдим-а? Бизлар, яъни кичкина болакайлар у мезонларнинг ҳилпираб уча-уча, қайга ғойиб бўлиб кетишларини билмас эдик. Гоҳо ўтларнинг нам поясига ё дарахт шохчасига илиниб қолганлариям бўларди.

Фарзандлар ёш, кун келиб, отаю она кеч куз совуқлари ўйнаган томонларга ўша мезонлар каби учиб кетишини ҳам билишмайди.

Гўзапоя уюми ловуллаб ёнган кечаларда, эл йиғилиб келиб шод яйраган тўй оқшомларида совуқда дилдираган келин бармоғига тақилган узук манзараларини ҳам кўришмаган улар. Бу авлоднинг тўйлари мухташам тўйхоналарда, иссиқ, ораста давраларда ўтади.

Аёлимнинг сандиғида иккитами-учтами тақинчоқ тўйларни кутиб ётибди. Ҳа, бир куни тўйлар бўлади. Шундан кейин у узуклар эгасига совға қилинади. Келинчак нигоҳида фақат севинч порласа, уни ҳадя қилаётган кишининг кўзида ҳаёт заҳматларини ва қувончларини акс эттирган ўзгача маънолар балқиса ажабмас.

Найлайин... У манзараларни кўра-кўра етиб келган маъноларим – шулар. Қувватга тўлиб келаётган боламга ўзимча синчиклаб қарайману бир бошқача истеъдоди бормикин, дейман. Бошқа болалар кўрмаган нозикликларни илғайди, чиройли тарзда ҳикоя ҳам қилиб беради.

* * *

Ҳикоя ёзиш осонми, қийинми дедим-а?

Ҳақиқатан ҳам, бу саволга ҳалигача жўялироқ бир жавоб тополмайман. Осон десам, қийинга ўхшайди. Қийин десам, маънолар ўз-ўзидан балқиб келаверади...

Ким билсин, бир кун келару боламнинг нодир истеъдоди ярқ этиб юзага чиқар? Ўшанда, менинг ақлим етмаган ажойиб ҳикматларга балки у етар?

Болам, орзуларим мўл, ҳаммаси ажойиб, ёруғ.

Кун келиб, мен шоён истасам ҳам эришолмаганим ўша улуғ ҳикматга... “Сулаймон узуги” деган азим ва муҳташам бир маънонинг тубларига албатта етишингга жуда ишонаман.

Ўшанда... шунча мўъжизаларни яратган Парвардигор биздан мерос узукларга ҳам айри бир маъно ато этсаю еру осмонларнинг бори хазиналари сизларга ланг очилса дейман.

Ахир, ажойиб орзуларимизнинг очқич-тилсими ўзингиз-ку? Дунёга келганингизда қувонганларимиз, митти бармоқчаларингиздан тутиб гапирганларимиз... мусаффо нигоҳингизга термилиб, орзуларимизнинг рўёбини кўрганларимиз... ҳаммаси кўз ўнгимизда.

Ой қизим, сен денёга келар чоғингда, онаизоринг тушида узук кўргани, «Ингичка, нозик, кўкиш-яшил тошчали зийнат экан... Кўриб жуда қувонибман», дегани ҳам эсимда.

Ахир, ушалмас орзулар ҳам бўлармиди? Заҳматкаш ота-онамнинг беозор орзулари-ки ушалган экан, бизнинг, сизнинг орзуларингиз... ушалмай қолармиди?

Албатта ушалади! Ўшанда йўл оламиз, болажон, барчамиз қўл ушлашиб, бепоён умидлару ҳикматларнинг ажойиб маконларига...

2014

ГЎЗАЛ

Кўча бўйидаги ажриқзорда уч-тўртта бекорчи гап сотиб ўтирарди.

Ҳаво сарин, қуёш булутлар ортидан кўринмас, теваракда енгил шабада эсиб, сокин куз ҳавоси кезар, вақт қиёмдан ўтган маҳал.

– Ўтиравериш жонга тегди, – деди бекорчилардан бири, эриниб. – Ишлай десанг иш йўк, лоп этиб катта ютуқ ютиб олсанг борми?

– Нима килардинг? – деди буниси, қизиксиниб.

– Ютуқ учун аввал лоторея сотиб олиш керак, – деб кўйди униси

– Эҳ-хе! – деди орзуманд бекорчи. – Охири кўринмайди-ю! Уй солиш керак, кейин мошина, кейин яна битта уй, кейин хотингаям мошина, қизгаям, яна битта уй... Ортса, ота уйини таъмир қилиш керак. Ундан ҳам ортса, ана, куёвларгаям биттадан мошина олиб бериб, кўлларига озми-кўпми пул ҳам тутқазиб кўйсанг...

– Йўк! – деди униси ўйланиб туриб. – Ютуқ ютиб олсанг ҳам етмас экан

– Ўшанда тинч, хотиржам яшардим-да, – деди униси.

Хуллас, шу тарика бўлар-бўлмас гаплардан гаплашиб ўтиришарди.

– Ия, анавини қара! – деди бир маҳал орзуманд бекорчи, ҳаяжонланиб.

Ҳаммалари бош буриб қарашди.

Йўл четидан ажойиб бир гўзал шу томонга келар эди.

Юзи сутдай оқ, қоши қалдирғоч қанотидай, кўзи юлдуздай, қомаги типпа-тик, хуллас, ҳар қандай кишини лол қолдириб қўядиган даражада сулув эди.

– Воҳ-воҳ! – деб юборди орзуманд бекорчи, ҳатто ўрнидан туриб кетаёзди. – Уни қара-я!

– Кимга насиб қилган экан бунақа париваш? – деди ҳазин овозда буниси

– Биронта бойгадир-да, – деди наригиси. – Чўнтагингда ҳемиринг йўк, бунақа гўзалларни аллақачон бойлар эгаллаб олишади.

– Аммо кийими анчайин унниқибди, – деди бошқаси, синчиклаб назар солиб. – Бойлар маъшуқаларини кўғирчоқдай қилиб кийинтириб кўйи-

шади, ўз оиласига сарфламаганларини ўшаларга сарфлашади.

– Агар шунақа маъшуқам бўлса борми? – деди орзуманд. – Қошидан сира кетмасдим. Кулсаям, хўмрайсаям термилиб ўтираверардим. Ўзим ишлаб, кўлини совуқ сувгаям урдирмасдим!

– Гўзаллар бевафо бўлишади, – деди униси. – Қадрингга етмайди.

– Гўзаллар ёлғиз бўладилар, – деди буниси.

– Ҳа-а, бизга йўл бўлсин, – деди хўрсиниб, униси. Лекин шу тобда безорилик килгиси, ўша гўзалга бир нималар деб гап отгиси, ҳатто уятсизрок бир нималар дегиси ҳам келар эди.

– Бу кизнинг тарихини мен биламан, – деди шу тобгача индамай ўтирган тўртинчи киши.

“Ажрашганмикин?” деган ўй келди биринчисининг хаёлига

“Эрга теголмай қолганмикин?”

“Биронтасининг иккинчи хотинимикин?”

Учовлон ҳам шеригининг оғзига қараб туришарди

– У – оддий бир хонадоннинг қизи, – деди тўртинчи киши. – Жуда кўпчилик чиройига ошиқ бўлиб оғиз солган, ҳар хил хийлаю найрангларни ишлатиб кўришган. Қиз биронтасига ҳам унамаган. Ниҳоят, бошқа маҳалладаги бир йигитни севиб қолади.

Йигит-ки, ҳар томонлама мукамал, кўркам, тўкин-сочин бир оиланинг ёлғиз боласи.

Ҳамма томошабин.

“Турмуши бўлмайди” деганлар қанча.

Ўзича яниб юрганлар, тўйини бузаман деганлар, бир илож қилиб аламини оламан деганлар қанча, аммо у йигит олдида бари бир пул. Ҳақиқатан ҳам қизга арзийдиган бир ўғлон.

Тақдирни қарангки, қайдандир келишаётганда фалокат юз бериб, ота-онаси ўлади, йигит эса хушидан кетганича қайтиб ўзига келмайди.

Ўшанда кушдай потирлаб ўзини ҳар ён уради бу қиз. Тўқсон икки кун ёнидан кетмайди бу қиз. Нимаики бор, ҳамма нарсасини сотади бу қиз. Тепасида ўтираверади. Кўз ёшлари йигитнинг юзига томади. “Киприги кимир этиб қолармикин?” деб кутади. Дўхтирлар “Одам бўлмайди, мабодо ўлмасаям мажруҳ бўлиб қолади” дейишади. Қиз барибир жойидан жилмайди.

Жуда қиммат дориларни топиб келтиради. Бир-икки қаланғи-қасанғилар шундан фойдаланиб, анчамунча пул ҳам ишлаб олишади. Бошига мусибат тушиб турсада, бир-иккитаси хушомад ҳам қилиб кўради. Ҳамма ўзича ҳар хил маслаҳат беради. Қиз гўё қар-соқов, йигитнинг тепасидан жилмайди.

Йигитда жон асари сира сезилмайди, фақат, томирларига улаб қўйилган Фир ускуна юрагининг зўрға ураётганини билдириб, заиф сас чиқариб туради, холос.

“Очсанг-чи кўзингни, бир мартагина кипригингни қимирлатсанг-чи” дея ёлворади қиз.

Кунлар, ҳафталар шу тариқа ўтаверади. Ҳамма умидини узади. Ҳеч ким ёрдам бермай қўяди. Қизнинг уйдагилар ориятига чидолмасдан уни қойиб-қийнайверишгач, “Худонинг иродаси эканда” деб ҳар ким ўз ишига кетаверади. Ёнида биров қолмайди.

– Худо сақласин! – деди биринчи бекорчи, сесканиб. – Бечора!

– Кейин-чи, нима бўлди?

– Бу қиз ҳозир ўша йигитни олдиға кетяпти, – деди хикоячи. – Ҳа, либоси башанг эмаслиги аниқ. Қўлидаги тўрхалтасида овқат бўлсаям ажабмас.

Таъсирланганлардан бири эсанкираб:

– Товуқ шўрвамикин? – деб сўради

– Товуқ шўрва бўлсаям эҳтимол, – деди хикоячи.

– Демак, йигит тузалиб кетибди-да? – дея шодон сўради иккинчи бекорчи.

– Бир ҳафта олдин ўзига келиб, тепасида кўзлари жикка ёш қизни кўради. Ҳали бошига нима мусибат тушганидан беҳабар, гапиролмайди, аммо нигоҳ ҳам гапирар экан-да. Ўша маҳалда нигоҳи орқали дунё-дунё севинчларни, шукроналикларни, интизорликларни, миннатдорчиликларни ифода этганмикин? Синган умуртқа суяги бита бошлайди, аммо шифокорлар “Ҳануз умид йўқ” дейдилар. Қиз ижарага уй олади, бир жойга фаррош бўлиб ишга қиради, топган пулига шу йигитга яна дори-дармон, овқат олиб келади... Хуллас, бу қизнинг тарихи мана шунақа.

Бекорчилар давраси жим бўлиб қолди.

– Ҳа-а, – деди чўзиб биринчи бекорчи, боягина айтган гаплари эсига келиб. – Сира етишиб бўлмас экан-ку!

Назарида, боягина кимнингдир маъшуқасидай туюлган шу малак энди инсон боласи етиша олмас юксакликларга кўтарилиб кетгандай эди.

Иккинчи бекорчининг эса кўзларида ёш милтиради.

– Шунчалиг-а? – деди, таъсирланиб. – Пойига таъзим қилса бўлар экан-ку бу қизни. Худо бахтини берсин, илойим...

– Эндиям бир нима дея оласизми? – деб сўради гапирган киши.

Орзуманд бекорчи бир нималарни ўйлаб ўтирарди. Бир маҳал бошини кўтарди-да, шерикларига қараб, ҳаяжон билан изтиробини маълум қилди:

– Оёққа туриб кетса... ишқилиб, қадрига етармикин у йигит?

– Ким билсин? – деди буниси, хомуш.

– Туринглар, кетдик, – деди гапирган киши. – Ўтираверишдан нима наф?

Ўзининг ҳикояси ўзига таъсир қилгани сезилиб турарди. Шу тобда ақлига нима хаёллар келганини билиб бўлмасди.

Ўрнидан туриб, ковоғини солди-да, тўсатдан шерикларига қараб деди:

– Тур ўрнингдан, ўтираверасанми? Биттангни кадр-кимматинг ўша қизчалик эмас, ғийбат қилиб гап сотишингни қара!

Кейин кўшиб кўйди:

– Яхшиси, жўна ҳамманг уйингга, бола-чақангни олдига!

2014

БОҒИ ЭРАМ

Уйимизнинг орқа томонидаги бедазорда иссиқда ўт-ўланлар орасига тушиб қолган асаларилар бўғиқ ғўнғиллашар эди. Бедазорнинг ниҳоясидан зилол сувли ариқ оқиб ўтган эди. Ўртоғим иккаламиз онам ёпган нонлардан бирини олиб қочиб, ариққа оқизаётган эдик. Шундоққина ёнимиздаги томорқа девори бир маҳаллар ағанаб тушган, ҳосил бўлган каттакон дарвозадан тупроғи ўйнаб кетган кўчамиз кўриниб турар, кўча четидан оқ ятакли, оппоқ соқолли бир чол ҳассасига таяна-таяна, шу ёққа қараб имиллаб қадам ташлаб келаётган эди.

Адашмасам, ўшанда мен саккизми-тўққизми яшар эдим. Ёки етти яшармикинман... хуллас, эсимда йўқ. Аммо чолнинг кимлиги аниқ эсимда – кўчанинг бошида, лойсувоқ уйининг олдида доим қуёшда исиниб ўтирадиган Холмухаммад бува эди у. Бизлар ўйинга овора бўлиб, унинг яқинлашганини сезмабмиз ҳам. Чол ёнимизга келиб, ўйинимизга пича термулиб турди. Салдан кейин эса кўзларининг ёшланганини кўрдик.

– Нимага йиғляяпсиз, бува? – деб сўрадим мен.

Чол, соқоли титраб:

– Бир маҳаллар мен ҳам онам ёпган нонни шунақа оқизиб ер эдим, ўшани эслаб йиғляяпман, болам. Эвоҳ, ўзим ҳам шу ариқдаги нондай оқдим-кетдим... – деди. Нон егиси келяпти, деб ўйладимми,

ҳар ҳолда ўзимнинг сувга бўккан нонимни олиб,
унга узатганим эсимда. Чол бўлса нонни олдию ҳеч
уялиб-нетмасдан, хўнграб йиғлаб юборди.

Бизлар анграйиб қолдик.

Чол, қўлида бир бурда нон, кўзида ёш, яна имил-
лаб йўлида давом этди.

Унинг ортидан қарайман деб ариқдан ҳатладиму
чол ҳам эсимдан чиқиб, кўзларим бакрайганча қотиб
қолдим. Нимани кўрдинг денг? Қопқалари тил-
ладан, тутқичлари биллурдан бўлган бир боғнинг
қаршисида кўрдим ўзимни! Қопқа ёнида, биллур
ҳалқани тутиб турган мен қатори бир болакай менга
қараб кулар ва ичкарига имлар эди.

Олдинга икки қадам босиб, бокқа мўраладим.
У ерда нималарни кўрганимни айтолмайман, айт-
ганим билан қанақадир заминий нарсаларга ўхшаб
қолаверади. У ердаги дарахтлар, бизнинг кўрга-
нимиз одатдаги дарахтларга ўхшаб кетгани билан,
мутлақо бошқача эди. У ердаги кушлар, сувлар...
У боғ самовий эди! Ғоятда гўзал эди! У гўзалликка
мос таъриф тополмай ўртанаман.

Боғ мени ўзига шу қадар мафтун этдики, ол-
динга беихтиёр яна бир қадам кўйдим. Тагин бир
қадам кўйсам, боғ ичкарисидаман. Ҳилпираб уча-
ётган олтин ниначиларни тутиб олишим, хув анави
зар қанотли Семурғ билан суҳбатлашишим ҳеч гап
эмас...

Қопқанинг шундоқ ёнгинасида жудаям улкан
бир яшил дарахт бор экан. Шоҳлари булутлар ора-
сида кўзга кўринмай кетган. Ҳар замон-ҳар замон-
да шоҳларидан япроқлар узилиб тушаётир. Мана,
шундоққина оёғим остига сарғайган бир барг ке-
либ кўнди. Эгилиб қараб, баргда ёзув борлигини
кўрдим. Сарғиш томирчалари бўртиб турган япроқ
сиртига «Холмуҳаммад Зиё ўғли» деб битилган эди.

– Ия? – дедим хайрон бўлиб. Дарбон болакай
кулиб бош чайқади. Ундан бир нимани сўрамоқчи
бўлиб турганимда ортимдан, негадир узоқ-узоқ-

лардан онамнинг мени чақирган ташвишли овози эшитилдию худди уйқудан уйғонгандек бўлдим. Кўзимни очсам, ранги оппоқ оқариб кетган онамнинг тиззасидаман. Тепамда ўртоғим ҳам ҳиқиллаб турипти. Онам йиғлаганича мени бағрига босди:

– Вой болажоним, нима бўлди сенга? Қўрқитиб юбординг-ку, жоним болам!?

– Кўрдингизми, сиз ҳам кўрдингизми? – дедим хаяжонда, тилим зўрға айланиб. – Боғни кўрдингларми?

– Қанақа боғ? – деди онам, ранги яна ўзгариб. – Қанақа боғ, ўғлим?

Кўрганларимнинг барини онамга айтиб бердим. Онам ҳеч нима демади, лекин ўша куни кечга яқин оппоқ соқолли бир қария уйимизга келиб, менга дам солди.

Ҳайрон эдим – ўша ажойиб боғ ва баҳайбат дарахт ҳақида гапиришим билан наинки ота-онам, балки бошқа катта ёшли кишилар ҳам кўрқишар, ёқаларига туфлаб тавба қилишар, баъзилари йиғлар эдилар. Онам-ку жуда ҳам кўрқоқ бўлиб қолди: ҳадеб «Сени ўша бокқа ҳеч ким чақирмадими? Боғ ичкарисига кирдингми-йўқми?» деб сўрагани сўраган эди.

Кейин билишимча, ўшанда ариқдан хатлабману турган жойимда анграйиб қотиб қолибман. Ўртоғим келиб туртқиласа ҳам, чақирса ҳам кимир этмасмишман. Шунда у жонҳолатда югуриб бориб, онамни чақириб келипти. Қайтиб келганидаям ҳолатим ўзгармай, ўша жойимда турганмишман... Онамнинг ортидан отам ҳам етиб келибди, улар мени кўтаришиб айвонга обориб ётқизишибди. Анчадан кейин ўзимга келибман...

* * *

Йиллар ўтди, улғайдим. Худойим насиб этиб, ота бўлдим. Ўғлимнинг чулдирашларини, алпанг-талпанг юришларини кўриб, ўзимни еттинчи осмон-

да юргандай сезаман. Гўё оламда мендан бошка бахтиёр ота йўқдай. Онам-ку боламни мендан баттар авайлайди. Бир нималар деб калдирғочдай чуғиллаганида, яшнаб кетади.

Уйимиз ортидаги безазор ҳалиям бор. Аммо у кичкинагина бўлиб қолган. Безазор ниҳоясидаги ариқ эса кўмилаёзган.

Баҳор келиб, гилослар қоп-қорайиб пишди. Ўғлимнинг ҳали тили чикқани йўқ, аммо гилосхўр бўлиб қолди. Қишлоғимизнинг кунботар тарафида катта бир боғда гилослар кўп эди. Ўғлимни елкамга миндириб, ўша бокка бордим. Бир гилоснинг шохини эгиб, дўписига тўлдириб солиб бердим. Тепарокдаги шохчадаги мевалар янаям шира боғлаб пишгандай кўринди кўзимга. Интилиб ўша шохчани ушлаганимни биламан....

Гилос шохлари орасидан яна ўша сирли боғ намоеън бўлган эди. Ўша-ўша! Қопқалари тилладан, тутқичлари марвариддан... Эшик олдида қоп-қора сокол-мўйловли ёшгина дарбон менга кулиб қараб турар эди. У мени таниган эди, мен ҳам уни танидим. У имо қилиб, ичкарига чорлар эди.

Боғ қопқасининг иккала тавақаси ҳам ланг очик! Ичкарида ўша мен кўрган манзара барқ уриб турибди. Кўз ўнгимда гуллар ғунчалаб, ўша заҳоти очилаётир, бу гуллар аслми ёки тилладанми – фарқлаш кийин. Дарвоза ёнида баҳайбат бир дарахт юксалиб турибди, япроқлари чирт-чирт узилаётир. Кўнглимдаги бир сас «Тўби дарахти шу эмасмикин», дея шивирлаётир. Узок-узокларда бир нима кўзни олгудай бўлиб ярақлаб-жилваланяпти. Жилваси шу қадар гўзал ва нафиски, унга бир бокқан одам умр бўйи кўз узолмай қолиши аниқ.

Шундоқкина оёғим остига узилиб тушган япроққа карадиму... томирлари бўртган сиртида падари бузрукворимнинг исми битилганини кўрдим!

Шу маҳал қулоғимга ўғлимнинг чириллаб йиғлаган товуши урилди.

Дарров ўзимга келдим. Жонҳолатда ўгирилдим, карасам, эмаклаб бориб сал наридаги саёзгина ариқчага тушиб кетипти, сувнинг муздайлигидан кўрқиб йиғлаётган экан. Уни кўлимга олдим у маҳкам бағримга босдим.

Сезганимдек, қайтиб қараганимда боғ яна ғойиб бўлган эди. Ўғилчам жажжи кўлчалари билан боғ ғойиб бўлган томонни кўрсатиб, ўзининг тилида алланималар деб чуғурлар эди.

Кейин ёдимга боғдаги дарахт, ундан узилиб тушган япроқ келди. Шоша-пиша уйга югурдим. Юрагим бир нимани сезгандай потирлаб урарди. Муюлишдан кўчамизга бурилдим у тиззаларим бўшашиб кетди. Дарвозамиз олдида маҳалламиз кишилари тўпланган эдилар.

Отам... Белининг қувватини, умрининг энг масъуд дамларини, ёшлигини бизларга бахш этган, бизларнинг соғлом ва хушбахт бўлиб улғайишимиз учун ўзини ўтдан-чўққа урган отам... оламдан ўтипти!

Шундан кейин боғдан чўчидиган бўлиб қолдим.

Тушларимга кириб чиқарди у синоат боғи! Эшик олдидаги дарбон мулойим нигоҳини менга тикиб, жим турарди. «Яна нима керак?» деб қичқирардим унга тушимда. «Мендан нима истайсан ўзи? Тинч қўй, истамайман боғингга киришни!» Алаҳсираб уйғонганимда ҳам тушимдаги манзаралар кўз ўнгимдан кетмасди.

Умр эса бир маромда ўтар, у боғ кўркуви аста-секин дилдан чекиниб борар эди.

* * *

Богни учинчи дафъа кўрганимда ёш анчага борган, соч-соқол оқарган эди. Унинг бу галги зухуротидан галати бир ҳикмат туйдимки, тубига ҳали-ҳали етолмайман.

Ахир, умр.... умр ўтиб бормоқда эди.

Осмонга булут чиқса суякларим симиллаб оғрийди. Кўзим ёшланади. Кўпинча, дарвозам олдидаги супада куёшда исиниб ўтираман. Олтин куз офтоби вужудимга хуш ёқади. Қалбим ҳам куз сувлари каби тиниқ, сокин...

Бу сафар ҳам супага чиқаётган эдим, пастак девордан кўшнимнинг томорқасига кўзим тушиб қолди. Кўшним бу йил томорқасига беда экибди.

Бедазорнинг адоғида эса яна ўша манзара.

Бу сафар эшикдаги дарбоннинг ҳам сочларига оқ оралабди. Боғ ичи куз эди, эрта куз. Кузнинг бунақа гўзаллигини сира кўрмаганман. Дарвоза қаршисидаги дарахтдан олтин япроқлар мунгли бир жаранг билан бандидан узилиб, ерга соллана-соллана қўнардилар. Узилиб тушаётганлари сонсиз-саноксиз, ернинг бети кўз етгунича қадар япроқлар билан қопланган эди.

Ахир, ҳар бир япроқда бир исм ёзилган эмасми-ди?

Бу сафар оёғим остига келиб тушган япроқда дўстимнинг исми ёзилган экан. Ахир, тенгдош эдик, болаликдан бирга ўйнаб катта бўлган эдик. Бир вақтда уйланган эдик, кўп жихатдан тақдиримиз ҳам бир-биримизникига ўхшаб кетар эди.

* * *

У саодат боғини тўртинчи дафъа кўрганимда....

Бедазор. Сал нарида иккита болакай ариқда нон оқизишяпти. Шу икки болакайга қараб турипману кўз ўнгимдан болалигим... отам... онам... қайноқ нонлар лип-лип ўтаёттир... Кўздан эса милт-милт ёш оқаёттир... Қандайин қайноқ, ховурли эди у нонлар. Онагинамнинг бағридай тафтли эди-я... Қандай эдим-а... Қандай эдик-а, биродарлар...

Қараб турибману ҳеч нари кетолмайман. Болакайларнинг бири мени кўриб қолди. Ҳайрон бўлгандек, кўзларини пирпиратиб қараб турди-да:

– Нимага йиғлаяпсиз, бува? – деб сўради.

Воҳ болам-а! Нега йиғламайин, кўнглимдан ўтганини қандай қилиб айтмайин? Ахир, мен ҳам бир маҳаллар онам ёпган нонларни сизлар каби ариқда окизиб ер эдим... Эвоҳ, ўзим ҳам шу ариқдаги нондай оқдим-кетдим-ку!

Шуурида ўша – болалигим, бизларга қараб йиғлаган Холмуҳаммад буванинг қиёфаси... тилимда эса ўша жавоб... дилимда эса бу ғалати чархпа-лакнинг ҳайбатидан кўрқув...

Болакай узатган нонни олдим у ҳеч ўзимни тўхтатолмайман. Кўзимдан тинмай ёш оқади, умримнинг нурли ва армонли лаҳзалари лип-лип ўтади.

Ана шунда...

Ана шунда... у боғни яна кўрдим. Эшик олдидаги дарбон ҳам мен каби қартайибди. Асосига суяниб, ҳорғин термулиб турибди. Боғнинг қопқалари ланг очик. Ичкарида эса ўша – шохлари булутлар орасида кўзга кўринмай кетган баҳайбат дарахт. Шохлардан хануз япроқлар узилиб тушаётирлар...

Ажабо, бу сафар узилиб тушадиган япроқда кимнинг исми ёзилган экан? Менинг исмимми?

Дарбон иккимиз бир-биримизга узоқ термилиб қолдик. Ниҳоят, у ҳассасига таянган кўйи, ҳорғин овозда:

— Энди кирақол, етар... – деди.

Ортимга қарадим. Аммо ҳеч нарсани кўрмадим – ёш пардаси кўзларимни тўсиб қўйган эди. Қадам кўярканман, қафтимда бир нарсанинг тафтли ҳароратини ҳис қилдим. Қарадим – боягина бедазордаги раҳмдил болакай қўлимга тутқазган, сувга бўккан бўлса-да, тафтини йўқотмаган бир бурда нон...

*«Қайдасан
жаннат?»*

туркумидан

ЁҒОЧ КАВУШ

Бу воқеа узоқ йиллар аввал, Хитой императорларининг Тан сулоласи замонида, яъни бундан бир минг уч юз йил олдин рўй берган.

Бу – ҳаёт шафқатсизлиги ҳамда меҳрибон ота ҳақидаги ҳузунли бир ҳикоядир.

Ронзян деб аталмиш қишлоқда бир одам яшар эди. У қотма, озгин киши бўлиб, жуда қашшоқ ҳаёт кечирарди. Фан-Фёнг деган бойнинг бепоён далаларида сув кечиб шоли етиштирар, кийгани этиги бўлмагани учун доимо оёқяланг юрар, қиш ойларида эса бир бўлак терини оёғига ўраб, устидан арқон бойлаб оларди.

Бу одам ўзига ўхшаган бир чоракорнинг қизига уйланган, ҳозир бир қизалоғи бор эди.

Қизалоқ ҳали кичкина, масъум, соф эди. Уйда ҳар доим ҳам егулик топилавермасида, турмушнинг заҳматларидан беҳабар, отаси келганида қаршисига югуриб чиқиб кутиб олар, кундузги таассуротларидан бижир-бижир сўйлаб ҳам берарди. Ҳар қандай мамлакатнинг болалари бир хилда мусаффо бўладилар. Хёнг деб аталадиган бутанинг катта япроғига гуруч солиб ер эдилар, чунки уларнинг идиш-товоғи ҳам йўқ эди.

Қизча жуда ширин эди. Қийиқ кўзчаларидан ўт чақнар, қайда бир гул-чечак кўриб қолса, митти бармоқчалари билан узиб келиб, отасига ё онасига тутадиган ажойиб маъсума эди.

Ота ҳам қизини жуда яхши кўрарди. Гоҳо бойнинг бепоён шолিপояларида ишлаётганида ёки кечалари уйқуси ўчиб кетганида, кун келиб катта бўлганида қизимни қандай бахтли қилсам экан, деган ўй сира тинчлик бермас эди.

Бор-йўғи биттагина қизи бор, ахир. Хуан-Шининг ўзи эсини танибдики, меҳнатдан боши чиқмайди. Бир нима орттириш у ёқда турсин, топгани фақат кун кечиришга етади, холос. Ота, агар иш шундай кетаверса, вақт-соати келиб ўзи каби қашшоқ биронтасининг ўғлига хотин бўлишини ҳамда умрининг охиригача шопипояларда меҳнат билан умрини ўтказишини сира истамасди.

Буни ўнглашни биттагина йўли бор, деб ўйларди ота. Уям бўлса шолличи бойга хотинликка бериш. Шолличи бой ниҳоятда бадавлат, хотинлари кўп, ammo пули ундан ҳам кўп. Ўшанга берсам, турмуш заҳматлари чарчатмайди, менга ўхшаб бели букилиб заҳмат чекмайди, қайтанга, ипак кийимларга ўраниб, бола-чақасини катта қилиб ўтиради.

Шолличи бой семиз, кўзларини ёғ босиб кетган киши эди. Гавдасини кўтаролмагани учун уни аравада олиб юришар, баъзан тахтиравонга солиб ҳам келишарди.

Хуан-Ши ундан-бундан юқори табақа кишиларига қанақа кизлар ёқишини суриштирди.

Айтишларига қараганда, ингичка гавдали, оёқлари жуда кичкина қизлар маъқул эмиш. Қизи эса онасига тортди, яъни суяги йирик бўлиб ўсмоқда. Хуан-Ши ўйлай-ўйлай, ўша маҳаллар урф бўлган ишни қилишга аҳд қилди, яъни ёғочдан кичкина кавуш ясади-да, қизчасининг оёғига кийдириб қўйди.

– Отажон, бу нарса оёғимни қисяпти, оғрияпти, – деб зорланди қизча. Сўнг ерга ўтириб, митти бармоқчалари ила кавушни чиқаришга урина бошлади.

– Ҳой қизча, – деди Хуан-ши, болтани кўрсатиб. – Агар кавушни ечадиган бўлсанг, оёғингни мана шу болта билан чопиб ташлайман!

Қизчаси кўркди. Оғрик сезилиб турган қоп-қора кўзчаларида ҳуркиш ифодаси пайдо бўлди.

– Хўп-хўп, ота, ечмайман, – деди шоша-пиша, итоат билан.

Хуан-Шининг юраги ачишса-да, боламни келажagini ўйлаб шундай қиялман-ку, деган ўй таскин берар эди. Бугун у жуда чарчади. Оёқларини шопиоя сувчаёнлари, зулуклари чақиб ташлаган, билаклари ачишар, тани ором истар эди. Бола ҳаёт нималигини қайдан билсин? Ҳали вақти келганида, шу қашшоқлик гирдобидан чиқаргани учун отасидан миннатдор бўлади, албатта. Ўзига қўйиб берсанг, ота яшаб ўтган қаттиқ кунлар унинг ҳам бошига келсинми? Боласининг жони ҳозирча оғриса оғрисин, бу укубат ортида қизчанинг тақдири турибди, ахир.

Бундай ўйлар кўп эди. Хуан-Ши шуларни ўйлаб ётди. Қишлоқ чанги ҳавода туриб қолган, шабада эсмас, у чанг аста-секин экинлар, дарахтлар узра кўнмоқда эди.

Кунлар ўтар, қизалоқ кўрканидан ёғоч кавушни кечалари ҳам ечмасди. Гоҳида оёғи жуда оғриганида сувга солиб ўтирадиган одат чиқарибди. Хуан-Ши аввалига уни койимоқчи бўлди, кейин ўйлаб қараса, бу ишнинг фойдали томони ҳам бор экан. Чунки ёғоч сувда юмшаб, оғриқ озайгани, қизалоқнинг жони ором олгани билан, орадан бир оз вақт ўтгач, яна қуриydi, қуруқшагани сайин янада қаттиқрок сикади.

Хуан-шининг ҳаётида ўзгариш рўй бермас эди. Ҳар кун бир вақтда туриб нонуштасини қилиб, ортганини копчиғига солиб даласига йўл олади. Иш ниҳоятда заҳматли: сув бостирилган охири кўринмас шоли далаларида ингичка майса бўлиб ўсган шolini қолдириб, бегона ўтларни бирма-бир юлиб чиқиш керак. Куз келганида шоли ўрилади, дасталаб қуритишга қўйилади, шунда қоровуллик ҳам қилиш керак. Бу ишда кучуқлар кўмак бериша-

ди, кушу хайвонларни хуркитиб вовиллаб юришади. Кейин шоли оклаш мавсуми келади, копларга солинган шолитарни араваларга юклаб, узоқларга олиб кетишади. Шундан кейин дала хувиллаб қолади, унга яна сув қўйилади, ағдариб чиқилади, шу билан мавсум ниҳоясига етади. Бир-икки коп гуруч Хуан-Шига ҳам тегади, шунда емиш мўл бўлиб қолади.

Йиллар ўтди Қизнинг аввалги болаларча мусаффолиги йўқолди, у отасидан ўзини олиб қочадиган бўлди.

Ниҳоят, киз ўн учга тўлиб-тўлмас, Хуан-Ши муддаосини Шолибойга билдиришга қарор қилди.

Бой далага келавермас эди. Хуан-Ши анча вақт фурсат пойлаб юрди. Ниҳоят бир куни Шолибой келармиш, деган гап тарқалди. Йўллар, чайлалар супуриб-сидирилди, у мухтарам зотга атаб бир шийпон қурилди. Ниҳоят, улкан гавдаси тахтиравонда ялпайиб, Шолибой келди.

Сариқ ипак кийимлари ҳилпирар, семиз бармоқларига катта-катта узуклар тақиб олган, оёғидаги йилтирок шиппагининг ўзи бир қишлоқнинг хирожига тенг экан.

Чоракорларнинг бари энгашиб таъзим қилиб турардилар. Шолибой бир амаллаб тахтидан тушиб, алпанг-талпанг қадам ташлаб улар олдидан ўта бошлади.

Хуан-Ши ҳаяжонда эди.

Мана, фурсат етди. Агар ҳозир журъатсизлик қилса, шунча йилдан бери ўйлаб юрган нияти амалга ошмай қолади. Бойнинг кайфияти ёмон эмас шекилли, балки жахли чиқмас, бечорага мурувват кўрсатар?

– Жаноб, – деди Хуан-Ши, томоғи қуруқшаб.

Шолибой тўхтаб, у тарафга ўгирилди. Шунда Хуан-Ши унинг бўйни бурилмаслигини, балки бу-

тун гавдаси билан ўгирилишини пайқади. Бу улкан гавда, йўғон бўйин елкага битиб кетгани учун бурилмайдиган бўлиб қолган экан.

– Ким менга “Жаноб” деди?

– Мен, – деди Хуан-Ши. – Шу... сизга бир совғам бориydi.

– Совғами? – деди Шолибой. – Совға бизга ёқади. Қанақа экан?

“Ёлғиз бир қизим бор, сизга ёқсин деб атай оёқчаларига ёғочдан кишан кийдириб ўстирганман” демоқчи бўлди Хуан-Ши, аммо гапиролмади, Бойнинг салобати унинг тилини бойлаб қўйган эди.

– Шу... қизим, – дея олди холос.

Аъёнлар Хуан-Шининг ниятини дарҳол илғашди.

– Муни бир қизи бор, – дейишди Шолибойга. – Митти, озғин, жонсизгина қизалоқ. Ўшани сизга ҳада қилмоқчи.

– Митти, кичкина эканми? – деб сўради Шолибой ва қаттиқ кулиб юборди. Унинг диққатини шу ерда учиб-қўниб юрган сариқ чумчуқ тортган эди. – Ана у чумчуқчалик эканми?

Бу ғалати кулги Хуан-Шини янада эсанкиратиб қўйди.

– Йўк, жаноб, чумчуқча эмас, – деди оғриниб. – Сизга жуда мос.

– Менга жуда мос эканми? – деди яна бой. – Бу фикр калланга қайдан кела қолди?

– Сиз кичкина оёқчаларни яхши кўрармишсиз.

– Мен сираям яхши кўрмайман, – деди Бой. – Чунки, кўзим хиралашиб қолган. Мен ёмон кўраман.

Ёнидагилар хохолаб кулишди. Ҳозир бой Тан сулоласида урф бўлган сўз ўйини қилмоқда эди, аммо Хуан-Ши олий табақа саройларига хос санъатни қайдан ҳам тушунсин?

– Син-шу, сенга хотин керакми? – деди Шолибой, ёнидаги қотма, тишлари тўкилиб кетган чолга қараб. – Керак бўлса, ана, олақол. Оёқчалари ҳам митти эмиш.

Аъёнлар яна қулишди.

– Йўқ. Менга хотин керакмас, – деди Син-шу деган чол.

Шундан кейин Шолибой йўлида давом этди, аъёнлар чуғур-чуғур қилишиб ортидан эргашишди.

– Тўхтаг... Ахир... – демокчи бўлди Хуан-Ши, аммо тили яна айланмади.

Хуан-Шининг руҳи тушиб кетди.

Ҳаётида мазмун қолмагандай туюлди.

Энди нима қилсин?

Ҳозир кулбасига борса, кавушини тақиллатиб қизи чиқиб келади. Бечоранинг шунча чеккан азоб-заҳматлари беҳуда кетди. Энди қизига қайси юз билан “Еч шу ярамас матоҳни” дейди?

Бу ерлардан бошимни олиб кетсаммикин, деб ўйлади у. Шу фикри ўзига маъкул келди.

Узоқ-узоқларда Тиёншон, бошидаги кўк музларю оқ қорлари билан савлат тўкиб ярқираб турарди. Бағрида ваҳший ҳайвонлари ҳам бордир? “Ўша ёққа кетсаму мени айиқ ғажиб кетса яхши бўларди” деб ўйлади у.

Дунё бепоён, қишлоқдагилар уни ўлиб кетди деб ўйлашади ва маломат қилишмайди. Қизи эса, тақдирига тан беради, хотини иккаласи ҳамма каби, яна Шоличи бой далаларида ишлаб, кун кечираверишади, аммо...

Шу қарорга келди Хуан-Ши ва Тиёншон томон кетди.

Шундан сўнг уни биров кўрмади.

Ота ғойиб бўлганидан сўнг, она-бола шоли дала-ларида ишлай бошлашди. Вақти келгач, бева хотин кизини ўша атрофдаги бир кишининг боласига узатди.

Йиллар ўтиб, фарзандли бўлди. У тенгиларнинг бари далаларда бирдай меҳнат қилар эдилар. Шолибой ҳам ўлиб кетди, бепоёш шолিপоялар семиз-семиз болаларига қолди.

Шундан сўнг давр тезлашди, у шитоб аро одамларнинг қиёфалари кўздан ғойиб бўлди. Тан сулоласининг ҳукмронлик даври ҳам тугаб кетди.

Яна йиллар ўтгач, ўша кичкина қизча мункиллаган кампирга айланди.

Энди меҳнатга ярамай қолган, кулбасининг олидида қиём вақтигача, иссиқ қайтганидан кейин эса шомгача ўтирар, атрофини ўраб олган болаларга хар турли воқеаларни айтиб берарди.

Айниқса, ёғоч қавуш ҳақидаги хотираларини гапиришини яхши кўрарди.

– Отам бениҳоя раҳм-шафқатли киши эди, сизлар билмайсизлар, – дер эди. – Қизим шу теваракнинг энг гўзали бўлсин дея, ўз қўллари билан ёғочдан қавуш ясаб берган эди.

– Ўша маҳалларда император саройида кичкина оёқчалар урф бўлган экан, – дер эди. – Умри заҳматда ўтган отажоним муҳташам саройлардаги одатларни қайдан билақолибди? Кизгинам олийнасаб даргоҳларга мос бўлиб ўссин, деганини айтмай-сизми?

Кейин болаларни етаклаб қириб, кулба тўрига авайлаб қўйилан ўша матоҳни кўрсатарди. Қавуш вақт ўтиши билан қорайган, иссиғу совуқларда чатнаб ёрилган, кўрган киши бу матоҳни одам қандай кийиб юриши мумкин деган хаёлга келарди.

Кампирнинг энг ардоқли нарсаси мана шу қавуш

бўлиб қолди, уни еру кўкка ишонмас, ҳатто ўлиб қолсам, қабримга кўйинглар деб васият қилар эди.

Бутун умри меҳнат билан ўтгани учун, эслашга арзигулик ҳеч нимаси йўқ эди. Фақат, болалик мусаффоликларида дарак берадиган, еру кўкка ишонмайдиган битта ашёси бор эди, холос. У ҳам бўлса, меҳрибон ота севимли қизалоғига қачонлардир ўз кўллари билан ясаб берган кичкина, жинчиروق монанд қавуш.

Эски, ёғоч қавуш...

2015

ТОШКЕЛИНЧАК

Бизлардан бир-икки ёш катта Назар бақувват, чайир, қуюқ қошлари чимирилган, қора кўзларида ўт чакнаб турадиган шижоатли йигитча эди. У жўрабошимиз бўлиб, ҳаммамиз нима деса итоат қилардик. Чунки ақлда ҳам, кучда ҳам бир поғона баланд турарди-да. Бизлар чиқолмайдиган дарахтлар устига бирпасда ўрлаб кетарди, баланд шохлари орасида кўринмай, ахийри қуш полапонини ёки тухумини олиб тушарди.

Ўзғирликда ва безориликда ҳам унга бас келадиган кимса йўқ. Кимнингдир товуғини ўғирлаб кетган ҳам шу Назар. Бировнинг итини урган ҳам шу. Бизга ўхшаган болалар бирор номаъқул иш қилсак, ҳаммадан дакки эшитардик, аммо ўша номаъқулни Назар қилса, катталар “Ҳа, энди” деб бош чайқаб қўяқолишарди.

Назарнинг отаси далада сувчи, онаси уйда, меҳнаткаш кишилар эдилар. Бизлар гоҳида ота-онамиз буюрган ишларидан бўйин товласак ҳам, Назар сира ундай қилмасди, қайтанга, жон-жаҳди билан, берилиб бажарарди. Шу сабабли отаси ҳам, онаси ҳам уни жуда яхши кўришарди.

Ҳаммамиз эндигина мўйлови сабза уриб, овози дўриллай бошлаган йигитчалар, синфдош қизларга ёки ёндош синфдагиларга ўзимизча гап отиб юрганзимизга куларди.

Мускулларини ўйнатиб, гаплашиб турганларнинг ёнига келиб атай баланд овозда гапирар, сўкинар, бундан қизгина бечоранинг ўтакаси ёрилиб, шошапиша йўлига жўнаб қоларди. Атай даф қилгани учун унга қарши чиқишга ҳеч кимнинг шаҳди етмасди. Хуллас, бало эди бу Назар деганлари.

Отларга бир ирғишда миниб олар, гоҳо икки отни ёнма-ён чоптириб, биридан иккинчисига сакраб ўтар, тойларни арқонлашни яхши кўрарди. Унинг бақувват қўлларида асов тойлар тезда ювош тортиб қолар эдилар.

Ўн еттига кириб-кирмаган ўсмирларнинг деярли барчасининг кўз остига олиб қўйган қизи бўлади. Кўпинча қиз беҳабар, уни талашиб ўзаро муштлашиб ҳам юришади.

Менинг ҳам танлаб қўйган қизим бор эди. Бир-галашиб мактабдан қайтаётсак, лоп этиб олдимиздан Назар чиқиб қолишидан ҳадиксираб аланглаб борардик.

Оталаримиз “Уйлантириб қўяман” деб пўписа қилардилар. Мўйлов чиқиб овоз дўриллагач, шунақа ҳазиллашишарди-да. У ҳазилга нима деб жавоб қилишингням билмасдинг, кулиб қўяқолсанг бир дард, индамасанг бошқа бир дард. Ҳар ҳолда, шунақа деб ҳазиллашган кишига ковоқ уйган маъкулроқ кўринарди.

Назар эса ҳазилга жавобан хохолаб куларди. Катталар билан бемалол, ўз тенгидай гаплашиб кетаверарди, биз эса улар қаршисида қисиниб-қимтиниброк туришга одатланган эдик.

Биргина у шунақа эди: ҳеч кимни назар-писанд қилмайдиган, мағрур, чакноқ, жасур Назар.

Бир куни тенгкурларимиздан бири ғалати гап топиб келди.

– Айтсам, оғзинг очилиб қолади.

– Қанақа гап экан?

– Назар, – деди у, атрофига аланглаб. – Назар битгасини яхши кўриб қолибди.

– Йўғ-э, кимни?

– Ўзидан сўраёлмадим.

– Унда қайдан билдинг?

– Сой бўйида сувга термилиб ўтирибди, – деди у, гапига ишонмаганимни кўриб. – Юр, ўзинг ҳам кўр.

Эргашиб боряпману худди Назарнинг аччиғи чикадигандай ўзимни нокулай сезаман. Ниҳоят, айтилган сув ёқасига келсак, ҳақиқатан ҳам Назар! Сувга қараб ўтирибди.

Бизни сезиб, бошини буриб қаради. Нигоҳи аввалгидай эмас, шашти сўниқроқ.

– Ҳа? – деди ковоқ уйиб.

– Ўзимиз, айланиб, – дедик.

– Майли, бораверинглар, – деди жойига ўтириб.

Бизлар унинг дарров бир нима ўйлаб топишини, “Юр ҳамманг, ортимдан” деб балиқ тутишга киришиб кетишини ёки зовур дўнғларидаги сувсаринларига ўт ёқиб, жониворларни кўрқитишини кутган эдик. Ундай бўлмади, туриб-туриб, изимизга қайтдик.

Орадан бир неча кун ўтди.

Назарнинг кимни яхши кўриб қолгани маълум бўлди: нариги кўчадаги Самад новчанинг қизи Уммугулсум экан. Э, дедим ҳафсалам пир бўлиб. Чўпдай озғин, сочи калта бир қиз-ку? Нимаси Назарни маҳлиё қилганини билолмас эдим.

Назар унга севги изҳор ҳам қилибди.

Қиз булоқ бошидан сув олиб уйига қайтаётган экан, қараса, тол тагида турганмиш.

– Ҳой, тўхта, – дебди қизга.

Қиз тўхтабди.

– Сен менга ёқасан, – дебди. – Сенга уйланаман!

– Э бор, тошингни тер, – дебди қиз. Назарнинг аччиғи чиқибди.

– Нима дединг?

– Тошингни тер, дедим, – дебди қиз ҳам. – Кет бу ердан! Кетмасанг, отамга айтиб бераман!

– Ҳе, ўша отангни!..

Ўша куни Назар қўшнининг ғўзапоясини ёкиб юборди, кейин Самаднинг сигирининг қорнига паншаха тикиб олди. Дарахтларнинг мевали катта шохларини синдириб-синдириб ташлади, кучук-мушукларни урди. Бекор қилди, шу тўс-тўполон ту-файли ҳамма Назарнинг севгисидан хабар топди.

Отасига ҳам, онасига ҳам гап қайтариб ташлабди.

Унинг вазоҳатини кўрганлар индамас бўлдилар.

Уммугулсумнинг акалари бор эди, ўшалар Назарни ургани келишибди.

Назар уларнинг олдига ҳайиқмай, хотиржам чиқибди. Ерда ётган катта кетмонни олиб, сопини бир уриб синдирибди-да:

– Гулсумни акаси бўлганингиз учун индамайман. Аммо тез кетинглар, ҳозир белингизни мана шу кетмонсопидай синдириб кўяман, – дебди.

Шаҳдини кўрган акалар чўчиб, ўзларича бир-икки таҳдид қилган бўлишиб, ортга қайтишибди.

Воқеани энди бутун қишлоқ билар эди. Шу болага бир-икки оғиз гапириб, эпақага келтириб кўя оладиган кимса йўқмикин, дер эдилар. Назарни-я? Унга биров бир нима дея олармиди? Бузоқни кўтариб шартга сувга отворган ҳам шу-ку? Бу бола кейинчалик ё ўлиб кетади ё катта одам бўлади, дер эдилар.

Булоқ бўйида Назарни ҳайдаб юборгани билан, қизнинг бир-икки дугонаси унинг ҳам Назарга бе-

эйтибор эмаслигини айтишибди. Тўғри-да! Тегирмонга тушса бутун чиқадиган, шахду шиддати жисмига сиғмай тошиб турган Назарга тегмасдан, кимга ҳам тегарди? Йўқни йўндирадиган, борни бор қиладиган бундай йигитга қайси қиз йўқ дейди? Ўн етти ёшида қайси қизнинг ақли кирибди, қайси қиз севги ҳаваслари билан чин муҳаббатни ажрата олибди? Баҳорнинг ифор ислари таралган илиқ кечаларида бахтли-саодатли ҳаёт ҳақидаги орзулари оғушида ётар экан, ҳам Назарнинг севгиси бошини айлантирган, ҳам жидду жаҳдидан ҳайиққан бўлса бордир. Нимасини айтасиз, лекин ишни қизнинг ота-онаси бузибди. “Ўлсин, шу болани кўрсам доим кўрқаман, қизим ҳам бир умр кўрқиб яшасинми? Қачон қарама, соч-тирноғи ўсиб, ўзи пахмоқ бўлиб юради” деганидан кейин қиз бўйсунибди. “Ота-онам нима деса шу” деб тураверибди. Назар буни эшитгач, анча ўйланиб ўтирди. Кейин тирноқларини олиб, сал ўзига қараб юрса-да, қиз томон барибирам фикридан қайтмади.

Одамлар ишларини кўйиб Назарнинг қилмишларини томоша қилар бўлдилар. Қачонки унинг ҳайқириғи эшитилса, бир нимани бошлаган бўлиб чиқар эди. Уммугулсумнинг оиласи ўзига тўқроқ бўлгани учун Назарнинг оиласини менсимабди, “Қизимни тагли-тугли, ўқиган болага бераман” дебди.

Шунда Назар Муродни чакирибди.

– Вей, ўқишга қандай кирса бўлади?

– Қайси бирига?

– Билмадим, – дебди. – Қайси бирига бўлса ҳам.

Мурод кириш тартибини тушунтирибди.

– Сен менга ўша китобларни топиб бер, – дебди Назар. Мурод топиб берибди.

Кириш синовларигача анча-мунча вақт бор эди. Шу кунларда уни фақат китоб ўқиб ўтирган ҳолида

кўрдик. Ҳеч ким билан гаплашмади, ўқийверди. Синов куни кетди институтига, суюниб қайтиб ҳам келди, аввалги шўхликлари, шиддати яна барқ ургандай эди. То жавоблар чиққунига қадар шодон юрди. Жавоблар чиққач эса хомуш бўлиб қолди: киролмабди.

Бизлар ҳам ўз ҳаётимизда давом этардик. Кимлардир ўқишга кирди, кимлардир киролмай, қайлардандир иш топишди.

Назар эса... назардан қола бошлади.

Ишлагиси келмас, ҳафсаласи пир эди. Ҳеч қаерга сиғмасди, кечалари дайдиб юраверарди. Орадан анча-мунча вақт ўтгани учун кишилар кўниқиб ҳам қолишди. Кучук хурса, бир нима тарақласа “Ҳа, Назардир-да” дейдиган бўлишди. Аввал хотинлар унинг устидан кулгани ботинмас эдилар, Назар сезиб қолса бўралаб сўқар ёки кесак ғириллатарди, энди эса индамас, парво қилмас бўлди.

– Йигит уйланса эси киради, дейишарди. Қаранг-а, қанақа безори бола эди, кўнгил қўйдию босилди-қолди, – дейишарди кишилар.

Уйидагилар уни-буни рўпара қилиб кўришди, қани кўнса? Ё уйга кириб бағрини ерга бериб ётволади, ё қайгадир кетади. Тўқайлару далалар орасида юриб-юриб қайтиб келади.

Ўз кўнгил қўйган қизларимиз билан гоҳ-гоҳ бекитикча гаплашиб турганимизда, шу ҳолимизга шукр қиладиган, Назар гўё биздан кўра бахтсизроғу ўзимизни бахтлироқ ҳис қила бошлаган эдик. Назар эса тобора кучлироқ ёнарди севги оловида. Мисоли парвона эди, ўзини тинмай ўтга урарди. Қизнинг кўчаларини айланиб юраверарди. Жонига тегса, шартта тўқайга кетворарди. Нимагадир одамлар йўқ жойларга кетарди.

У ёқларда нима қиларди? Болалар бир-икки марта узоқдан кўришибди: ҳеч нима қилмасдан тенти-

раб юраверар экан. Кимдир бўғилиб-бўғилиб йиғлаганини ҳам кўрганини айтса-да, биров ишонмади. Назар-а? Ҳар не бўлса бўлар, аммо Назар йиғлармиди?

Кейин яна бир гап эшитдик. Назар қизнинг отаси билан гаплашибди!

Бировнинг қизини яхши кўриб қолган йигитнинг қиз отаси билан гаплашиши ақлга сиғадими? Лекин, у – Назар-да!

Самад новча ишидан қайтаётган экан, бир маҳал олдидан чиқибди.

Сочлари ўсиб кетган, кўзларида жунун ёлқинланиб турганмиш.

Самад новча ҳамма гапни сезибди, ўзича кўрмаганга олиб ўтиб кетмоқчи экан, Назар тўхтатибди.

– Ҳой Самад ака, – депти. – Қизингизни яхши кўриб қолганман. Усиз яшагим келмай қолди. Айтган хизматингизни қиламан, шу қизингизни менга берсангиз бас.

Ота уни бошини эгиб туришини кўриб, баланддан келиб қойибди:

– Қанақа одобсиз боласан? Юриш-туришингни қара, туркингни қара. Олдимга чиқиб безрайиб айтган гапингни қара, ким тарбия берган сенга ўзи?

Шунда Назар дебди:

– Менга ўдағайлама. Ота бўлсанг ўзингга. Ҳурматингни қилиб, эл қатори қизингни сўрадим, нимангга дўқ урасан? Ҳозир жағингни иккига айириб кўяман!

Хулласки, яна бўлмапти.

Руҳи кўз ўнгимизда сўниб бормоқда эди. Кўрсангиз, аввалги Назардан асар ҳам қолмаган, юриш-туришидаги шиддати йўқолган, ҳардамхаёл, бир ўзига келиб атрофга алангласа, бир хаёллари ичига ғарқ бўлиб кетадиган йигитга айланиб бормоқда

эди. Насихатлар, ўғитлар, мисоллар кор қилмас бўлди.

Ниҳоят, бир маҳаллар калтакдан чўчиб қайтиб кетган акалар яна бир бора журъат қилиб, олдидан чиқиб роса савалашибди.

Назар бу сафар индамабди. Гап ҳам қайтармабди. Жим тураверибди. Калтак зарбидан ерга йиқилганида ғужанак бўлиб олибди. Акалар ўзларича бир ишни қойиллатган каби, ётган жойида ҳам бир-икки тепишибди, кейин “Яна у-бу десанг, ўласан” деб пўписа қилиб жўнашибди.

У томон аҳвол шундай давом этаерса, яхшилик билан тугамаслигини билиб, шошилишда қизларини узатиш пайига тушишди. Аслида ҳар доим рўй берадиган воқеа эмасми бу? Қиз узатилиб, Назар ҳам уйланақолса – олам гулистон, шу билан ҳаммаси ўз ўрнига тушади. Аммо, қанийди Назарни кўндириб бўлса? Бу совчилар ҳам аввалгилари каби Назардан ҳайиқишибди, анави телба яна бир балони бошлаб юрмасмикин, деб ташвиш билдиришибди. Ниҳоят, ишни ими-жимиди битиришга келишиб олишибди.

Қиз эса “Отам нима деса шу” деб турганмиш. Назардан гапиришса, индамасмишу аммо кўзидан ёши дув-дув оқиб кетаверармиш.

“Қиз бола йиғлайди-да, – дейишибди амма-холалари. – Бу умр савдоси, эрга тегаётганида йиғламаган қиз бор эканми?”

Бир куни ўша амма-холалари билан бозордан қайтиб келишармиш, Назар олдидан чиқибди.

– Ҳой, жон болам, қўйинг, кетинг энди, – дебди хотинларнинг ёши каттароғи. – Нима қиласиз бечорани қийнаб? Оғзидан қора қонини келтирдигиз-ку қиз шўрликни?

Шунда Назар шунақанги гапларни гапирибдики, ҳамма ҳайрон қолибди.

– Ахир, мен сен билан битта бўлиб қолганман-ку, қандай қилиб кетай, – дермиш.

– Ахир, кўзим сендан бошқани кўрмайди-ку? Шафакни рангига қарасам ҳам сени кўраман. Ойга қарасам ҳам, қуёшга қарасам ҳам сени кўраман.

Қайга боқсам, сен борсан.

Сенсиз мен куп-қуруқ ғилоф бўлиб қоламан-ку, ахир, ичим сен билан лиммо-лим тўлган-ку?

Юришингни, қулишингни, ковоқ уйишингни ҳеч кимга ўхшатолмайман-ку? Кўча-кўйда зор бўлиб қоламан-ку сенга?

Билсанг, ҳатто итинг бўлиб қолишни орзу қиламан-ку, ўша ит ҳам мендан кўра тузукрок, тепсанг ҳам, урсанг ҳам мендан бахтлироқ дея?

Сен... нима қилиб қўйдинг... мени? – дермиш.

– Эҳ-ҳе, қаранглар, – дейишарди кишилар. – Муҳаббат ҳам одамни шунчалар хор қиладими?

– Ҳой, эркаксан-ку? – дейишибди унга. – Ўзини қўлга ол, номусинг йўқми?

– Номус нима ўзи? – дебди.

– Ҳой бадбахтлар, тушуняпсизларми, усиз яшай олмайман ахир!

Шундай деб йиғлаб юборибди Назар.

– Ҳе ўл, – дейишибди кишилар, ботирланиб. – Кўзингни ёшини оқизишга уялмаганингни қара.

– Жон оғалар, бир нима қилинглар, – дермиш Назар. – Худонинг тақдири шу экан, қандай қилиб бузишга ақлим етмаяпти. Сизлар ёрдам беринглар, ахир?

– Сенга қандай ёрдам берардик, ўзи истамай турган бўлса?

– Нима қилсам рози бўларкин? – дея тирноқларини тишлаб-тишлаб гапирармиш Назар. – Нима қилсам, менга у совук, ёқтирмас нигоҳи билан қарамас экан? Нима қилсам бир дам тўхтаб, гапимга кулоқ солар экан?

– Ҳеч нима қилолмайсан, – дейишибди одамлар.
– Ҳа, тўғри айтдинг. У тақдирни Худо яратди, бузо-
лармидинг?

* * *

Ниҳоят, хавотирлару ташвишлар аро тўй ҳам бўлиб ўтди.

Одамлар Назар жунбушга келиб тўйни бузади деб ўйлашган, паҳлавон акалару жўралар кўр тўкиб, тўйхона атрофини айланиб кезишган эди. Йўқ, Назар келмади. Ўша куниям, эртасигаям, индинигаям уни биров кўрмади.

Ҳофиз “Тўйлар муборак”ни айтганида, давра шоён қизиди.

*Тўйлар муборак!
эй ёри жоним,
Тўёна бўлсин-а
тан бирла жоним...*

Тавба, битта жону бир таним борийди, шунинди сен олақол, деганими бу? Бу дунёда кезиб юришимнинг ҳеч маъниси қолмади, ҳар иккиси ҳам тўйингга тўёна бўлақолсин, деганими бу?

Кишилар шундагина неча йиллардан бери эшитиб юрганлари шу кўшиқнинг аслида жуда дардли эканига эътибор беришди:

*Ойдек юзингни
кўргони келдим,
Ҳасрат ўтида-ё
кўйгони келдим...*

Ҳам ҳасратли, ҳам шодон, ўзи йўқ ошиқ тилидан айтилаётгандай бу кўшиқ шу тарзда тўйхона узра мавжланиб қанот қоқаверди, Ҳамма ўйнаб-кулгани келган, вақтичоғлик қилишни истарди, Назар бировнинг эсига ё келди, ё келмади. “Борган жойингга

тошдай тушгин. Тошдай тушгину тошдай қолгин” деган тилаклар айтилди.

Қишлоқнинг юқори қисмида теварагида жингулу чакалаклар ўсган Тошкелинчак деган қаровсиз бир жой бор эди. У асли тош эмас, суйганига етолмасдан, одамлардан қочиб бориб тошга айланиб қолган бир келинчак дер эдилар. Назар ўша жойда тунни ўтказибди.

Қўшиқчига ҳам бир нима бўлганми? Назар Тошкелинчакда бағрини ерга бериб ётаверди-ю, бу ёқда барча алёрлар Назар тилидан айтилаверди:

*Бу мусофир даштида ҳар дам тудошиб ёнаман,
Ҳар қаён борсам бу кун, йўлдан адошиб бораман.*

*На отам бор, на онам, ҳеч кишим йўқдир манинг,
Ҳар таги деворларда зору саргардонаман.*

*Не гуноҳ қилдим, Худо, дунёда мен бўлдим гариб,
Ҳар қаерда бекасу бечорага ҳамхонаман.*

*Доғлаб қўйди юракни бу фалакнинг гардиши,
Қисматим шундоқ экан, мен жумладин бегонаман.*

Тошкелинчакнинг Уммугулсумга нима дахли бор? Ота-она иродасига бўйсуниб, бошқа бир хонадонга палахмон тошидай отилиб кетаётган бўлса? Шу куни Назарнинг илинж гавҳари ҳам тошга урилгандай чил-чил синди, шодон давра унинг ҳолидан кейинроқ хабар топди.

Ҳаҳ қизгина-я, ота-онангни гапларига карамасдан, шу Назарга тегиб қўяқолсанг, осмон узилиб, ерга тушармиди? Сени еру кўкка ишонмай, умрини охиригача авайлаб ўтмасмиди, тош келса кемириб, сув келса симирмасмиди?

Тўйдан анча вақт ўтгач, уни яна Уммугулсумларнинг уйи кўчасида кўришибди. Яқинлашиб бо-

раверса, қиз хонадонининг кучуги югуриб чиқиб, оёқларига суйканибди, бошини ишқаб ангиллабди, шу-шу, ёнидан сира кетмас, изидан қолмас бўлибди. Қайга борса лўкиллаб борармиш, ўтирса ўтирармиш, юрса юрармиш.

Назар кўчанинг катта йўлга туташадиган ерида соатлаб тураверибди, Уммугулсум боласини етаклаб келишини пойлабди.

Уммугулсум келсаям, унга қарамай ўтибди. Назар ҳам қарамабди, аммо юзи тўсатдан яшнаб, худди сув остида узоқ қолиб ҳавога чиққандай ютоқиб нафас олармиш.

Ўшанда жунуни қайтибди, росмана одам бўлиб қолибди. Кейин Уммугулсум ўтган йўлларга интизор-интизор термилиб, кумоқ йўлда қолган иккита изга тегиб кетмаслик учун эҳтиёт бўлиб, ёнида бир-бир одимлабди: бири бежирим, иккинчиси – миттигина изча.

Ҳа, бўлар иш бўлиб, бўёғи сингди, энди орадан қанчадир вақт ўтгач, ҳар нарса ўз маромига тушади, деб ўйлаган эдик. Ахир, “Ўламан, саттор” деб дунёни бузишга чоғланган не-не кишиларни измига солмаган у? Уммугулсум ўз рўзғорида бола-чақали бўлиб яшаб кетади, Назар ҳам юриб-юриб, ахийри бир кун уйланадию ҳаёт ўз ўзанига тушади, деган эдик.

Воқеа шу билан тугаса майлийди. Аммо ҳаёт турли тасодифу балоларни киши бошига кутилмаганда солар экан. Ҳар ким ўз иши билан овора бўлиб юргани маҳал, бир куни Уммугулсум иккинчи боласини туғолмай оламдан ўтибди, деган хабар келди.

Фалакнинг ёзуғини кўринг! Куёв тараф “Келин эмас, қиз бўлиб тушган эди, келинлик уйидан чиқарамиз” деса, ота тараф “Туғилиб-ўсган уйи ватани бўлади, ўз уйидан чиқарайлик” деб торти-

шиб қолишди. Ниҳоят, ўз уйидан чиқаришга рози бўлишди.

Келган ҳам, кетган ҳам ачинар эди Уммугулсумга. Шўрлик, ҳаётга келиб нима кўрди? Гулдай очилган эди, гулдайлигича кетди-я!

Таъзия-маросимларга Назар ҳам келди. Одамлар тўпланмасидан дарвозахона ёнига туриб олар, издиҳом узилгунча қимирламас эди. Фотиҳа ўқилса дуога қўл очмас, бировлар билан гаплашмас, жим турарди, холос.

Таъзияга биз ҳам бордик, унга бир нима дейишга сўз тополмай, кўришиб, ўтиб кетавердик.

Энди Назарни кўрган одам Назар демасди. Ҳақиқатан ҳам, бу тана ичидаги Назар қайгадир кетиб қолгандай, кўриниши Назару ичи бўм-бўшдай эди. Кўзлари ҳам бўм-бўш, теварагига қайрилиб қарамасди, ўз дунёсига ғарқ бўлиб, боши оққан томонга кетаверди.

Теварагида жингулу чакалаклар ўсган ўша Тошкелинчакка бориб, тошга ўтириб оларди.

Телбага ўхшардию аммо телба деб бўлмасди. Эс-хуши жойида, аммо у малакнинг сеҳри ақлини чуллаган эди-да.

Не қисматки, малак энди йўқ эди!

Ҳа, энди унга ҳеч ким тегмай қўйди. Биров сўз ҳам қотмади. Ўз ихтиёрича, нима қилгиси келса шуни қилиб юраверди. Парвардигори Олам шу бандасининг жонини олмади, у яна анча яшади. Аммо буни яшаш деб бўлармиди? Руҳи ҳақиқатан ҳам Уммугулсум билан бирга кўмилгандай эди.

Умр сувдай оқаверди. Тенгқурларнинг кўпи болачақали бўлиб, кап-капта кишиларга айланишди. Уммугулсум дунёдан ўтгач, Назарнинг ҳам қадру қиймати қолмади, кишилардан узоқлашиб, биз билган сиймоси хиралашиб, тобора афсонага кўмилиб бораверди.

Маросимларга, гап-гаштакларга келиб қоларди.
Маросимда кексалар хуш кўрадиган сўзлар айтилса,
жон қулоғи билан тингларди:

У нимадир, хаволарда дўланган?

У нимадир, ер юзини сув олган?

У нимадир, сув ичида жони бор?

У нимадир, пўсти йўғу дони бор?

– У менман, ҳой одамлар, – дер эди Назар. –
Менман-ку ахир?

Ривоят эса давом этаверарди:

У нимадир, яшил-қизил ўсадир?

У нимадир, оёғи йўқ кезадир?

У нимадир, етти дарё сузадир?

У нимадир, ёқаси бор, ёни йўқ?

У нимадир, қаноти бор, қони йўқ?

У нимадир, одам ютар, жони йўқ?

У нимадир, емадилар, тўйдилар?

У нимадир, қиёматга қўйдилар?

Мана шу ерга келганида Назар хўнграб-хўнграб
йиғлар эди.

* * *

Паҳлавон Назар ҳикояси мана шу.

У маҳалдан бери кўп сувлар оққан, кўп нарсалар
унут бўлган. Аммо Назар ўтирган тош ҳалиям бор,
оёқларининг изи шундоқкина турибди.

Айтадиларки, Назар мана шу ерда, Тошкелинчак
қабри ёнида жонини ҳаққа топширган экан.

Уммугулсум ўтганидан кейин Назар келиб
ўтирган жойлар ҳозир зиёратгоҳ. Одамлар ке-
либ у ердаги бодомга латталар бойлашади, дуолар
қилишади.

Ҳикоя шу билан тугаса-ку майлийти, аммо ҳали
яна бир гап бор.

Назарни дала-даштда итини эргаштириб юрганини кўришган эмиш. Ҳар замонда Уммугулсумнинг қабри тепасига келганини, бошида кунлаб ўтирганини айтишади. Уни Уммугулсумнинг эри ҳам, қариндошлари ҳам ҳайдашмабди, зора шунинг дуоси тегсаю марҳумага савоб етса, деб индамай қўйиб беришибди.

Индамай қўйиб беришибди деймиз-у... Аслида бу кишилар учун шуям катта нарса. Ҳаётда эканида қўйиб беришмади-ку? Шунга қарамасдан, Уммугулсум ўтганидан кейин ҳам Назарга гўё катта яхшилик қилишаётгандай мамнун кетишганига нима дейсиз?

Назар ҳақидаги гап-сўзлар эл орасида ҳалиям бор.

Ҳа, бу – мана шундай қайғули, ҳасратли ишқ достонидир. Аслида қайси бир ишқ достони қайғули ва ҳасратли бўлмаган? Қайси ишқ шодликлару қувончларни етаклаб келибдики, бу етаклаб келсин? Қачонки ишқ оташи туташса, одам сўзона бўлади. Жигари лахта-лахта қон бўлади. Индамаса, ичи ловлов ёнади. Айтай деса, тили куяди, айтмай деса, дили...

Ишқсизлар эса, тўсатдан Назарнинг ҳасратларини ифодалай бошлаган ўша ажойиб қўшиқ остида, тўй-тўйчиқларда дастурхондаги нарсалардан бемалол еб-ичиб, маза қилиб яйрашади.

Битта Назар йўқ.

Битта Уммугулсум йўқ.

* * *

Тошкелинчак, қалби тош келинчак ҳикояси – мана шу.

Қишлоқдан чиқаверишда, бепоён далалар орасида у зиёратгоҳ ҳалиям бор. Бир қисми ҳозир чойхонага айланган, баъзи кишилар ўша жойга келиб, базму жамшид қилиб ўтиришади.

Зиёратгоҳ ёнидан катта йўл ўтган, бир ёғи Ўшдан Эргаштомга, бу ёғи Қамчиқ довони оралаб Тошкентдан Қозоғистоннинг бепоён чўлларига қараб кетади. Турли-туман узун-қиска аробалар қатнови бир зум бўлсин тинмайди.

Эй яхшилар! Мабодо ўша ёққа йўлингиз тушиб қолса, Тошкелинчак олдида озгина тин олинг. Булоғидан бир ютум сув ичиб, Назару Уммугулсум хақиға дуо қилиб ўтинг.

Шояд, савоби тегса ажабмас.

2015

ШАМОЛЛИ КЕЧА

*“Етим бола, ҳой бола,
Синглинг қани, бой бола?..”*

Р. Раҳмат

Данғаранинг даштида, шамолли кечада ака ва сингил бувилариникига кетиб боришмоқда эди.

Қоронғи туша бошлаган бўлса-да, ҳали теваракни энлаб улгурмаган маҳал.

Қарама-қаршидан эсаётган шамол шиддати остида оч кулранг тусли нотаниш буталар ёввойи ис таратиб юлкинар, кўтарилган чангу тўзон иси ҳам теваракни тутиб кетган эди. Йўл четиданги оқиш жийдаларнинг шоҳлари узилгудай бўлиб юлкинарди. Қамишлар синиб кетган пояларини тиклолмай шовуларди, ҳавода тўзон ва қамиш попилтириқлари чирпирак бўлиб учарди.

Ака олдинроқда, бакуват бир таёқ тутганча, ерни ура-ура одимларди. У аввалига синглисининг кўлидан тутиб олди, бироқ эски хазонлар ва майдахас чўплар куюн чирпирагида кўзига тикилиб қаттиқ ачиштирганида кўлчасини қўйиб юборди. Ҳозир қизалоқ акасининг ортидан чопқиллаб

борар, шамол гулдор кўйлакчасинию рўмолини юлқиларди. Почасидан ингичка оёқчалари кўриниб турарди, икки ўрим ёввойи сочи кичкинагина гулдор рўмоли остидан чиқиб қолган, акамдан қолиб кетмай деб деярли югуриб бораётганди. Шамол уфуришлари остида олдинга хиёл энкайиб, кўйлаги гоҳо елкан каби шишиб қадам ташлаётган акаси кўзига ҳеч нарсадан кўркмайдиган ғоят кучли, юракли ботир бўлиб кўринар эди.

Шамол эса гоҳ ер бетига тушиб, гоҳ юксакларга кўтарилиб ғувиллаб эсарди.

Шамол бу маконларда тўсатдан кўзғалади. Тоғ ораларида етилиб, ўнгирлар орасидан ўкириб-вахшат солиб чиқиб келади. Қишлоқларнинг наридани-бери оҳакланган деворларидаги чангларни учириб, томларнинг кумларини сочиб, кўча тупроғини тўзғатиб-тўзғитиб эсаверади. Макка-пояларни ағанатади, кир ўраларда хуштак чалади, сувларни чайкатади, тепаларда ғувиллайди, пастга тушганида челақларнию чўпсаватларни ағанатиб юмалатиб юборади. Дала-даштдаги юмрон инларини кум билан кўмади, овсарроқ қушлар қурган уяларни тамомила бузиб ташлаганида жажжи полапончалари чирқиллаганча ерга кулаб тушиб, ваҳший хайвонларга ем бўлишади.

– Ака, секинроқ!

– Тез-тез юр дедим!

– Ака, жон ака, секинроқ юр, етолмаяпман ахир!

Минглар ортда қолиб кетган, у ёғи Даштқишлоқ. Даштқишлоқда болаларнинг бувиси яшайди. Бу икковлон шу бугун бувиникида ётиб қолиш учун йўлга чиқишган.

Буларнинг онаси йўқ, бир неча йил аввал касал бўлиб оламдан ўтиб кетган. Баланд бўйли, келишимли, ёқимли аёл эди. Болаларига жуда меҳрибон, болалар ҳам уни жуда яхши кўришарди. Қип-қизил,

сингиб пишган нонлар ёпарди... Азбаройи аёлининг ҳурмати, ота анчагача уйланмай юрди, ҳар куни эрталаб саҳар чиқиб кетиб, шом қорайганида гандираклай-гандираклай кириб келардию болаларини кучоқлаб, кўзларидан сариқ ёшлари оққанча бир нималарни ғўлдирай-ғўлдирай ахийри ухлаб қоларди. Бир неча ой шу алфозда кечди, шунда бувилари жонга ора кирди, қаровсиз қолган болаларни ўз уйига бот-бот олкетадиган бўлди. Ниҳоят, ота тўнғиллай-тўнғиллай, бировларнинг қистови билан Чомочдан бир бева аёлга уйланди. Бу бева хастаҳол, озгин, кўп жаврайдиган бир хотин эди. Йил ўтмай ингичка, ранги синиққан, озиб-тўзган бир бола туғди.

Ака-сингил у чақалоқдан, бегонасирашади, ёзғиришади. Шу сабаб, ҳовлининг ишларини саранжомлагач, кўпинча бувилариникига ётгани кетиб қолишади. Бувининг уйи оддий, кичкина, аммо осойишталикка тўла. Ҳавоси сарин, ёқимли. Лойсувоқ тоқчада беҳи чой дамланган туради. Сандал устида қурутлар, туршаклар, вассаларга беҳи, олма, анор, узум бошлари осилган. Вассаларнинг сони тўқсон тўққизта. Яна, жийда исиям кептуради.

Бугун шамол кўзғалмасидан аввал болалар уй ишларини бажариб улгуришди. Ота далада, бола мол-ҳолга қараб, ўтинларни ғамлади, қизалоқ эса катта қозонда сув иситиб, тандирдаги қулдан қўшиб кир ювди, дорга қаторлаштириб осди, хоналарни супириб-сидириб, эски шолчаларни ташқарига опчикиб қокди. Ўғай ука нимагадир тинмай чириллаб йиғлагани-йиғлаган. Ўғай она эса чақалоғининг бошидан келолмайди, думба ёғини докага ўраб шимдиради, бола чиқариб ташлаб яна чириллайди.

Шамол ана ўша маҳалда кўзғала бошлади. Унинг зўрайиши ўзига хос: аввалига экинзорлару дарахтларни силкитиб-силкитиб гоҳ-гоҳ шиддат

уриб турди, пайдар-пай эсиб, тандирнинг куллари-
рини тўзғитди, кир ўраларнинг зангор сувларини
чайқатди. Ака-сингил эрталабданоқ бувиникига
кетамиз деб аҳд қилиб қўйишган, чунки чақалокни
қарғаб жавранаётган куйинчак бу аёл жонларига
теккан. Юмушлар битгунича вақт ҳам кеч бўлди,
тоғу тош тепасида қорамтир булутлар тўпланиб,
кўкни энлаб кела бошлади. Бирпасда тўзонлар учди,
кўчанинг тупроғини тўзғитиб деразаларга олиб ке-
либ урди.

Мана шу маҳалда икковлон қўл ушлашиб уйдан
чикишди-да, бувиникига йўл олишди.

* * *

...Ҳаво булут бўлгани учун шом эртароқ қўнди.
Сўқмоқ йўлнинг бир томонида ёввойи дарахтзор,
бир томонда тўқай бошланди.

Шамол янада кучлироқ эсаверди.

У осмондаги булутларни ҳам шитоб билан су-
риб борарди. Булутлар тўда-тўда бўлиб уйилар,
гоҳ оралари очилиб, бўзранг ойнинг бир чети ҳам
кўринарди. Балки бир оздан кейин ёмғиру жала
куйиб юборар? Гоҳ булут ораларидан ой мўра-
лаганида теварак ёришар, шунда шамолнинг қил-
мишлари янада яққолроқ кўзга ташланар, атроф
эгилиб-букилаётган дов-дарахт, шох-шабба товушла-
рига тўлиб кетган эди.

- Ака, қўрқиб кетяпман!
- Қўрқма, нимадан қўрқасан?
- Ака, сен қўрқмайсан-а?
- Йўқ, мен ҳеч нарсадан қўрқмайман!

Шу маҳал қизгина оёғи аллақандай илдиз-
га илашиб йиқилиб тушди. “Вой ўлай”, деб хадик
ва қўркув аралаш ўша захоти акасига қаради. Ака
ортига қарамай кетиб бормоқда. Озгин елкаси-

нигина кўради қизалоқ, энсасидаги сочи шамолда юлқинади. Қизгина апил-тапил ўрнидан туриб, кўйлагини икки қўли билан тутганча яна акасининг ортидан чопди. Акаси ҳаммадан кучли, кўркмас йигит. Ана, кўлида таёғи, шамолда юлқина-юлқина адл кетиб бораётир.

Бу қизгинани Нозик дейдилар. Икки юзи бўғриққан, қўлчаларию бармоқчалари қадоқли, кафтлари қаварган, лекин қийиққа мойил қора кўзчалари кулиб-кулиб турадиган ёкимтой қизалоқ у. Нозик исмини бувиси кўйган. Онаси эса уни Назокат деб чақирарди. Холалари уни Латофат дейдилар. Дугоналари Нози десалар, аммалари Гўзал дейдилар... Қизгинанинг ёкимтойлиги раҳматли онасига тортган.

Яна, ўзига ўхшаган жамалаксоч қизалоқлар билан тўптош ўйнарди, гоҳо латтадан кўғирчок ясаб, боласини овутарди. “Вой жоним болажоним, очкаб кетдингми?” деб ўзича меҳрибончилик кўрсатганида, акаси уни масхара қилиб кулар эди. Қизгиналар кичкина чўпларни бир-бирига бойлаб, бир бўлак матони кийим қилиб кийдириб “меҳмон-меҳмон” ҳам ўйнашарди. Сумалак маҳали тортинатортинат, катта хотинларнинг “бўл ҳа бўл, уялмайгина қол” дейишлари остида улкан капгирни қозонга ботириб, нечта тош чиқишиниям кўрарди, беш-олтита тош чиқиб қолса уялганидан қочиб ҳам кетар эди.

Лекин ҳозир у саросимада, гоҳ митти қўлчаларини ёзиб, гоҳ шамол юлқилаётган кўйлагини тутиб, акасининг ортидан чопиб-чопқиллаб бормоқда.

Ака дўк ургани билан, ўзи кўркувдан дир-дир титраётганини сингилга сездирмади. Поёнсиз даштда, шамолли кечада мана шундай боришяптию кишилар орасида оғиздан оғизга ўтиб юрадиган ҳамма ваҳимали нарсалар ҳозир шамол қаъридан чиқиб ке-

ладигандай туюлмоқда эди. Пастак нотаниш буталар остида ёвуз жинлар бўлиши мумкин, улар шунақа шамолли кечаларда ёлғиз қолиб кетганларни пойлаб изғишади. Шовуллаётган қорамтир дарахтларнинг устидан қилич кўтарган қора одам тушиб келишиям мумкин. Хўв анави хароба – кимсасиз эски мачит ичида дев кутиб турган бўлса-чи? Ҳа, кимлардир йўл устида ҳозир у нозир, бу суронда биров қичқирсаям эшитилмайди, ҳаммаёқни табиатнинг нолалари тутиб кетган маҳалда йўлларда, дарахтлар остидаю устида мана шунақа бемаҳалда йўлга чиққан йўлчиларни адаштириб кетишади. Адашганларнинг баъзилари қишлоққа сира қайтишмайди, уларни кейинчалик ҳам биров кўрмайди, гоҳо кимдир қандайдир тасодиф сабаб қайтиб келса ҳам эсан оғиб, оғиз-бурни қийшайиб қолган бўлади.

Шундай маҳалларда ваҳималар гирдобиди адашиб кетганларнинг нималарни кўришганинию нимадан бунча қаттиқ қўрқишганиниям биров билмайди. Ўзлари эса, айтиб беришолмайди.

* * *

...Ой булутлар остига яна кириб кетди. Тўлқин-тўлқин булутлар кўк юзини тамомила қоплаб олди.

– Ака!

– Юрсангчи тез-тез, “ака” ламасдан!

– Ака!..

– Э, нима дейсан?

– Акажон!..

Шамол баттар шиддат урарди. Шунда дарахтларнинг кўланкаларига жон киргандай бўлди. Бир бута ўрнидан илкис кўзғалиб йўл устига ташланди. Юм-юмалоқ каттакон бир нарса шундоқ ёнгинасидан юмалаб ўтиб қамишлар орасига кириб кетди. Аканинг эсига бувисининг эртақларидаги даҳшатлар келди, гўё бу аллақайси жодугарнинг кесилган

боши-ю “Ҳап саними!” дея кимнидир яний-яний юмалаб бориб чуқурга тушиб кетгандай! Дарахтлар шохларини чўзиб, ёлғизоёқ йўлга яқинлашиб кела бошлашди. Аканинг юзлари музлаб кетди, Акси-га олиб узоқларда чироқ ҳам кўринмайди. Чунки кишлокдаги чироқлар шамолда ўчиб қолади. Ўт чиқиб кетмасин деб шам ҳам ёкмайдилар. Кўй-кўзиларнинг баърашларинию кучукларнинг вовул-лашларини шамол учириб кетади.

– Ака, акажон!..

Йигитча йўқдан бино бўлган кўркувини енг-ишга уринардию шу шамол остида чайқала-чайкала, тиззалари дир-дир қалтираб қадам таш-лар эди. Жонҳолатда югуриб қочгиси келарди. Лекин, қаёққа? Бувининг кишлоғигача анча бор, теварак юлқинаётган, шитирлаётган, инграна-ётган дарахтлару буталарга тўла. Тўқайзорда ваҳший ҳайвонлар ҳам бўлиши мумкин. У таёғини янада маҳкам қисимлаб олди. Озгина юриш-са, бувининг кишлоғига етиб олишади. Дашту далалар узра ғувиллаётган бу шамол ҳозир, шу паллада кўрқинчли холос. Эртага тонг отса, сира кўрқинчли бўлмай қолади. Ҳозир ўтаётган ерлари-дан эртага кундузи ўтса, ҳамма нарса тинчланиб-сокинлашган бўлади. Лекин, ҳозир нега бу қадар кўрқув уйғотаётир? Қоронғи бўлгани учунми? Ҳа, қоронғида нарсаларнинг кўринишлари ўзгариб ке-тади, ваҳима кучаяди. Аслида йўлга чиқишмаса бўлар экан. Нимагаям чиқишди? Ўгай онанинг ёни-да, чақалоқнинг биғиллашию отанинг тўнғиллаши остида бўлсаям тинчгина ухлагани яхшимасмиди? Яхшиси айвонда, кўрпага бурканиб олиб шамол овозига кулоқ солиб ухлайверарди. Шамолда терак-ларнинг қарсиллаб синишини эшитиб ётиш мазза... Бу даштдан ҳам қарсиллаётган овозлар келмоқда, балки қанақадир дарахтларнинг шохлари синаётган-

дир? Буталар мустаҳкам, бари ер бағирлаб қолган, қайишқоқ, даштнинг буталари шамолга мослашиб кетишган.

Ҳеч бўлмаса ой булутлар остига кириб кетмай турсайди. Лекин ой чикса, ваҳима яна кучаяди. Ой ёғдусида даштда нималардир ҳаракатланаётгандай туюлади. Юрак яна шувиллаб кетади. Тезроқ, тезроқ юриб бувиникига етиб олиш керак. Адаштирувчилар балки ростдан ҳам бордир? Нега бўлмаса кап-катта одамлар уларни гапириб юришади?

Йигитча шу тарз қадамини илдамлатиб, деярли югуриб бормоқда эди. Қамишлар орасида бир нималар қаттиқ шитирларди. Балки у ерда ҳам қанақадир ваҳший ҳайвонлар қулай пайт пойлаб югуриб боришаётгандир? Тезроқ бувиникига етиб олишсайди...

* * *

...Ниҳоят, қишлоқнинг дарахтзорлари қорайиб кўринди. Шамол янада авжига чиққан, дарахтларнинг қуриган шохлари бу ерда ҳам қарсиллаб синарди. Чаптаги зовурнинг дўнглари устида бўғиқ ҳуштак чала бошлади. Қишлоқда овозлар ўзгача, даштдаги каби ёввойи, хуркитувчи эмас. Бу ерда ҳам нималардир тарақляпти, кимнингдир эшиги шамолда очилиб-ёпилиб ғийкиллаяпти, кучук воуллаши эшитиляпти.

Тупроғи тўзғиб ётган кўчадан деярли чопиб борар эди йигитча. Ҳеч қаерда чироқ йўқ, ҳўв наридаги баъзи уйларнинг кичкина деразаларида шамалангаси липилламоқда. У уйдаги кишилар балки ҳозир бамайлихотир гурунглашиб ўтиришгандир? Йигитчанинг юраги қинига сиғмай ура кетди, ичичидан ғалати, ёввойи севинч кўтарилиб келди. У қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди, нафаси тикилиб-тикилиб куларди ... Ниҳоят, бувининг эски уйига

етиб келди. Ичкари томонидан зулфини илинган эшик ҳам шамолда тақирламоқда эди, елкаси билан қаттиқ урган эди, очилиб кетди.

– Буви-и! Буви-и! – деб овоз берди у.

– Вой хайрият-эй! Вой худога шукур-эй! – салдан кейин шамолнинг увиллашлари аро одам товуши келишини ишониб-ишонқирамай кутиб ўтирган буви калишини апил-тапил киясола, чиқиб келди. – Эсон-омон етиб келволдиларингми, болажонларим, кўркиб кетмадиларингми?

– Йўғ-э, нима деяписиз, шамолданам кўркаманми? – деди йигитча кеккайиб. Юрагидаги ёввойи кувонч ва хотиржамлик энди унда ўсмирона ғурур уйғотди. Кўркуви чекинган, бояги ваҳималари кулгилию бемаъни туюла бошлади.

– Вой, бувинг чўри, ботирирдан ўргилай! – деди буви.

Сўнг, чиқаётган жойида тўсатдан тўхтаб, саросималаниб сўради:

– Ҳой ўлгур, синглинг қани?

Йигитчанинг юзидаги бахтиёрлик ифодаси бирданига ғойиб бўлди, гўё у ифодани ҳам шамол учириб кетгандай эди. Ҳангу манг бўлиб ортига аланглади.

Сингил йўқ эди!

– Йигит бўлмаё ул, Нози қани?

Нарирокда, эгилиб-букилаётган дарахтлар остида ҳам, ҳозир ой хира ёритиб турган тупроқ йўлда ҳам кизалоқ кўринмас эди.

Боягина “ака-ака”лаб чопқиллаб ортидан келаётган эди-ку? Кичкина гулдор рўмоли остидан икки ўрим ёввойи сочи тиккайиб чиқиб турган эди-ку? Почаларидан ингичка оёқчалари кўрина-кўрина, гоҳ тевааракка “вой ўлмасам” дея аланглаб-аланглаб, гоҳ акасининг кучу кудратидан болаларча мағрурланиб-фахрланиб, кўйлакчасини шамол юлқилай-юлқилай

чошиб-чошиб келаётганди-ку? Қани қизалоқ? Қай ерда қолиб кетди у?

Кўчалар, боғлар, юлкиниб-силкинаётган бу маконлар бўм-бўш, фақатгина шамол – одам яшамайдиган узок тоғларнинг ёлғиз қоялари орасидан чиқиб келган мана шу ваҳший шамолгина бутун олам узра ёйилиб-сочилиб шиддат урмоқда эди, холос.

* * *

Данғаранинг шамоли – бахайбат тоғ ораларидан кўзга кўринмас бениҳоя улкан махлуқ сингари чиқиб келган шу шамол ўкириб-пишқириб роса эсди!

Шу туришда у ҳозир Қирқлар, Минглар, Аравон, Жилва, Чомоч, Сойлар, Найман, Беговот каби юзлаб қишлоқлар устида тўзон ва қум сочиб ваҳшат солиб, чунон ўкириб-ўкириб ўтди-ки!

Дарахт ораларини айланиб-айланиб эсишида нола оҳанглари борга ўхшарди. Куч ва қудратини инсонларнинг омонат маконлари узра намоён қила-қила, гоҳ бўзлай-бўзлай, гоҳ нолон-нолон, гоҳо эса исён ила қичқира-қичқира, шиддати пасайганида эса инграна-инграна эсаверди.

Унинг эсишида бошқа маънолар ҳам борга ўхшарди.

“Етим бола” деб овоз чиқарди у томорқалар устида.

Айқаш-уйқаш бўлиб синиб кетган жухоризорлар узра эса “Ҳой бола” деб дағдаға қилди!

Ва қаҳқаҳа уриб, шўрлик аканинг сочларини узиб олгудай бўлиб юлқилайверди:

“Етим бола, той бола,
Синглинг қайда, бой бола?..”

Бу – хаётда жуда кўп воқеаларни кўравериб дийдаси котиб кетган кампир эди. Лекин ҳозир саросимага тушиб, ваҳима ва кўрқув ила йигитчанинг сочларидан тортиб, муштлари билан бошига ура-ура йиғлай-йиғлай нидо қиларди:

– Эркак бўлмай ўл, топ синглингни, қирилиб кетгур! Бор, қайт изингга, тополмасанг ўша ёкларда ўлиб кет!

Ҳа, бутун бу бепоён кенгликларни бирдай энлаб, қутуриб-вахшат солиб эсарди шамол.

Йигитча бир томондан ор-номус титроғи, бир томондан яна ўша ваҳималарга рўпара келишнинг қалтироғи ила ортига ўгирилди.

Сал нарида қишлоқ уйлари тугаб, яна кимсасиз дашт, ғалати оқиш буталар, гоҳ яккам-дуккам, гоҳ қалин, айқашиб кетган камишлар, юлғунлар, тўронғиллар тўла яйдоқ дашт бошланиб кетган, баттар қутуриб эсар эди Данғаранинг тентак шамоли.

Бу йигитча, онасининг ёлғиз ёдгори, ўша кўрқинчлар билан яна юзма-юз келиши керак эди.

Юзма-юз келиши нимаси, орасида санкиб, митти ва ёкимтой сингилни излаши керак эди. Дарахтлар устидан тушиб келадиган қилич кўтарган қора одам, буталар тагида олов ёқиб ўтирган одамчалар, нима учун кимсасиз маконларда кезиб юришларини биров билмайдиган ғалати кишилар, камишзорлар ичра кулай пайт пойлаб югургилаб бораётган ваҳший ҳайвонлар изғиган дашт аро... нозик-нихол сингилчасини топиши керак эди!

Ваҳший шамол энди унинг юз-кўзларига, бошига тупроқ сочар, сочларидан юлқилаб қийнар эди. Унинг шиддатида кампирнинг ёғоч эшиги тарақлаб ёпилди, ёпилдию яна қайтиб ланг очилиб кетди.

Йигитча ортига қараб йўлга чикди.

Ким билсин... ичидаги шиддатли кўркувларни енгиб у маконларда изгигани тақдирда ҳам, топармикин синглисини? Бу талотўп ва сурон ичра нафис-ниҳол қизалоқ қайси пучмоқларда экан ҳозир? Еру кўкни энлаб-бузиб эсаётган ва жонлию жонсизни ҳаракатга келтириб қутураётган бу ёввойи шамол остида, қай бута ёки дарахт тубида, қай чуқурда акасини кутиб дир-дир титраётган экан?

Мабодо топган тақдирда ҳам... қай аҳволда топаркин?

Топа олармикин?

2012

МУНДАРИЖА

Қисса

Онаизорим	3
-----------------	---

Ҳикоялар

“Еру осмон оралигида” туркумидан

Янги йил кечасида	106
Ота қасидаси	114
Оғриқ тоғи	122
Ўрмондаги кулба	131
Бир томоша тарихи	146
Бўри	163

“Боғи Эрам ҳикоялари” туркумидан

Отамга нимадир бўлди	180
Ёқимли ёмғир садоси... ..	190
Узук	199
Гўзал.....	207
Боғи Эрам	212

“Қайдасан, жаннат” туркумидан

Ёғоч кавуш	220
Тош келинчак	227
Шамолли кеча	242

ИСАЖОН СУЛТОН

БОҒИ ЭРАМ

Қисса ва ҳикоялар

**Ўзбекистон халқ рассоми Акмал НУР
асарларидан фойдаланилди**

WEB: www.isulton.uz
e-mail: isajon.sulton@mail.ru

«Sharq» нашриёт-матба
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент – 2015

Мухаррир *Рустам Бойтўра*
Бадий муҳаррир *Толиб Қаноатов*
Техник муҳаррир *Раъно Бобохонова*
Саҳифаловчи *Мастура Атхамова*
Мусаххихлар: *Шарофат Хуррамова, Маъмура Зиямуҳамедова*

Нашр лицензияси АИ № 201, 28.08.2011 й.

Теришга берилди 20.11.2014. Босишга ружсат этилди 20.01.2015. Бичими 84x108^{1/32}, «Times New Roman» гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоғи 13,44. Нашриёт-ҳисоб табоғи 12,82. Адади 2000 нусха. Буюртма № 3731. Баҳоси келишилган нарҳда.

**«Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 100000,
Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.**

**«Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик
компаниясида чоп этилган янги китоблар:**

З.М. Бобур энциклопедияси.

Э. Воҳидов. «Янги шеърлар».

Т. Малик. «Танланган асарлар» *13-жилд.*

Муҳаммад Юсуф. Сайланма.

А. Обиджон. «Танланган шеърлар» *2-китоб.*

Н. Қобул. «Етти иқлим ҳоқони ёхуд аҳд ва тахт».

Н. Думбадзе. «Абадият қонуни». *Роман.*

Р. Гунтекин. «Чоликуши».

Ш. Перро. «Она ғоз эртаклари».

Исажон Султон – “Муножот” (1990), “Ойдинбулок” (1995), “Бокий дарбадар” (2011) ва “Озод” (2012) китоблари муаллифи.

“Озод” романи Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг “Ватан учун яшайлик” танлови ғолиби. Асарлари рус, турк, инглиз ва немис тилларига таржима қилинган. АҚШ, Россия, Туркия ва Молдова адабий нашрларида чоп этилган. АҚШнинг Чикаго шаҳрида ўтказилган халқаро адабий асарлар танлови совриндори.

Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими(2014).

ISBN 978-9943-26-156-3

9 789943 261563